

თეიმურაზ ბერიძე

**ეკონომიკური კვლევების
ანთოლოგია**

**გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2024**

თეიმურაზ ბერიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის, თეორიული ეკონომიკის კათედრის პროფესორი, ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი.

წინამდებარე სტატიები გამოქვეყნებულია როგორც ქართულ, ისე ინგლისურ და რუსულ ენებზე. ვფიქრობ, რომ აღნიშნული სტატიები ეკონომიკის საკითხებით დაინტერესებულ პირთათვის საინტერესო იქნება.

სამეცნიერო რედაქტორი
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ელგუჯა მექვაბიშვილი

© თ. ბერიძე, 2024

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2024

თბილისი, 0186, ა. ჰოლიბაოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-814-4

*ჭუბღენი მუუღლუს თამარს, შვილუბს
ღლისლს და სლთუილს*

სარჩევი / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

ეკონომიკური კვლევების ანთოლოგია	8
Anthology of Economic Studies.....	8
Антология экономических исследований.....	8
თეიმურაზ ბერიძე, ელგუჯა მექვაბიშვილი, ალექსანდრე გორგასლიძე. კარლ მარქსის „კაპიტალი“ და გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი	9
თანამედროვე კონტექსტით კ. მარქსის თეორიულ-ეკონომიკური მემკვიდრეობა.....	10
ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისების თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლების კვლევა „კაპიტალში“	16
Teimuraz Beridze, Elguja Mekvabishvili, Alexandr Gorgaslidze. Karl Marx’s “Capital” and the Global Financial-Economic Crisis	27
Теймураз Беридзе. Элгуджа Меквабишвили. «Тернистый путь» экономических реформ в посткоммунистической Грузии: ретроспектива и перспектива.....	33
Экономика Советской Грузии: исходное состояние	34
«Экономический романтизм» национального правительства	39
«Блеск и нищета» грузинского варианта «шоковой терапии».....	41
Экономические реформы правительства «Розовой революции» под знаком авторитарного модернизма ..	48
Экономические реформы на современном этапе: «два шага вперёд, шаг назад».....	52
Некоторые перспективные направления развития экономики Грузии	56

ეკონომიკური რეფორმების „ეკლიანი გზა“ პოსტ-კომუნისტურ საქართველოში: რეტროსპექტივა და პერსპექტივა	66
The “Thorny Road” of Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Retrospective and Perspective	
Expanded Summary	71
The Republic of Georgia: Problems of Transition to a Market Economy	75
Round on the Country	75
The Land	75
History.....	76
The Populace.....	77
The Culture.....	77
The Economy	78
Economic Reform: First Steps and Results	83
"Shock Therapy" in Georgia	85
Reform Difficulties	90
Rebulding the Economy.....	94
საქართველოს რესპუბლიკა: საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები.....	104
Республика Грузия: проблемы перехода к рыночной экономике.....	105
Note on Privatization in Georgia	107
On the question of Transitional Period in Economy	111
ეკონომიკაში გარდამავალი პერიოდის საკითხისათვის	129
К вопросу переходного периода в экономике	131
On the Question of Economic Growth	142
The essence and indicators of economic development... ..	146
ეკონომიკური ზრდის საკითხისათვის.....	150
К вопросу экономического роста	151
ეკონომიკური ზრდა: თვისებრივი და რაოდენობრივი განსაზღვრულობა (მეთოდოლოგიური ასპექტი).....	152

ეკონომიკური ზრდის ფენომენი	155
ეკონომიკური განვითარების არსი და მაჩვენებლები	159
The National Economic Model and Globalization (the Case of Georgia)	170
Regarding the Definition of "National Economic Model" ..	171
Globalization: A Challenge to National Economic Models?	175
Regional Economic Integration as a Way to Join the World Economy	180
ნაციონალური ეკონომიკური მოდელი და გლობალიზაცია (საქართველოს მაგალითზე)	185
Национальная экономическая модель и глобализация (на примере Грузии)	186
Investment Capacity of the Country's Economy (The Case of Georgia. In the order of the question)	187
ქვეყნის ეკონომიკის საინვესტიციო შესაძლებლო- ბები (საქართველოს მაგალითზე. საკითხის დაყენების წესით)	188
Qualitative Determinants of Investments	189
Once again about the factor analysis of the functioning of the economy	190
On the role of investments and investment capacity in the economy	191
About the overheating of the economy	195
On corruption in economy	197
About the investment policy of the state	199
ქვეყნის ეკონომიკის საინვესტიციო შესაძლებლობები (საქართველოს მაგალითზე. საკითხის დაყენების წესით)	207
ინვესტიციების თვისებრივი განმსაზღვრულობა	208
კიდევ ერთხელ ეკონომიკის ფუნქციონირების ფაქტორული ანალიზის შესახებ	209

ინვესტიციები და ინვესტიციატევადობა ეკონომიკაში	211
ეკონომიკის გადახურების შესახებ	216
ეკონომიკაში კორუფციის შესახებ.....	218
სახელმწიფოს საინვესტიციო პოლიტიკის შესახებ...220	
საკუთრებისა და მართვის ურთიერთობები (კვლევის ამოსავალი წერტილები)	229
Отношения собственности и управления (отправные точки исследования).....	240
კვალიფიციური სამუშაო ძალაზე მოთხოვნისა და მიწოდების პროფესიული ანალიზი – TVET (ტექნიკური და პროფესიული განათლება და ტრენინგი) დაგეგმვისთვის სამუშაო ძალის ბაზრის შესახებ ყოვლისმომცველი ინფორმაციის ქვაკუთხედი.....	249
Occupational analysis of demand and supply of skilled labour – a cornerstone of comprehensive labour market information for TVET (Technical-Vocational Education and Training) planning	265
Teimuraz Beridze. Nunu Ovsyannikova.	
On Economic and Legal Aspects of Property.....	280
Introduction	281
The economic and legal aspects of ownership: unity and difference.....	285
The crime and punishment: an economic approach	295
ინსტიტუტების მნიშვნელობა პოსტკომუნისტურ გარდამავალ ეკონომიკაში (ზოგიერთი კომენტარი პროფესორ იანოშ კორნაის სტატიაზე „პატიოს- ნება და ნდობა გარდამავალ ეკონომიკაში“).....	298

ეკონომიკური კვლევების ანთოლოგია

წინამდებარე კრებული არის ჩემს მიერ ბოლო წლებში გამოქვეყნებული სტატიების ანთოლოგია, რომლის არქიტექტონიკა არა ქრონოლოგიურად, არამედ პრობლემატიკის აქტუალობის მიხედვითაა განლაგებული, კერძოდ: გარდამავალი პერიოდი ეკონომიკაში; ეკონომიკური რეფორმები პოსტ-საბჭოურ სივრცეში (საქართველოს მაგალითზე); საკუთრების ურთიერთობები და მართვა; სუბიექტური ფაქტორის როლი ეკონომიკაში; საკუთრების ეკონომიკური და იურიდიული საკითხები; ეკონომიკური ზრდის თვისებრივი და რაოდენობრივი ასპექტები; სამუშაო ძალის საერთაშორისო გამოკვლევები; ეკონომიკის ინვესტიციატევადობა; დანაშაული და სასჯელი: ეკონომიკური მიდგომა.

Anthology of Economic Studies

The present collection studies is an anthology of articles published by me in recent years; its architectonics presents not chronological, but by the actuality of problems, in particular: the transitional period in economy and economic reforms in the post-Soviet space (on the example of Georgia); property relations and management; the role of the subjective factor in the economy; the economic and legal issues of property; qualitative and quantitative aspects of economic growth; international studies of the workforce; the investment potential of the economy; crime and punishment: the economic approach and others.

Антология экономических исследований

Настоящий сборник представляет собой антологию статей, опубликованных мною за последние годы; его архитектоника представлена не хронологически, а в силу актуальности проблематики, в частности – переходный период в экономике, экономические реформы на постсоветском пространстве (на примере Грузии); отношения собственности и управления; роль субъективного фактора в экономике; экономико-правовые вопросы собственности; качественные и количественные аспекты экономического роста; международные исследования рабочей силы; инвестиционный потенциал экономики; преступление и наказание: экономический подход.

**კარლ მარქსის „კაპიტალი“ და
გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი ***

თეიმურაზ ბერიძე

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

ელგუჯა მექვაბიშვილი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

ალექსანდრე გორგასლიძე

მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი, მოსკოვში მოღვაწე ქართველი ექიმი,
თერაპევტ-კარდეოლოგი.
„თანამედროვე ეკონომიკა რომ გაიგო,
„კაპიტალი“ უნდა ნაიკითხო“

სტატიაში მიმოხილულია კ. მარქსის თეორიულ-ეკონომიკური მემკვიდრეობა, გამოყოფილია მისი იდეოლოგიური და შემეცნებითი ასპექტები, დახასიათებულია „კაპიტალის“ პირველ და მესამე ტომებში ჩამოყალიბებული ეკონომიკური კრიზისის კვლევის მეთოდოლოგია. დასაბუთებულია, რომ გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისი ჭარბწარმოების კრიზისის მარქსისეული ლოგიკის ჩარჩოებში წარიმართა იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ საქონლის ჭარბწარმოება ფინანსური გლობალიზაციის ეპოქაში ფინანსური ინსტრუმენტების ჭარბწარმოებამ შეცვალა.

საკვანძო სიტყვები: საქონლის ჭარბწარმოება, გადახდისუნარიანი მოთხოვნა, საკრედიტო ექსპანსია, ფიქტიური კაპიტალი, ფინანსური გლობალიზაცია, ფინანსიზაცია, დერივატივები.

თანამედროვე კონტექსტით კ. მარქსის თეორიულ-ეკონომიკური მემკვიდრეობა *

კ. მარქსი ერთ-ერთი უდიდესი ინტელექტუალური მოაზროვნეა კაცობრიობის ისტორიაში. დასავლეთის ქვეყნებში, საზოგადოებრივი აზრის კვლევებში მას ყოველთვის მოწინავე ადგილი უკავია. მეოცე საუკუნის ბოლოს BBC -ის მიერ ჩატარებულ გამოკითხვაში კი მარქსი აღიარებული იქნა მეორე ათასწლეულის ყველაზე გამოჩენილ მოაზროვნედ და ისეთ გენიოსებსაც კი გაუსწრო როგორებიცაა ი. ნიუტონი და ა. აინშტაინი (1, გვ.2) „ეკონომიკის“ პირველი სახელმძღვანელოს ნობელიანტი ავტორი პ. სამუელსონი ყველა დროის ყველაზე გამოჩენილ ეკონომისტებს შორის ასახელებს ა. სმიტს, კ. მარქსს და ჯ. მ. კეინზს. მარქსის მოძღვრებისადმი დამოკიდებულება ათწლეულების მანძილზე რთულ მეტამორფოზას განიცდიდა – ე. წ. „საერო რელიგიად“ აღიარებიდან დაწყებული მისი „შიშველი“ უარყოფით და მსოფლიოში მომხდარი თითქმის ყველა უბედურების მთავარ მიზეზად ჩათვლით დამთავრებული.

გლობალიზაციის ფონზე მიმდინარე პროცესები მარქსის ეკონომიკური მოძღვრების ახლებური გააზრების აუცილებლობის წინაშე გვაყენებს. მსოფლიოს წამყვანი ეკონომისტები აღნიშნავენ, რომ გლობალური უთანასწორობა იზრდება (3), ცალკეული ქვეყნების მიხედვით კი პიკურ მაჩვენებელს აღწევს (4), ტოპ-მენეჯერების ანაზღაურება ათეულჯერ და ასეულჯერ აჭარბებს საშუალო რგოლის მუშაკთა ანაზღაურებას (5,6). განვითარებულ ქვეყნებში მუშაკთა რეალური ხელფასი ბოლო

* გამოქვეყნებულია ჟურნალში “ეკონომიკა და ბიზნესი”, ტომი 10, N3, 2017, გვ.19-33; Published in the Journal “Economics and Business”. Volume X, #3, 2017, pp.19-33.

რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სისტემატურად მცირდება (7), კაპიტალის ხვედრითი წილი ეროვნულ შემოსავალში განუხრელად იზრდება, შრომისა კი მცირდება (8,9. გვ. 3-28). მზარდი ეკონომიკური უთანასწორობა საგრძნობლად აფერხებს ეკონომიკურ ზრდას (10,11). მომავალში უთანასწორობის შემდგომი გაღრმავება შეიცავს მწვავე სოციალური კონფლიქტების აღმოცენების რეალურ საფრთხეს (12) და ასე შემდეგ.

კ. მარქსის ეკონომიკური მოძღვრების მიმართ ყურადღება გასაკუთრებით გაძლიერდა გლობალური კრიზისის დროს და უშუალოდ კრიზისის შემდგომ პერიოდში. 2010 წელს გამოცემული პოპულარული ჟურნალის „The Economist“-ის ერთ-ერთი ნომრის გარეკანს ამშვენებდა საფრანგეთის იმჟამინდელი პრეზიდენტის ნ. სარკოზის კარიკატურა „კაპიტალით“ ხელში. ამ მოვლენას წინ უძღოდა სარკოზის მიერ თანამედროვე კაპიტალისტური სისტემის მწვავე კრიტიკა. G20-ის ბერლინის სამიტზე (2009 წლის თებერვალი) მან განაცხადა, რომ „საჭიროა კაპიტალიზმის შექმნა თავიდან დავიწყოთ“ (13, გვ. 12), ხოლო დავოსის მსოფლიო ეკონომიკურ ფორუმზე (2010 წლის 27 იანვარი) ჩამოაყალიბა კაპიტალისტური ეკონომიკის ახალი მოდელის სამი მთავარი პოსტულატი (14).

- „ფინანსური ოლიგარქია“ უნდა შეიცვალოს „სამეწარმეო კაპიტალიზმით“;
- ფინანსურ სფეროზე უნდა დამყარდეს ეფექტიანი სახელმწიფო კონტროლი, ზოგადად უნდა განხორციელდეს „რეგულირებად საბაზრო ეკონომიკაზე“ საყოველთაო გადასვლა.
- ეკონომიკამ უნდა იმუშაოს არა ფინანსური კაპიტალისათვის, არამედ ადამიანისთვის.

მსოფლიოში უმსხვილესი ინტერნეტ-მაღაზია Amazon com-ის მფლობელი ჯ. ბეზოსი ერთ-ერთ თავის

ინტერვიუში აღნიშნავდა, რომ 2009 წელს ინტერნეტ-ქსელით გაყიდულ წიგნებს შორის კ. მარქსის „კაპიტალი“ ლიდერობდა (16). უთანასწორობასთან ერთად გლობალიზებულ სამყაროში მწვავე რჩებოდა სიღარიბის პრობლემა. 2015 წელს სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ (დღეში 1,90 აშშ დოლარი შემოსავალი) მსოფლიოში 706 მილიონი ადამიანი ანუ მსოფლიო მოსახლეობის 9 % ცხოვრობდა (15, გვ.64). სიღარიბეს უმთავრესად უმუშევრობა განაპირობებს, რომელიც, თავის მხრივ, ბოლო ათწლეულებში მსოფლიო ერონომიკის ზრდის ტემპების დაქვეითებამ გამოიწვია. 2015 წელს უმუშევართა რიცხვმა 197,1 მლნ ადამიანს მიაღწია, რაც წინა წლის მონაცემებს 1 მილიონით, ხოლო გლობალური ფინანსური კრიზისის წინა პერიოდის მაჩვენებელს 27 მლნ-ით აჭარბებდა (15, გვ. 65).

უთანასწორობა და სიღარიბე უმწვავეს პრობლემას წარმოადგენდა თანამედროვე საქართველოსათვის. ნაციონალური მოძრაობის მმართველობის წლებში ეკონომიკური ზრდის ტემპის დაჩქარების მიუხედავად, სიღარიბე არ შემცირებულა, უთანასწორობა კი უფრო მეტად გაიზარდა და 2016 წელს „საქართველო ევროპისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებს შორის უთანასწორობის მაჩვენებლის მიხედვით ერთ-ერთი ყველაზე უთანასწორო სახელმწიფო იყო“ (იგივე წყარო, გვ. 74). მაშასადამე პრობლემები, რომელთა შესახებაც კ. მარქსი წერდა საუკუნენახევრის წინ, არსად გამქრალა, შეიცვალა მათი გამოვლინების ფორმა იმ თვალსაზრისით, რომ იგი გაცილებით უფრო შენიღბული და დახვეწილი გახდა.

მარქსის თანამოაზრე, თანამოკალმე და მეგობარი ფ. ენგელსი გამოჰყოფდა ორ ფაქტს, რომლითაც კ. მარქსმა რევოლუციური გადატრიალება მოახდინა საზოგადოებრივ მეცნიერებებში. ისტორიის მატერიალისტური გაგება და ზედმეტი ღირებულების კანონის აღმოჩენა

(17, გვ.31). პირველის თანახმად, ეკონომიკა წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველს და ეკონომიკური პროგრესი განსაზღვრავს მთლიანად საზოგადოებრივ პროგრესს. მეორე, კაპიტალისტურ ეკონომიკაში უშუალო მწარმოებელი ანუ დაქირავებული მუშაქმნის ზედმეტ ღირებულებას, რომელსაც უსასყიდლოდ ითვისებს წარმოების ძირითად საშუალებათა მესაკუთრე – კაპიტალისტი. კაპიტალისტური საბაზრო ეკონომიკის ორი მთავარი სუბიექტის ეს ურთიერთობა ვლინდება წინააღმდეგობაში წარმოების საზოგადოებრივ ხასიათსა და მითვისების კერძო ფორმას შორის, ესაა ძირითადი წინააღმდეგობა, რომლის გადაჭრა, მარქსის აზრით, კაპიტალისტური სისტემის ჩარჩოში შეუძლებელია (17, გვ. 956-957).

კ. მარქსის უაღრესად მდიდარ თეორიულ-ეკონომიკურ მემკვიდრეობაში ცენტრალური ადგილი უკავია „კაპიტალს“, რომელიც ავტორს თავდაპირველად ჩაფიქრებული ჰქონდა ექვსი წიგნისაგან შემდგარი გამოკვლევის ერთ-ერთ ნაწილად. ამასთანავე, „კაპიტალი“ იყო მეცნიერის ხანგრძლივი კვლევა-ძიების ლოგიკური შედეგი, რომელიც, როგორც სჩანს, 1840-იანი წლების შუა პერიოდიდან დაიწყო. ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს კ. მარქსის 1844 წლის ეკონომიკურ-ფილოსოფიური ხელნაწერები (18). მარქსმა ამ გრანდიოზული ჩანაფიქრის მხოლოდ მცირე ნაწილის განხორციელება მოასწრო – „კაპიტალის“ პირველი ტომის გამოცემის სახით (1867). მისი გარდაცვალების შემდეგ (1883) ფ, ენგელსმა გამოსცა მეორე ტომი (1885) წელს, ხოლო ცხრა წლის შემდეგ (1894) მესამე ტომი. მე-19 საუკუნის ბოლოს და მე-20 საუკუნის დასაწყისში მეცნიერებს შორის გაიმართა ფართო დისკუსია „კაპიტალის“ პირველ და მესამე ტომებს შორის წინააღმდეგობის შესახებ. „კაპიტალი“ არის ეკონომიკური კანონებისა და კატეგორიების ორ-

განული სისტემა, რომელიც გვიხსნის კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიკური ბაზისის ფუნქციონირება - განვითარების სიღრმისეულ კანონზომიერებებს. „კაპიტალის“ კვლევის მეთოდოლოგია ემყარება სოციალურ-კრიტიკული და ლოგიკურ-ისტორიული მიდგომების ერთიანობას. მარქსთან ჩვენ ვხედავთ ჰეგელის დიალექტიკური მეთოდის ბრწყინვალე გამოყენებას როგორც ეკონომიკური, ასევე მთლიანად საზოგადოებრივი მოვლენებისა და პროცესების ანალიზისას, რომლის საფუძველზეც კეთდება რამდენიმე მნიშვნელოვანი დასკვნა:

- კაცობრიობის ისტორია, მარქსის თანახმად, არის საზოგადოებრივი ადამიანის „წარმოება“ – საზოგადოებრივი შრომით ანუ საზოგადოებრივი თვითწარმოება.
- პირველი თეზისიდან გამომდინარე, მარქსისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს არა ნივთებს, არამედ ცალკეულ ინდივიდებს შორის ურთიერთობებს ნივთების (მატერიალური დოვლათის) წარმოება, გაცვლა, განაწილება, გადანაწილება, მოხმარების პროცესში, ანუ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს.
- კაპიტალიზმის თავისებურება იმაშია, რომ ეს ურთიერთობები საქონელში, ფულში, კაპიტალში და ა.შ. მატერიალიზდება და საგნებს შორის ურთიერთობის გარდაქმნილ (ირაციონალურ) ფორმას იძენს.
- კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ნივთიერი სიმდიდრე კი არ ემსახურება ადამიანის განვითარების ინტერესებს, არამედ ადამიანი ემსახურება ნივთიერი სიმდიდრის შექმნის, დაგროვებისა და გაზრდის მიზანს. აღნიშნულ მოვლენას კ. მარქსი საქონლის ფექტიზიმს უწოდებს და მიუთითებს, რომ ეს არის ე. წ. „აუცილებლობის სამეფოსთვის“ დამახასიათებელი კანონზომიერება.

- „აუცილებლობის სამეფოსთან“ ერთად, მარქსის აზრით, შესაძლებელია „თავისუფალი სამეფოს“ არსებობაც. ნამდვილი თავისუფლება ის სივრცეა, რომელშიც ადამიანს შეუძლია გახდეს საკუთარი თავის და სხვა ადამიანებთან ურთიერთობების ქუშმარიტი შემოქმედი. ეს სივრცე, მეცნიერის ღრმა რწმენით, საკუთრივ „ეკონომიკური აუცილებლობის მიღმა იწყება (18. გვ. 262-263).
- „ეკონომიკური აუცილებლობის სამეფო“ ანუ კაპიტალიზმი საკუთარი განვითარების ლოგიკით ამზადებს პირობებს (მატერიალურ წანამძღვრებს) „თავისუფალი სამეფოს“ დასამკვიდრებლად, თუმცა უშუალო გადასვლა ხდება სოციალური რევოლუციის გზით.
ამრიგად, კ. მარქსის თეორიულ მემკვიდრეობაში აშკარად ფიგურირებს სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური და იდეოლოგიური მხარეები. ამ ფაქტს ჯერ კიდევ ი. შუმპეტერმა მიაქცია ყურადღება, რომელიც თავის ნაშრომში „კაპიტალიზმი, სოციალიზმი და დემოკრატია“ (1942) კ. მარქსს ახასიათებს ორ **იპოსტასში** როგორც „წინასწარმეტყველს“ და „სწავლულ ეკონომისტს“ (19, გვ. 120-121). ამგვარ დაყოფას, ჩვენი აზრით, პრინციპული მნიშვნელობა აქვს კ. მარქსის თეორიული მემკვიდრეობის ისტორიული შეფასებისათვის. „კაპიტალის“ მეთოდოლოგიას ეკონომიკური ანალიზის პროცესში წარუვალი ფასეულობა გააჩნია, ხოლო მისი იდეოლოგია „პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის დოქტრინული დასაბუთება“ დეტერმინირებულია განვითარების გარკვეული ეტაპით და გარდამავალი ხასიათისაა.

**ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისების
თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლების
კვლევა „კაპიტალში“**

კ. მარქსის მთავარ ნაშრომში დიდი ადგილი ეთმობა ეკონომიკური კრიზისის ფენომენის კვლევას, რომელიც სხვადასხვა რაკურსით წარმოდგენილია „კაპიტალის“ სამივე ტომში. კაპიტალისტური წარმოების წესის ანალიზი იწყება საქონლის როგორც „კაპიტალისტური საზოგადოების სიმდიდრის ელემენტის“ სახმარი ღირებულებისა და ღირებულების წინააღმდეგობის განხილვით. მთელი შემდგომი კვლევა ადასტურებს, რომ სწორედ აქ არის „ჩაბუდებული“ კაპიტალისტური სისტემის ძირითადი წინააღმდეგობა, რომელიც, მარქსის აზრით, ეკონომიკური კრიზისების წარმოქმნის უპირველესი მიზეზია.

მარქსის თანახმად, ეკონომიკური კრიზისი ყოველთვის ჯერ მიმოქცევის სფეროში ვლინდება, თუმცა მას ღრმა „წარმოებითი“ ფესვები გააჩნია. ამასთანავე, წარმოება-მიმოქცევის სფეროების კრიზისს ჩვეულებრივ წინ უძღვის სერიოზული შეფერხებები ფულად-საკრედიტო სფეროში. საკრედიტო ოპერაციების მოცულობის შემცირება, საფონდო ბირჟებზე აქციების კურსის დაცემა, ცალკეული ბანკების, სადაზღვევო, საინვესტიციო კომპანიების და სხვა საფინანსო ინსტიტუტების გაკოტრება და ა. შ.

ანალიზის პროცესში მარქსი ხაზს უსვამდა ეკონომიკური კრიზისების პერიოდულობას, რომელსაც უკავშირებდა ძირითადი კაპიტალის კვლავწარმოების კანონზომიერებებს. კრიზისის პირობებში ძირითადი კაპიტალი სწრაფად ცვდება და სწრაფ აღდგენას საჭიროებს, რაც მხოლოდ ტექნიკური პროგრესის საფუძველზეა შესაძლებელი. ტექნიკური პროგრესის როლი აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან ჯერ ერთი, ძირითადი

კაპიტალის განახლების გზით ეკონომიკა იწყებს კრიზისიდან თანდათანობით გამოსვლას და მეორე – ტექნიკური პროგრესი ეკონომიკური ზრდის ახალი ეტაპის დაწყების ფაქტორად გვევლინება. ეკონომიკური ზრდის გარკვეულ ეტაპზე საზოგადოებრივ კვლავწარმოებაში ახალი დისპროპორციები წარმოიქმნება, რომლებსაც ახალ კრიზისამდე მივყავართ და ასე ხდება კაპიტალისტური საბაზრო ეკონომიკის ენტროპიული ხასიათის მქონე ციკლური განვითარება.

საკითხისადმი ამგვარი მეთოდოლოგიური მიდგომა შემდგომში არაერთხელ იქნა გამოყენებული მეცნიერების მიერ საბაზრო ეკონომიკის ციკლური რყევების შესწავლისას. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია კონდრატიევის კონიუნქტურის დიდი ციკლების თეორია (20, გვ.3-12), მოკლევადიანი (3-დან 5 წლამდე) ე. წ. კიტჩინის და საშუალოვადიანი (7-დან 10-12 წლამდე), ანუ ჟუგლარის ციკლების (21, გვ. 97-106) ანალიზი.

ეკონომიკური კრიზისების გამომწვევი მთავარი დისპროპორცია წარმოებას (მიწოდებას) და მოხმარებას (გადახდისუნარიან მოთხოვნას) შორის არსებობს. კრიზისების წარმოქმნის ფორმალური შესაძლებლობა მარტივ საქონელწარმოებაშია მოცემული, რომელიც კაპიტალისტურ საქონელწარმოებაში (კაპიტალისტურ საბაზრო ეკონომიკაში) რეალობად იქცევა. საქონელთა ერთმანეთზე უშუალო გაცვლა ანუ ბარტერი (ს-ს) ფულის წარმოშობის შემდეგ ორ ნაწილად იყოფა: საქონლის გაყიდვა (ს-ფ) და საქონლის ყიდვა (ფ-ს), ამასთანავე ეს პროცესი შესაძლებელია დროში არ დაემთხვეს ერთმანეთს, რომლისგანაც გამომდინარეობს საქონლის რეალიზაციისას სირთულეების წარმოქმნის შესაძლებლობა. თუკი გამყიდველი თავისი საქონლის გაყიდვის შემდეგ არ იყიდის სხვის საქონელს, ეს უკანასკნელი არ რეალიზდება და ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირება

შეფერხდება. ეკონომიკური კრიზისის წარმოქმნის მეორე ფორმალური შესაძლებლობა ფულის როგორც გადახდის საშუალების ფუნქციასთანაა დაკავშირებული. არც ერთი საქონელმწარმოებელი არ არის დაზღვეული იმისაგან, რომ გადახდის დადგომის მომენტში ის გადახდისუნარო აღმოჩნდეს, ვინაიდან სასაქონლო წარმოება-მიმოქცევაში (საბაზრო ეკონომიკაში) მრავალი საქონელმწარმოებელი ერთმანეთთან საკრედიტო ურთიერთობითაა დაკავშირებული, ჯაჭვის ერთი რგოლის განყვეტამ შესაძლებელია მთელი ჯაჭვის დარღვევა გამოიწვიოს. მაშასადამე, ფერხდება მთელი მიმოქცევის პროცესი, რომელიც შემდეგ წარმოებაზეც ვრცელდება.

მარტივ სასაქონლო წარმოებაში მოქცეული ეკონომიკური კრიზისის ფორმალური შესაძლებლობა კაპიტალისტურ წარმოებაში რეალობად იქცევა. საზოგადოებრივი წარმოების – მრავალი მუშის ერთობლივი შრომის შედეგს ითვისებენ კერძო მესაკუთრეები (კაპიტალისტები), რომელთა საქმიანობის წარმმართველია მათი კერძო ინტერესების რეალიზაცია – მოგების მიღება და მაქსიმიზაცია. მოგების მაქსიმიზაციის მიზანი წარმოებას (მიწოდებას) განუწყვეტელი გაფართოებისაკენ უბიძგებს, რაც მარქსის აზრით შესაძლებელია მუშების ხელფასის შემცირების გზით, ვინაიდან მოგება და ხელფასი ერთმანეთის საპირისპირო კატეგორიებია. მოგების ზრდა იწვევს სამუშაო ძალის ღირებულების შემცირებას, მაშასადამე, გადახდისუნარიანი მოთხოვნის შემცირებასაც და საქონლის ჭარბწარმოების აღმოცენებას (17, გვ. 792-807). კ. მარქსის ზემოაღნიშნული მოსაზრებები კაპიტალისტურ საბაზრო ეკონომიკაში კრიზისების წარმოშობის მთავარ მიზეზთან დაკავშირებით ძალიან ახლოს დგას აღნიშნულ საკითხზე ს. დე სისმონდის, რ. ლუქსემბურგის, კ. კაუცკის და სხვათა შეხედულებებთან. მაგალითად, სისმონდის აზრით, ფაბრიკან-

ტისათვის მთავარია პროდუქტების წარმოება – რეალიზაციის შემდეგ მიღებული მოგება. ამ პროდუქტების უმეტეს ნაწილს მოსახლეობის ის კატეგორია ყიდულობს, რომელიც გამუდმებულ პროლეტარიზაციას და პაუპერიზაციას განიცდის. ამის შედეგად პერმანენტულად მცირდება მნიშვნელოვანი ნაწილის მსყიდველობითუნარიანობა, რაც პერიოდულად განაპირობებს ეკონომიკური კრიზისების დაწყებას (22). ამავე დროს, მაქსიმალური მოგების მიღების სურვილი კაპიტალისტებს წარმოების მუდმივი გაფართოებისკენ უბიძგებს. წარმოების გადახდისუნარიან მოთხოვნაზე გადაჭარბების საპასუხო რეაქცია ბაზარზე საქონელზე ფასების დაცემა და წარმოების შემცირებაა. ეს უკანასკნელი ნიშნავს დაქირავებულ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის შემცირებას ანუ ასე იკვრება წრე, რომლის გარღვევაც მხოლოდ ეკონომიკური კრიზისითაა შესაძლებელი.

ჭარბწარმოების კრიზისის დაძლევის ყველაზე გავრცელებული მეთოდია საკრედიტო ექსპანსია, მაღალი საბაზრო კონიუნქტურის პირობებში ბანკები და სხვა საკრედიტო ინსტიტუტები ზრდიან კრედიტების გაცემას, რითაც ასტიმულირებენ მოთხოვნას საქონელსა და მომსახურებაზე. მაშასადამე, კრედიტი ის ინსტრუმენტი, რომელიც დროებით არბილებს წინააღმდეგობას წარმოებასა და გადახდისუნარიან მოთხოვნას შორის. თუმცა ამ გზით შექმნილი მოთხოვნა ფიქტიური ხასიათისაა. იგი, ერთის მხრივ, განაპირობებს ფირმებისა და საოჯახო მეურნეობების დავალიანების გაზრდას, რომელიც „არ შეიძლება უსასრულოდ გაგრძელდეს, რაღაც ეტაპზე იწყება დავალიანების კრიზისი, რომელიც გადაიზრდება ჯერ ფინანსურ, შემდეგ კი ეკონომიკურ კრიზისებში“. (23, გვ.79-80). მეორე მხრივ, ყველგან ხელს უწყობს სპეკულაციას, ვინაიდან „შესაძლებელია იყიდო და არ გადაიხადო, გაყიდო ისე, რომ არ ფლობდე გასა-

ყიდ საქონელს“ (24, გვ.14) აღნიშნავს ნობელანტი ფრანგი ეკონომისტი მ. ალუ. სწორედ წრეგადასული სპეკულაცია გახდა როგორც ამას ქვევით დავინახავთ, გლობალური ფინანსური კრიზისის აღმოცენების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიზეზი.

ამრიგად, საკრედიტო ექსპანსია ხელოვნური გზით მოთხოვნის შექმნით წარმოებას უბიძგებს რეალური გადახდისუნარიანი მოთხოვნის ჩარჩოებიდან გასვლისაკენ, არნახულად აფართოებს სპეკულაციური ოპერაციების მასშტაბებს და პერსპექტივაში კიდევ უფრო ღრმა და დამანგრეველი კრიზისების წარმოშობის შესაძლებლობას წარმოქმნის. თუმცა სხვა გზა კაპიტალისტურ საბაზრო მეურნეობას არ გააჩნია. არასაკმარისი მოთხოვნა ნიშნავს წარმოების და მაშასადამე, მოგების შემცირებას კაპიტალს კი „ისე ეშინია მოგების უქონლობის ან ფრიად მცირე მოგების როგორც ბუნებას სიცარიელისა. სათანადო მოგების დროს კაპიტალი მამაცი ხდება“ (17, გვ.954).

გლობალიზაციის ეპოქაში საქონლის ქარბწარმოების ეკონომიკური კრიზისები ფინანსური ინსტრუმენტების ქარბწარმოების ანუ ფინანსურ კრიზისებად ტრასფორმირდა. კ. მარქსი სამრეწველო კაპიტალიზმის ეპოქაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა. მისი სიცოცხლის მხოლოდ ბოლო პერიოდში იჩინა თავი ფინანსური კაპიტალიზმის პირველმა ნიშნებმა, რომელიც მისი ყურადღების მიღმა არ დარჩენილა. მათი ანალიზი გადმოცემულია „კაპიტალის“ მესამე ტომის მეორე ნაწილში. მარქსი მსჯელობს ფიქტიური კაპიტალის შესახებ, რომლის ქვეშ გულისხმობს გარკვეული შემოსავლის მომტან ფასიან ქალაქებს, რომლებიც საფონდო ბირჟებზე მიმოიქცევა, ფიქტიური კაპიტალის საფუძველი რეალური კაპიტალია, ანუ როგორც მარქსი შენიშნავს: „ფიქტიური კაპიტალი ტიტულებია ნამდვილი კაპიტალის მიმართ“

(25, გვ.22). ფიქტიური კაპიტალი საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესში წყდება თავის საფუძველს (რეალურ ეკონომიკას) და საკუთარ დამოუკიდებელ არსებობას იწყებს. ფიქტიურ კაპიტალში „კაპიტალის ღირებულების ნამდვილი ზრდის პროცესთან კავშირის ყოველი კვალი დაკარგულია და განმტკიცებულია წარმოდგენა კაპიტალზე როგორც ავტომატურად თვითმზარდ ღირებულებაზე“ (იგივე წყარო, გვ. 9). კ. მარქსი გამოყოფს ფიქტიური კაპიტალის ორ ნიშანს: ილუზორულობას და სპეკულატიურ ხასიათს. ამასთანავე მიუთითებს, რომ ფიქტიურ კაპიტალს კაპიტალისტური საბაზრო ეკონომიკის განვითარებასთან ერთად გაფართოების ტენდენცია ახასიათებს (იგივე წყარო, გვ. 25). იგი გვთავაზობს კაპიტალისა და კაპიტალისტური საზოგადოების სიმდიდრის შემდეგ კლასიფიკაციას:

„საქონლის კაპიტალი“ „ნივთიერი ნამდვილი სიმდიდრე“

„ფულადი კაპიტალი“, „ფულადი სიმდიდრე“

„მწარმოებლური კაპიტალი“, „ფაქტიური სიმდიდრე“,

„ფიქტიური კაპიტალი“

კ. მარქსის თანახმად „ნამდვილი“ კაპიტალი საქონლური კაპიტალისა და მწარმოებლური კაპიტალის ერთობლიობაა, ფულადი კაპიტალი კი გარდამავალი საფეხურია „ნამდვილ კაპიტალსა“ და ქეშმარიტად ფიქტიურ კაპიტალს“-სახელმწიფო ქალაქებს, ხაზინის მოწმობებს, ყოველგვარ აქციებს, თამასუქებს, ჰიპოტეკებს შორის (იქვე) ერთადერთი, რასაც მარქსი ამ ჩამონათვალში არ ასახელებს დერივატივებია, რომლებიც მოგვიანებით, უფრო ზუსტად, 1979-იანი წლების შუა პერიოდში აღმოცენდა. კ. მარქსის მიერ აღმოჩენილი და შესწავლილია რამდენიმე მნიშვნელოვანი მომენტი, რომელსაც ჩვენი აზრით, გარკვეული ფასეულობა გააჩ-

ნია თანამედროვე ფინანსური კრიზისების შესწავლის საქმეში. ეს მომენტებია:

- ფიქტიური კაპიტალის ფენომენის გამოყოფა;
- ფიქტიური კაპიტალის „ილუზორულ“ და სპეკულატიურ ბუნებაზე მინიშნება;
- ფიქტიური კაპიტალის განუხრელი ზრდის კანონზომიერების დაფიქსირება;
- ფიქტიური კაპიტალის ქარბნარმოების ეკონომიკურ კრიზისთან დაკავშირება.

თანამედროვე ფინანსური კაპიტალის უმეტესი ნაწილი შეიძლება განხილული იქნეს კ. მარქსის პერიოდის ფიქტიური კაპიტალის მემკვიდრედ, თუმცა რიგი ფაქტორების - უახლესი ინფორმაციული ტექნოლოგიების, საკომუნიკაციო საშუალებების, კორპორატიულ-ქსელური ბაზრების და ა.შ. ზემოქმედებით, იგი განსხვავდება „ძველი“ ფიქტიური კაპიტალისაგან. ძირითადი განსხვავება მდგომარეობს ვირტუალიზაციის გაცილებით მაღალ ხარისხში, რომელიც თანამედროვე ფიქტიურ კაპიტალს ახასიათებს. შეიძლება ითქვას, რომ ჩამოყალიბდა და თანამედროვე ვირტუალური კაპიტალი როგორც ფიქტიური კაპიტალის განსაკუთრებული ფორმა. ვირტუალური კაპიტალი ასევე წარმოდგენილია ვირტუალური ფულით, რომელიც მთლიანად თანამედროვე საინფორმაციო-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების პროდუქტია. ვირტუალურ კაპიტალს ასევე შეიძლება მივაკუთნოთ წარმოებული (მეორეული) ფინანსური ინსტრუმენტი - დერივატივები, რომლის სახეობაა: ოფციონები, სვოპები, ფიუჩერსები, ვარანტები და ა.შ. ვირტუალური ფინანსური კაპიტალის ბაზაზე ყალიბდება ეკონომიკის ფიქტიური (ვირტუალური) სექტორი, როგორც განსაკუთრებული სოციალ-ეკონომიკური სივრცე, რომელშიც ფუნქციონირებს გარდაქმნილი (ირაციონალური) ფიქტიური აგრეგატების ერთობლიობა. მასში არ იქმნება მატერი-

ალური დოვლათი და კულტურული ფასეულობები, თანამედროვე პირობებში ფიქტიური კაპიტალის და ეკონომიკის ფიქტიური სეგმენტის გადაჭარბებული მოცულობის არსებობა ბევრი ეკონომისტის მიერ XX- XXI საუკუნის ფინანსური კაპიტალიზმის არასტაბილურობის მნიშვნელოვან მიზეზადაა მიჩნეული (26, 27, 28. გვ. 124).

გლობალური ფინანსური კრიზისი მოასწავებდა ვალების დაგროვებასა და ფინანსური ბუშტების გაბერვაზე დაფუძნებული ეკონომიკური ზრდის მოდელის კრახს. ვალების დაგროვებას კი ძირითადად ორი გარემოება განაპირობებდა: ერთობლივი მოთხოვნის საკრედიტო სტიმულირება და აქტივების შეძენა, შემდგომში მათი სარფიანი გაყიდვის ანუ სპეკულაციის მიზნით. ერთობლივი მოთხოვნის საკრედიტო სტიმულირება კანონზომიერებაში გადაზრდილი იმ ტენდენციის შედეგი იყო, რომელიც აშშ-ში და სხვა წამყვან კაპიტალისტურ ქვეყნებში 1970-1980-იან წლებში ჩამოყალიბდა. იგი გამოიხატა დაქირავებული მუშაკების ხელფასის ზრდის ტემპის შემცირებით და მოგვიანებით მისი ფაქტობრივი შეწყვეტით (29, გვ. 144). პრაქტიკულად ყველა მაღალი და საშუალო შემოსავლიან ქვეყანაში ბოლო ორმოცი წლის განმავლობაში ხელფასის წილი მშპ-ში განუხრელად მცირდებოდა (30).

როგორც ცნობილია, აშშ-ში მთლიანი შემოსავლების დაახლოებით $\frac{3}{4}$ დაქირავებული მუშაკების შრომის ანაზღაურებაზე მოდის (31, გვ.584) და ამ შემთხვევაში ხელფასის 5 პროცენტული პუნქტით შემცირება, რასაც ადგილი ჰქონდა უკანასკნელ პერიოდში, უარყოფითად მოქმედებდა მოხმარებაზე, ამცირებდა რა ერთობლივ მოთხოვნას (32). იმავე პერიოდში აშშ-ში და სხვა განვითარებულ ქვეყნებში ძირითადად „ტექნოლოგიური შოკის“ ზეგავლენით ადგილი ჰქონდა ერთობლივი მიწოდების საგრძნობ ზრდას, რაც კიდევ უფრო აძლიერებდა

წინააღმდეგობას წარმოებასა და მოხმარებას (გადახდისუნარიან მოთხოვნას) შორის, ასეთ პირობებში საკრედიტო ემისიით დამატებითი გადახდისუნარიანი მოთხოვნის შექმნა იყო ერთადერთი გამოსავალი, თუმცა ამ გზით მოხდა არა ეკონომიკური კრიზისის თავიდან აცილება, არამედ მისი დროში გადავადება.

გლობალური ფინანსური კრიზისი უკავშირდება სპეკულაციურ ოპერაციებს, რომლებიც განსაკუთრებით გაძლიერდა 1990-იანი წლების ბოლოს 2000-იანი წლის დასაწყისში მიმდინარე ეკონომიკური ბუმის გავლენით და, პირველ რიგში, გამოვლინდა უძრავი ქონების, კერძოდ, საცხოვრებელი ფართის ბაზარზე. უძრავ ქონებაზე ფასების განუწყვეტილი ზრდის გამო მოქალაქეები ბინებს ძირითადად ყიდულობდნენ არა საკუთარი საჭიროებისათვის, არამედ მომავალში მათი უფრო ძვირად გასაყიდად და ამ გზით წელიწადში დაახლოებით 20 %-იან მოგებას იღებდნენ, უძრავ ქონებაში ინვესტირების წყაროს არ წარმოადგენდა მოქალაქეთა დანაზოგები, პირიქით, აშშ-ის მოქალაქეთა 80 %-ზე მეტი კი არ ზოგავდა საკუთარი შემოსავლების ნაწილს, არამედ ვალეებით ცხოვრობდა. „დიდი რეცესიის (გლობალური ფინანსური კრიზისის) წინ ვალების მომსახურების ჯამური დანახარჯები 10 %-ით აღემატებოდა ჯამურ შემოსავლებს (33, გვ. 13). ასეთ პირობებში ინვესტირების თითქმის ერთადერთ წყაროს ნაყიდი სახლების გირაოში ჩადებით აღებული საბანკო კრედიტები წარმოადგენდა, რასაც ხელს უწყობდა აშშ-ის ფულად სფეროში აღმოცენებული ქარბი ლიკვიდურობა. „იაფი ფული“ ადვილად ტრასფორმინდა „იაფ კრედიტად“ და უპირატესად გადაედინა უძრავი ქონების (საბინაო) ბაზარზე. ფულის სიიაფის და ადვილი ხელმისაწვდომობის გამო ბანკების მიერ ჰიპოტეკური კრედიტები ხშირად გაიცემოდა მსესხებლის გადახდისუნარიანობის შესწავლისა და გათვალისწინების

გარეშე. აქედან გამომდინარე, საგრძნობლად გაიზარდა დაბალხარისხიანი ე. წ. subprimes კრედიტების რაოდენობა, რომლის ხვედრითმა წილმა 2002 წლის 6 %-დან 2006 წელს 20 %-მდე მიაღწია (34, გვ.21), ხოლო აბსოლუტურ გამოხატულობაში ფანტასტიკური თანხა – 1,3 ტრლნ დოლარი, ანუ აშშ-ს მაშინდელი მშპ-ს ზუსტად 10 % შეადგინა (35, გვ.39). 2005-2006 წლებში 7,5 მილიონმა ამერიკელმა აიღო იპოთეკური კრედიტი, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორც ეს მოგვიანებით გამოჩნდა, არ იყო გადახდისუნარიანი, 2006 წლის შუა პერიოდიდან აშშ-ის საცხოვრებელი ფართის ბაზარმა „გაგრილება“ დაიწყო, რაც იმის მანიშნებელი იყო, რომ ეკონომიკური აღმავლობის პიკი განვლილი იქნა. ინფლაციის მოლოდინით, რაც თავის მხრივ, ეკონომიკის ხანგრძლივი (თითქმის 15 წლიანი ზრდის კანონზომიერ შედეგს წარმოადგენდა, შეშფოთებულმა ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ (ფედ-მა) სადისკონტო განაკვეთი 2004 წლის 1%-დან 2006 წელს 5,2 %-მდე) გაზარდა, რამაც ერთი მხრივ გამოიწვია უძრავ ქონებაზე მოთხოვნის შემცირება და ფასების საგრძნობი დაცემა, მეორე მხრივ კი მკვეთრად იმატა კრედიტის დაუბრუნებლობის შემთხვევებმა, 2,5 მლნ-მა მსესხებელმა ვერ შეძლო ვალის დროული გადახდა და დაიწყო კრედიტებით ნაყიდი სახლების ბაზარზე გატანა, რამაც კიდევ უფრო შეამცირა მათი ფასები და აშშ-ის საცხოვრებელი სახლების ბაზარი დეფოლტის მდგომარეობაში ჩააყენა.

იპოთეკური ბაზრის კრიზისიდან გამომდინარე ბანკებს, საინვესტიციო, სადაზღვევო კომპანიებს, ჰეჯ-ფონდებს ლიკვიდურობის შემცირების გამო რთული პრობლემები გაუჩნდათ. ფაქტობრივად შეწყდა ეკონომიკის დაფინანსება და წარმოიშვა ე. წ. „ფინანსური ტრომბი“, რომელიც მწვავე ფინანსური კრიზისის დაწყების მანიშნებელი იყო. კრიზისი არ შემოფარგლულა მხოლოდ ფი-

ნანსური სექტორით და გადავიდა ეკონომიკის რეალურ სექტორში. 2008 წელს აშშ-ის ეკონომიკაში მესამე და მეოთხე კვარტალში ეკონომიკური ზრდის ტემპის შესაბამისად 0,5 %-ით და 6,2 %-ით შემცირება ნიშნავდა ეკონომიკური რეცესიის დაწყებას მისგან გამომდინარე უარყოფითი შედეგებით. 2009 წლის იანვარში უმუშევრობის დონე 7,6%-მდე გაიზარდა, როცა წინა ათი წლის განმავლობაში იგი 4,5%-ის ფარგლებში მერყეობდა. მოხდა სამომხმარებლო ფასების ინდექსის შემცირება (თვეში იგი შეადგენდა 1 %-ს) და ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი იყო აშშ-ში 1949 წლის შემდეგ (36, გვ. 17-31). აშშ-დან ფინანსურ-ეკონომიკურმა კრიზისმა გადაინაცვლა ევროპაში, მათ შორის ცენტრალური და სამხრეთ-აჭმოსავლეთ ევროპის ყოფილ სოციალისტურ სახელმწიფოებში, ბალტიის ქვეყნებში, გამოიწვია ჩინეთის და ინდოეთის ეკონომიკების ზრდის ტემპების შემცირება და, მაშასადამე, გლობალური ხასიათი მიიღო.

* * *

ამრიგად, გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის წარმოშობისა და განვითარების ლოგიკა მთლიანად „ენერება“ კ. მარქსის მიერ მე-19 საუკუნის 50-იანი და 60-იანი წლების მიჯნაზე შემუშავებულ ჭარბწარმოების ეკონომიკური კრიზისის თეორიაში იმის გათვალისწინებით, რომ სამრეწველო კაპიტალიზმის ეპოქისათვის დამახასიათებელი საქონლის ჭარბწარმოება ფინანსური ინსტრუმენტების ჭარბწარმოებამ შეცვალა. აღნიშნული გარემოება ნათლად ადასტურებს მარქსის თეორიულ ეკონომიკური მემკვიდრეობის აქტუალობას და მის მაღალ შემეცნებით-ანალიტიკურ პოტენციალზე მიუთითებს.

KARL MARX'S "CAPITAL" AND THE GLOBAL FINANCIAL-ECONOMIC CRISIS

Teimuraz Beridze

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Elguja Mekvabishvili

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Alexandr Gorgaslidze

Professor, Doctor of Medicine Sciences,
Therapy – Cardiologist (Moscow)
„To understand modern economy,
you have to read “Capital””

K. Marx is one of the greatest intellectual figures in human history. Now, when there is no longer a "socialist" system based on the main postulates of Marx, its great merit as a research scholar is acknowledged by modern visible authors. They name Marx among the most prominent economists of all time, along with A. Smith and J. M. Keynes.

Interest in Marx's theoretical heritage became especially strong in the global financial crisis and post-crisis period. At that time, K. Marx's "Capital" became the best-selling book, and the influential magazine "The Economist" published the French President N.Sarkozy's caricature holding "Capital" in his hands. This fact was preceded by a number of acute public speeches of Sarkozy, including the EU summit in October 2008, where he said that ultra liberal capitalism suffered a collapse and it was necessary to change it with the model of social market economy. Marx had supposed to

publish his main work "The Critique of Political Economy" in six books, but managed to realize only a small part of this idea as the first volume of "Capital". The second and third volumes of "Capital" were published by his like-minded and friend F. Engels.

In all three volumes of the "Capital" there is presented economic crisis research in different aspects. Marx notes that formal likelihood of the emergence of economic crises is given in a simple commodity production that becomes a reality in the capitalist market economy. According to the scientist, capitalism is characterized by excessive production crises, which generate a chronic excess supply of solvency demand. Marx makes this interaction with classical content. He wrote on the controversy between the public character and the private capitalist form of misappropriation, which is the main obstacle to the rule of capitalist production. S. Sismondi, J. Hobson, K. Kautsky and R. Luxemburg's views are close to Marxist theory of economic crises.

K. Marx worked in the industrial epoch of capitalism and naturally studied the overproduction crises of goods and capital taking place in the real sector of the economy. Later, especially in the epoch of globalization, the crises moved into financial sphere and emerged primarily in the form of overproduction crises of produced financial instruments. In addition, overproduction of goods in industrialized and post-industrial countries has not disappeared. Moreover, through the credit emission, it was the attempt to solve the problem in the US at the beginning of the second millennium. The "cheap money" was transformed into a "cheap credit" and "flew into" the housing mortgage market which led to a

mortgage debt, and then the country's financial system crisis and its spread throughout the world.

In the third volume of "Capital" there are formulated the theoretical and methodological foundations of the research of financial capital. Marx argues here about the "fictitious capital" which, in his opinion, is only a "ghost" of real capital, is illusory and does not create real wealth of society. The main difference of modern fictitious capital from the fictitious capital analyzed by Marx is in much high quality of virtualization. Through the use of the latest information-communication tools, especially the Internet, it became possible to make billion worth of deals and process intercontinental transactions in real time. In the decisive segment of the global financial market, trading is like a computer game whose participants show interest in not real goods and services, but in produced financial instruments that are symbolic values. The growth of the financial sector in the modern world (global) economy is significantly ahead of the growth of the real sector and at the same time the virtualization of financial sector is going very rapidly. There is a deformation of the global economy structure that acquires the shape of overturned pyramid and is more vulnerable to any kind of shocks. The global financial crisis was due to this reason.

Thus, on the basis of impartial and objective analysis of K. Marx's "Capital" it is possible to separate two theoretical-methodological and ideological aspects. The ideological aspect is to justify the class struggle of the proletariat and its importance from the modern perspective is equal to zero. Theoretical-methodological aspect implies the use of a dialectical method in the study of economic events and

processes and still maintains its importance. The problem of global financial and economic crisis is a good illustration for this case. The logic of origin and development of crisis is totally "fit" into the Marxist methodology of economic crises research.

Keywords: K. Marx's Theoretical and Economic Heritage; Global Financial Crisis; Economic Crises of Overproduction; Overproduction of Financial Instruments; Fictitious Capital; Virtual Economy.

ლიტერატურა, Literature:

1. К. Маркс – мыслитель тысячелетия // Парламентская газета (1999), №93; К.Маркс по прежнему первый // Культура (1999), №36;
2. სამუელსონი პ. ეკონომიკის (1994). მთარგმნელთა ჯგუფი პროფ. კ.ღურნკაიას ხელმძღვანელობით;
3. Milanovich B. (2016) Global Inequality. A new Approach for the Age of Globalization. Cambridge, MA: Harward University Press;
4. Atkison A.B., (2015) Inequality: What Can Be Done? Cambridge, MA: Harward University Press;
5. Джомо К., Попов В.В. (2016) Долгосрочные тенденции в распределении доходов // журнал Новой экономической ассоциации. №3;
6. Интервью П.Самуэльсона немецкой газете "Di Welt", декабрь (2011);
7. Любимов И.Л. (2016) Неравенство и экономический рост: теоретические аспекты зависимости // М.:ПАНХ и ГС;
8. Piketty T., (2014) Capital in the Twenty-First Century, Cambridge, MA: Harward University Press;
9. Acemoglu D., Robinson D.A., (2015) The Raise and Decline of General laws of Capitalism || Journal of Economic Perspectives, vol.29, №1;

10. Zucman G. (2016) Global Inequality and Growth: The Interplay Between Inequality and Growth. Unpublished manuscript. <http://www.gabriel-zucman.eu/files/econ133-lecture8.pdf>
11. Stiglitz J. (2008) Markets Can't Rule Themselves // neusweek.2008.31December. URL :<http://www.neusweek.com/id|177447>
12. Стилциц Дж. (2016) Глобализация и её новые тревожные результаты // <https://www.project-syndicate.org>; Стилциц Дж. Цена неравенства. М.,2015;
13. Известия (2010). 28 янв.
14. Мировая экономика (2010), №1;
15. ბერიძე ე. (2017); ინკლუზიურობა – ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი|| ეკონომიკა და ბიზნესი. ტომი X, №1;
16. ეკონომიკური პალიტრა (2010), 2-8 გვისტო;
17. მარქსი. „კაპიტალი“ (1954). პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. ტომი პირველი. ფ. ენგელსი. წინასიტყვაობა მესამე გამოცემისთვის;
18. Маркс К. Энгельс Ф. (1974). Соч-ия. изд. Второе. Т. 42;
19. მექვაბიშვილი ე. (2012) თანამედროვე მაკროეკონომიკური თეორიები;
20. მექვაბიშვილი ე.(2014) დ.კონდრატევის კონიუნქტურის დიდი ციკლების თეორია თანამედროვე გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის კონტექსტით|| ეკონომიკა და ბიზნესი, №6;
21. კაკულია ნ.(2012). ეკონომიკური რყევების თეორიები ეკონომიკური კრიზისის ასპექტით || ეკონომიკა და ბიზნესი. №1;
22. Сисмонди С. (1937) Новые начала политической экономии или о богатстве в его отношении к народонаселению. Т. 1-2;
23. ჩიქობავა მ. (2012). თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი საქმიანი ციკლის თეორიის თვალსაზრისით || ეკონომიკა და ბიზნესი, №4;

24. Белянин А. , Егоров Е. (2011). О творческом наследии выдающегося экономиста. 100-летию с дня рождения Мориса Алле // Вопросы экономики. №10;
25. მარქსი კ. "კაპიტალი" (1959), ტომი II, ნაწილი 2;
26. Kindlberger C; Aliber P.,(2010) Мировые финансовые кризисы: мании, паники и крах. СПб.: Питер;
27. Summers L. (2009), International Financial Crisis: Causes, Prevention and Cures || American Economic Review. Vol.90, №2;
28. ლარუში ლ. (2000) მსოფლიო საფინანსო-ეკონომიკური სისტემა და ეკონომიკური ზრდის პრობლემა || წიგნში – მსოფლიო შეთქმულება;
29. Milanovich B. (2014). The Return of “Partimonal Capitalism” A Review of Thomas Piketty’s Capital in the Twenty-First Century. The Journal of Economic Literature. Vol. 52, №2; <https://www.project-syndicate.org/commentary/long-term-global-economic-projects-by-kaushik-basu-2017-06>;
30. მენქიუ გრ. (2008) ეკონომიკის პრინციპები;
31. Сафронов С. (2012). Неравенство доходов как тормоз экономического роста // Независимая газета, 12 октября;
32. Cecchetti S.G., Keller M., Upper C. (2009). Financial Crisis and Economic Activity || NBER Working Paper;
33. Супян В. (2009). Кризис в США: Экономический контекст // Вестник института Кенана в России, Выпуск 15;
34. Данилов-Данильян (2009). Глобальный кризис как следствие структурных сдвигов в экономике // Вопросы экономики. №7.

Теймураз Беридзе

Доктор экономических наук, профессор,
Тбилисский государственный университет
имени Иванэ Джавахишвили

Элгуджа Меквабишвили

Доктор экономических наук, профессор,
Тбилисский государственный университет
имени Иванэ Джавахишвили

«ТЕРНИСТЫЙ ПУТЬ» ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ В ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ ГРУЗИИ: РЕТРОСПЕКТИВА И ПЕРСПЕКТИВА

В статье выделены и рассмотрены этапы посткоммунистического реформирования экономики Грузии. Отмечено, что на первом этапе была зафиксирована необходимость фундаментального изменения советской системы и высказана идея его осуществления эволюционным путём. На втором этапе применялась модель «шоковой терапии», в результате которой произошло катастрофическое падение всех важных экономических показателей. Третий этап посткоммунистического реформирования ознаменовался достижением значительно более высокого уровня финансовой стабилизации, переходом от излишне либеральной монетарной политики к умеренной.

В работе также рассмотрены экономические новации правительства «Революции Роз», обозначен противоречивый характер экономической политики правительства М. Саакашвили и сделан вывод: авторитарными методами правления возможно достижение определённых

ных позитивных экономических сдвигов, хотя долгосрочное экономическое развитие возможно только в рамках демократической политической системы.

Специфическими чертами четвёртого этапа реформирования в работе выделены: устранение правительственного давления на бизнес, усиление социальной ориентации экономики и поддержка со стороны государства развития реального сектора экономики.

Ключевые слова: рыночные реформы, трансформационный кризис, государственный капитализм, шоковая терапия, управленческий вакуум, авторитарный модернизм, налоговая реформа, импортзамещающее производство.

Экономика Советской Грузии: исходное состояние

Советский Союз, в который входила Советская Грузия, был среднеразвитым индустриально-аграрным государством. В 1990 году объём Валового Внутреннего Продукта (ВВП) на душу населения был в 3,5 раза меньше, чем в западных развитых странах и в 4,5 раза меньше, чем в Соединённых Штатах Америки (США), однако в 2,5 раз превышал аналогичный показатель в развивающихся странах [Болотин; 1998]*. Грузинская союзная республика не имела самостоятельной экономической системы и представляла собой составную часть т.н. единого народно-хозяйственного комплекса (что соответствовало логике тогдашнего Советского Союза), уровень её интегрированности в единый народнохозяйственный комплекс был довольно высоким: 26% производимой в Грузии

* გამოქვეყნებულია: ჟურნალი „ეკონომისტი“ N 1, 2018 წელი, გვ. 1-36

продукции отправлялось в остальные союзные республики и 28% произведённой в других республиках продукции она получала для внутреннего потребления. В 1989 г. Грузия импортировала 25% потребляемой электроэнергии, 50% цемента, 80% древесины, почти 100% газа и жидкого топлива, 90% сырья, используемого в легкой промышленности. Было ввезено 60% молочных продуктов, более 90% сахара, 50% зерновых и т.д. В то же время в Грузии производилось 25% потреблённого в СССР вина и коньяка, 30% минеральных вод, 20% винограда, 97% цитрусов, 92% чайного листа [ЦСУ Грузинской ССР].

После провозглашения государственной независимости старые хозяйственные связи были разорваны, источники получения ресурсов и рынки реализации продукции – потеряны. Это создало тяжелейшую экономическую и социальную ситуацию в стране.

Согласно действующей в то время классификации, Грузия также относилась к группе индустриально-аграрных республик. Это ясно прослеживается в структуре национального дохода: на промышленность приходилось почти 39%, сельское хозяйство – 30%, строительство – 12,9%, транспорт и связь – 3,9%. Правда, удельный вес промышленности превышала долю сельского хозяйства, но следует учитывать тот факт, что из 39 процентов 22% приходилось на пищевую и консервную промышленность. Таким образом, удельный вес сельского хозяйства и органически связанных с ним отраслей составляла 52 процента национального дохода [Тот же источник].

В экономическом развитии Грузии с середины 1950-х до начала 1990-х годов можно выделить два периода. В первый из них (1950-1970-е годы) отмечалось определен-

ное отставание социально-экономического развития Грузии по сравнению со средними союзными показателями. В 1970 году произведенный в Грузии национальный доход на душу населения составлял 72,9% соответственного союзного показателя, промышленной продукции – 64,8%, оборот розничной торговли – 77% [Тот же источник].

В результате ускоренного развития народного хозяйства Грузинской ССР и снижения темпов экономического роста на всесоюзном уровне упомянутая разница резко сократилась и приблизилась к союзному уровню.

Одним из главных факторов, тормозящих развитие, являлся очень низкий уровень качества продукции, существование т.н. некроэкономики, что проявлялось в непрерывном росте товарных запасов и наличии в экспорте низкой доли машиностроения: в Грузии – 5% и во всем Советском Союзе – 13,6%. Для сравнения в Болгарии она составляла 53,5%, в Чехословакии – 57%, Польше – 49,3%, а в развитых странах этот показатель был еще более высоким.

Таблица №1. Среднегодовые темпы роста важнейших экономических показателей в СССР и ГССР [Басилия Т., Силагадзе А., Чикваидзе Т., 2001].

	Показатели	1971-1975		1976-1980		1981-1985		1986-1990	
		СССР	ГССР	СССР	ГССР	СССР	ГССР	СССР	ГССР
1.	Национальный доход	5.1	4.8	3.8	6.1	3.1	4.4	4.1	4.6
2.	Основные производственные фонды	8.7	6.8	7.4	6.7	6.4	6.3	5.4	5.3

3.	Промышленная продукция	7.4	6.8	4.4	7.0	3.7	5.4	4.6	4.6
4.	Сельскохозяйственная продукция	2.5	3.4	1.7	4.4	1.0	2.0	2.7	2.7
5.	Производительность труда	4.5	4.9	3.3	6.3	3.1	3.6	4.2	4.6
6.	Реальные доходы на душу населения	4.4	3.3	3.4	4.8	2.1	3.7	2.7	3.7

В течение ряда лет в экономике Грузии проводились реформы, нацеленные на улучшение социалистического хозяйственного механизма. Среди них можно выделить т.н. „Абашский эксперимент“ (район в Западной Грузии), проводимый в 1970-е годы, который имел целью повышение материального стимулирования основного сельскохозяйственного производителя – крестьянина, путём внедрения некоторых рыночных элементов (в частности, коллективного подряда). В 1980-х годах в Грузии, с целью координации управления профильными отраслями, была образована новая управленческая структура на республиканском уровне в виде агропромышленного комитета, в который были объединены сельское хозяйство, переработка сельскохозяйственной продукции (пищевая промышленность), объекты производственной инфраструктуры и др. Позже, с учётом положительного опыта Грузии, аналогичная структура была создана и на всесоюзном уровне.

В конце 1970-ых в начале 1980-ых годов управленческая реформа была проведена в промышленности – в г.Тбилиси – т.н. „Эксперимент Заводского района“ и „По-

тийский эксперимент“ в г.Поти (Западная Грузия). В рамках этих реформ были предприняты меры по оптимальному сочетанию принципов отраслевого и территориального управления промышленным производством. С этой целью при исполнительных комитетах городов Тбилиси и Поти были созданы специальные органы – территориально-межотраслевые объединения (ТМО), наделённые широкими хозяйственно-политическими полномочиями. Однако, эти реформы носили весьма ограниченный характер, не затрагивали глубинные основы советского типа хозяйствования и не принесли желаемых результатов.

Экономическая реформа, проводимая в рамках объявленной М. Горбачевым «перестройки»(1988-1991 гг.) еще более ухудшила положение в стране. В конечном счете это нашло свое отражение в отрицательном экономическом росте, усилении дефицита продукции, росте безработицы, расстройстве финансовой системы, расширении теневой экономики и т.д. Государство потеряло контроль над экономическими процессами. В конце 1980-х начале 1990-х годов аналогичные тенденции сложились и в Грузии, хотя здесь они протекали гораздо более остро, что, по нашему мнению, в основном было обусловлено политическим фактором. В Грузии, наряду с прибалтийскими республиками наиболее сильно выявилось стремление к политической независимости, и накал национально-освободительного движения достиг своего апогея. Руководство Советского Союза крайне негативно отреагировало на этот факт и усилило как экономическое, так и политическое давление на Грузию.

Советская административно-командная экономика ушла в прошлое и реформирование экономической системы Грузии в сторону рыночной экономики превратилось в неимеющую другой альтернативы задачу.

«Экономический романтизм» национального правительства

После объявления восстановления государственной независимости (9 апреля 1991 года) перед Грузией встали две сложнейшие задачи: образование институтов независимого государства и создание новой экономической системы – формирование рыночной экономики, которая должна была стать антиподом старой советской административно-командной системы.

В то же время эйфория, вызванная обретением политической независимости, значительно притупила здравый смысл, полностью затмила особое значение роли экономики, сделала восприятие стоящих перед ней задач примитивным, поверхностным. «Только бы быть свободными, будем готовы питаться и травой», «мы на одной воде «Боржом» просуществоваем», «достаточно дать землю крестьянам Грузии, и страна будет спасена», «государство не должно вмешиваться в экономику», «рынок всемогущ и он сам обеспечит благосостояние» – эти лозунги стали очень популярны в тогдашних правительственных кругах, политическом истеблишменте и большей части общества. Справедливости ради следует отметить, что позже правительство, исходя из суровой действительности, отказалось от своего романтического подхода и заменила его на другой, качественно новый,

перекликающийся с новым временем. Под воздействием весьма неблагоприятных внутренних (конфликт центрального правительства с Абхазским и Юго-осетинским регионами) и внешних (разрыв хозяйственных связей с бывшими союзными республиками) факторов серьезно ухудшилось состояние в экономике Грузии. Так, например, в 1990 году по сравнению с 1985 годом объём продукции тяжёлой промышленности сократился на 25%, лёгкой промышленности на 17%, пищевой промышленности на 16%, машиностроения на 42%, нефтехимической промышленности на 26%, производство строительных материалов на 28% и т.д. [Грузия в цифрах 1990 году].

Первый президент страны З. Гамсахурдиа поставил вопрос о возможности использования теории конвергенции в отношении социально-экономического развития страны, а председатель национального правительства В. Гугушвили, предложил обществу идею государственного капитализма, как эффективный механизм посткоммунистической экономической трансформации [Гугушвили В., 1991]. Фактически разговор шел об эволюционном переходе от административно-командной экономики к рыночной, т.е. о целесообразности использования т.н. градуалистической модели трансформации. Отмечалось, что для формирования эффективно функционирующих рыночных субъектов, процесс массовой и ускоренной приватизации недостаточен. Более того, в условиях наличия слабого государства и отсутствия конкуренции, приватизация в руках привилегированной прослойки общества – руководителей предприятий, коррумпированной партийной элиты и хозяйственных чиновников, превратится в механизм перераспределения собственности. Отметим

тут же, что в 1990 году стоимость основных фондов Грузии составляла 40 млрд рублей, в том числе, промышленных фондов – 26 млрд рублей. Разве общество не имеет права знать, куда делась эта собственность, в чьих руках оказалась и каким целям послужила? Именно эти вопросы и являются косвенной оценкой вышеуказанной позиции.

Исходя из признанного концептуального подхода, национальное правительство начало осторожный процесс приватизации, который первым долгом распространился на сельское хозяйство. Земельная реформа предполагала расширение приусадебных участков и передачу их полностью в частную собственность. К 1991 году в сельском хозяйстве Грузии государственная собственность была господствующей. 86,5% общей стоимости основных фондов принадлежало государству, удельный вес кооперативной собственности составлял 9,6%, а личной собственности – 4% [Читанова Н., 1995]. Другим экономическим реформам в этот период помешал вооружённый конфликт между оппозицией и правительственными силами, который закончился свержением правительства З. Гамсахурдиа.

«Блеск и нищета» грузинского варианта «шоковой терапии»

Новое правительство для реформирования экономики вынуждено выбрало метод «шоковой терапии». Осуществленные в экономике реформы за период 1992 по 2003 год можно разделить на два этапа – первый этап охватывает 1992-1995 гг., второй же – 1996-2002 гг.

Либерализация цен сопровождалась полной либерализацией торговли. «Шоковая терапия» делает акцент на двух главных направлениях – макроэкономической стабилизации и быстрой приватизации. Макроэкономическая реформа на данном этапе проходила, опираясь на два основных документа. В 1992 году правительство приняло «Основные направления экономики Республики Грузия», а в начале 1993 года – «Среднесрочную программу макроэкономической стабилизации и системных изменений в республике Грузия», которая уточняла и конкретизировала принципы и направления, сформулированные в первом документе. Большое значение в процессе реформирования экономики Грузии имела также разработка в 1993-1995 гг. первого индикативного плана социально-экономического развития страны, который был первым подобным документом и на всем посткоммунистическом пространстве. Принятие этого документа указывает на попытку переосмысления принципиального характера, что выражалось в обосновании необходимости управления переходом к рыночной экономике. Историческим результатом первого этапа реформирования явился демонтаж социалистической экономической системы и устранение каких-либо оснований для ее возможного восстановления.

В то же время первый этап реформы проходил в чрезвычайно сложных и неблагоприятных условиях – военный конфликт в Абхазии и Южной Осетии, высокий уровень криминала, тотальная коррупция в правительственных эшелонах и т.д. Наряду с трудностями политического характера экономическую обстановку осложняли и ошибки, допущенные в процессе проведения

реформ, частые отклонения, а иногда и отступления от магистрального направления.

Весной 1993 года Грузия не имела собственной денежной системы. В обращении находились деньги уже распавшегося СССР и нововведенные российские рубли. Со второй половины 1992 года Россия отказала Грузии в пребывании в рублевой зоне, и республика была вынуждена срочно ввести временную национальную валюту – грузинский купон. В то же время купон не был объявлен сразу же единственным платежным средством на всей территории страны, из-за чего он не смог завоевать доверие населения. К тому же положение усугубилось грубыми ошибками, допущенными в денежно-кредитной сфере [Папава В., Беридзе Т. 2005].

- Дефицит бюджета, который составлял более 34% валового внутреннего продукта, покрывался эмиссионными кредитами Национального Банка Грузии;
- В это же время в больших объемах происходило субсидирование производства. В частности: в 1993 году дотации составляли 57% бюджетных расходов, а в первой половине 1994 года они возросли до 60% макроэкономическая стабилизация и среднесрочный план развития экономика Грузии. Внутри страны коммерческие банки работали на „овердрафте“, что также способствовало увеличению в обороте денежной массы. Большие объемы пущенных в обращение кредитов и субсидий резко ускорили увеличение количества резервных денег, показатель которых к концу 1993 года в 30-раз превысил показатели начала года. Все это привело: а) к быстрому обесцениванию купона: если 1 доллар США 5 апреля

1993 года (дата введения купона) стоил 1000 купонов, 1 июля его цена составила 48000 купонов, 1 января 1994 года – 102300 купонов, а 1 сентября – 5 млн купонов. Таким образом, купон утратил накопительную и платежную функцию и, фактически, был вытеснен из расчетных каналов; б) наряду с обесцениванием купона инфляция переросла в гиперинфляцию. Так например, если годовой темп инфляции в Грузии в 1990 году составлял лишь 3,3%, в 1991 году он был уже 75,3%, в 1992 – 1037%, а в 1994 году – 7741% (!) [Khaduri N., 2010].

По темпам инфляции в 1985-1994 годы Грузия была безутешным „рекордсменом“ среди постсоциалистических и постсоветских стран. С 1985-го по 1994 годы инфляция выросла в Грузии на 4247,8%, в России – на 295,2%, в Азербайджане на 764%, в Армении на 1656,6%, в Латвии на 206,0%, в Украине на 1155,6%, в Венгрии на 18,1%, в Польше на 113,1%, Чехии на 11,5%.

Безпрецедентна бездна падения производства, продолжительность и масштаб снижения темпов экономического роста. Начиная с 1988 года ВВП регулярно уменьшался. Наибольшее снижение экономика испытала в 1992-1994 годах. В частности, по сравнению с предыдущим годом в 1989 году он снизился на 4,8%, в 1990 – 15%, в 1991 – 21,1%, 1992 – 44,9%, 1993 – 29,3%, в 1994 – 10,4% [Данные Госкомитета по статистике. Тб., 1996]. С 1992 года объем государственных доходов по отношению к валовому внутреннему продукту существенно снизился – с 30% в 1992 году до 4,2% в 1994, в то время как доля налоговых поступлений составила всего лишь 2%. Проводимая путём

“шоковой терапии” экономическая реформа при отсутствии эффективной социальной политики и потеря влияния на важнейшие социальные процессы со стороны государства, способствовало возникновению острейшего социального кризиса в стране. „Социальная плата“ за рыночные реформы оказалась слишком высокой для большинства населения. Имело место значительное ухудшение условий жизни граждан – резко уменьшились доходы населения как в номинальном, так и в реальном выражении [Meskhia I.,2008]. Так, например, минимальная зарплата с 70 рублей (107,7 долларов США) 1989 года упала до 2,5 млн. купонов (1,78долларов США) в 1994 году.Средняя зарплата в том же периоде упала с 197,7 руб.(304,2 дол. США) до 6,24 млн. купонов (5,02 дол. США). В 1992-1994 годах реальная заработная плата с учётом её покупательной способности уменьшилась в 8,4 раза, средняя заработная плата в 3 раза, величина пенсии в 7,4 раза. Число домашних хозяйств, находившихся за порогом бедности, выросло до 80%, коэффициент Джини с 0,3 (1992) до 0,54 (1994). Основную часть беднейшего слоя населения составляли: пенсионеры, безработные, число которых непрерывно росло, инвалиды, беженцы, большая часть интеллигенции и госслужащих, которые получали мизерную заработную плату.

Подытожив основные результаты первой части второго этапа реформирования экономики Грузии, следует отметить быстроту перемен, тотальную либерализацию, фронтальную приватизацию и минимизацию роли государства в экономике. Вместе с тем, в условиях отсутствия цивилизованной рыночной среды и эффективных хозяйственных субъектов, возник своеобразный

«управленческий вакуум», который скоро стали заполнять различные мафиозно-клановые и теневые структуры, начался процесс криминализации экономической жизни.

Таким образом, в 1992-1994 годах экономика Грузии находилась в острейшем кризисе, во избежание которого со второй половины 1994 года началось активное осуществление антикризисной программы при участии авторитетных финансовых организаций – Международного валютного фонда (IMF) и Всемирного банка (WB). В рамках программы было осуществлено множество мероприятий значительного реформационного характера: цены на продукты питания (в том числе на хлеб, являвшийся основным продуктом питания) были освобождены от государственного регулирования, ускорился процесс приватизации, Национальный банк начал проводить строгую денежно-кредитную политику. Он отменил запрет на снятие наличных денег с банковских счетов и в то же время запретил коммерческим банкам работать в режиме овердрафта. В результате этих мероприятий во второй половине 1995 года стабилизировался обменный курс доллара – 1 доллар США был равен 1,3 млн купонов. Это заложило прочный фундамент для успешного осуществления денежной реформы. В октябре 1995 года в качестве единственного платежного средства была введена национальная валюта – лари, был установлен обменный курс (1 доллар США приравнялся 1,3 лари), который длительное время оставался стабильным.

В результате успешно осуществленной экономической реформы, которая совпала со значительным политическим фактором – прекращением военных

действий в сепаратистском регионе Грузии (Абхазии), «период пятилетнего экономического спада сменился экономическим ростом: ВВП в 1995 году вырос на 3,1%, а в 1996-1997 годах этот показатель ежегодно в среднем составлял 10-11%» [Paparva V.,2013].

Со второй половины 1998 года в экономике Грузии возникли новые сложности, выразившиеся в валютном и бюджетном кризисе. С сентября 1998 года началось падение курса лари, продлившееся до мая 1999 года. С 5 сентября по 4 декабря 1998 года курс лари обесценился приблизительно на 22%, а к 15 мая 1999 года – на 50% [Меквабишвили Э., 2016]. Дефицит бюджета принял хронический характер и составил: в 1998 году – 188 млн лари, в 1999 году – 254 млн лари, в 2000 году – 196 млн лари [Данные Министерства финансов Республики Грузия., 2001]. Значительно уменьшился темп роста реального ВВП: в 1998 году он составил 1,9%, в 1999 г. – 3,0%, в 2000 году – 1,8%. В 1999 году объем ВВП Грузии составлял всего лишь 36,8% от показателя 1990 года. Худшие показатели были у Молдовы – 31,7% и Украины – 35,0%. Из постсоветских государств этот показатель самым высоким был в Узбекистане – 87,9% и Белоруссии – 82,6%, а из постсоциалистических стран в Польше – 137,7% [Research Reports. 1999].

Таблица 2.

Некоторые экономические показатели Грузии в 1992-1997 годах [Рассчитано авторами на основе данных Госкомитета по статистике Республики Грузия.]

	Экономические показатели	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1.	Рост реального ВВП в %-ах	-39,7	-29.3	-12.1	3.3	11.2	11.3

2.	Рост промышленной продукции в %-ах	-45.6	-26.6	-39.7	13.5	7.7	8.2
3.	Дефицит бюджета к ВВП в %-ах	-28.0	-34.0	-	-4.5	05.6	-3.6
4.	Годовой темп инфляции в %-ах	746.4	1037.2	7741.5	57.4	13.5	7.3
5.	Индекс совокупных потребительских цен в %-ах	846.4	1137.2	7841.5	157.4	113.5	107.3
6.	Государственные доходы к ВВП в %-ах	10.2	9,7	7.7	7.7	9.8	11.7
7.	Государственные расходы к ВВП в %-ах	35.6	33.3	23.5	11.1	17.0	15.0

Новый экономический кризис вызвал ухудшение экономических и социальных условий населения, повысил их недовольство существующим правительством и стал предпосылкой бархатной «Революции Роз».

Экономические реформы правительства «Розовой революции» под знаком авторитарного модернизма

В результате этой революции к власти пришла группа молодых довольно амбициозных политиков, которая энергично взялась за осуществление экономических реформ, ориентированных на модернизацию страны. По-

следняя в основном выявилась в создании т.н. «функционирующего государства» и попытке формирования новой системы «общественного сервиса». Новое правительство смогло установить финансовую дисциплину, значительно увеличило налоговые поступления за счет усиления администрирования, преодолело бюджетный кризис, покрыло задолженности по оплате труда работникам бюджетной сферы, а также задолженности по пенсиям.

Были предприняты важные шаги в отношении бизнеса. С 2005 года начал действовать новый Налоговый кодекс, количество налогов с 27 было снижено до 7, а груз налогообложения был облегчен. Была отменена пошлина на импорт сельскохозяйственных продуктов и строительных материалов. Стало гораздо проще начать частный бизнес, что выразилось в значительном упрощении, а в некоторых случаях и в полной отмене, разрешения, необходимого для его начала. Также были упрощены процедуры государственного регистрирования права на собственность. На всей территории Грузии были созданы т.н. Дома юстиции, где граждане по принципу «единого окна» могли получить доступ к государственным услугам: взять паспорт или иное свидетельство, зарегистрировать право на собственность, взять разрешение на строительство и т.д. В результате строгих антикоррупционных мероприятий почти полностью была искоренена так называемая «бытовая коррупция», которая при предыдущих властях носила тотальный характер. Создание благоприятных условий для частного бизнеса привело к значительному росту инвестиций в стране. Этот процесс начался в 2004 году и достиг пика в 2007 – сумма инвес-

тиций превысила 2 млрд долларов США [De Waal, T., 2011]. В то же время рост темпов инвестиций значительно превышал реальный темп роста экономики. Причина была в том, что эти инвестиции в основном были сосредоточены в сфере торговли недвижимостью и тратились на финансирование импорта товаров бытового назначения.

Отрицательное влияние на экономику Грузии оказало конфронтационная политика правительства М.Саакашвили с Российской Федерацией. Именно по этой причине российский рынок на определенный период закрылся для традиционных грузинских продуктов. Сначала запретили ввоз грузинского вина и алкогольных напитков, позже минеральных вод. В результате этих действий убытки грузинских экспортёров составили 300-500 млн. долларов США. С 2012 года возобновился экспорт в Россию традиционных грузинских продуктов – вина, коньяка, чая, табака, эфиромасличных культур, ореха, фруктов и овощей.

Следует отметить, что декларированным правительством М. Саакашвили либеральным и либертариальным принципам часто противоречили практические мероприятия, проводимые им в экономике. Как всегда политика взяла вверх над экономикой В первую очередь, это проявилось в сфере приватизации и защиты прав на частную собственность [Human Rights Report on Georgia. 2010]. Многие частные объекты, под предлогом исправления ошибок, допущенных в процессе приватизации предыдущим правительством, были отобраны у прежних владельцев и перешли к государству с целью их повторной приватизации. Имела место практика непрозрачной приватизации, которая особо коснулась крупных объек-

тов, что стало основанием для подозрений существования элитарных коррупционных сделок.

Со стороны государства нередко были факты рэкета бизнеса, которое проявлялось в нескольких направлениях:

- Власти, используя силовые структуры, под различными предлогами вынуждали бизнесменов приобретать практически невыгодные им объекты по непропорциональным ценам.
- Бизнесменов вынуждали перечислять солидные суммы как в бюджет государства, так и в различные фонды, большая часть которых контролировалась силовыми структурами.
- По непосредственным указаниям или вмешательству представителей высших эшелонов власти происходило вынужденное переоформление собственности неугодных бизнесменов на лиц, приближенных правительству.
- Безопасное и беспрепятственное осуществление бизнеса могли только близкие родственники и друзья правящей элиты, или бизнесмены – основатели правящей партии «Единое национальное движение».

Таким образом, анализ опыта девятилетнего правления М. Саакашвили позволяет сделать следующий вывод: используя авторитарные методы правления, можно достичь определенных позитивных экономических сдвигов. Хотя в долгосрочной перспективе стабильный, устойчивый рост и развитие экономики возможны только в условиях формирования обеспечивающих постоянный динамизм институтов, усиления демократии, защиты

свободы и прав человека, повышения политической культуры граждан. К сожалению, в Грузии таких условий не оказалось, что и обусловило провал авторитарного варианта модернизации страны.

Экономические реформы на современном этапе: «два шага вперёд, шаг назад»

В октябре 2012 года на парламентских выборах победил политический блок «Грузинская мечта» и было сформировано правительство, которое в 2014 году утвердило «Стратегию социально-экономического развития Грузии – Грузия 2020», коротко – «Грузия 2020». Согласно этому документу были определены три основных принципа экономической политики грузинского правительства:

- Ускоренный экономический рост, ориентированный на развитие реального сектора экономики;
- Поддержка инклюзивного экономического роста;
- Рациональное использование природных ресурсов в процессе экономического развития, обеспечение экологической безопасности и надежности, профилактика рисков стихийных бедствий.

В контексте развития реального сектора экономики были осуществлены следующие мероприятия:

- Был создан фонд развития сельского хозяйства;
- Крестьянам и фермерам были розданы ваучеры;
- Был принят закон о кооперации;
- В целях повышения доступа к финансовым услугам была задействована трехуровневая программа льготных кредитов;

- Было осуществлено субсидирование некоторых сельскохозяйственных продуктов, например, производства винограда.

Содействие бизнесу предполагала и правительственная программа «Производи в Грузии», ориентированная на финансовые и инфраструктурные объекты, в основном, на повышение доступности недвижимости и расширение консультационного сервиса для фирм. Для поддержки и стимулирования инновационного бизнеса была разработана правительственная программа «Стартап Грузия». Успешным можно считать и подписанное в июне 2014 года Соглашение об ассоциации Грузии с ЕС, которое вступило в силу в июле 2016 года. Этот документ наряду с другими аспектами предполагает глубокое и всестороннее содействие развитию торговли со странами Евросоюза.

На этом этапе проведения реформ значительным шагом вперед можно считать внесение позитивных изменений в налоговое законодательство. С этой точки зрения в первую очередь, следует отметить усовершенствование административных правил защиты имущества. При прежнем правительстве, согласно действующим правилам, при возникновении налогового спора государство могло обратиться в свою собственность и продать имущество частного экономического субъекта, что часто использовалось в целях «наказания» неугодного ему бизнесменов. Сейчас смена владельца имущества возможна лишь после прохождения трех судебных инстанций.

Кроме того, срок давности выплаты налогов уменьшился с 6 до 5 лет, а в последующие годы предполагается

его сокращение до 3 лет. Верным решением следует признать освобождение сельского хозяйства от налога на добавленную стоимость (НДС), а также освобождение от подоходного налога лиц с ограниченными возможностями, имеющих доход ниже бтыс.Лари в году. Самым значительным реформаторским мероприятием текущего периода является вступление в силу с 1 января 2017 года т.н. «эстонской модели» налоговой системы, согласно которой реинвестированные доходы не облагаются налогом, что является для бизнеса очень хорошим стимулом. Думаем, будет правильным, если эта система станет ориентироваться непосредственно на развитие инновационного сектора реальной экономики.

В результате применения эстонской модели налога на прибыль, компенсирование поступлений налогов в бюджет правительство сделало за счет повышения акцизного налога. С 2017 года повысились акцизы на топливо: в частности на бензин в 2 раза, на дизельное топливо – почти в 2,7 раза, на газ для автомобилей – в 2,5 раза, вырос акцизный налог на импорт легковых автомобилей, выпущенных 6 и более лет назад, что должно способствовать постепенному обновлению существующего в стране устаревшего автопарка.

Естественно, рост акцизов вызовет подорожание топлива, а вместе с ним рост цен и на множество другой продукции, что осложнит социальное и экономическое положение граждан. Но эта необходимость неизбежна, так как в перспективе ориентирована на увеличение объема инвестиций и ускорение экономического роста.

Слабыми сторонами текущих реформ следует считать:

- Недостаточно высокие темпы восстановления права на собственность, незаконно отобранную прежними властями;
- Необоснованное и поспешное введение целого ряда правил (например, изменение в регуляции визового режима, которые впоследствии были отменены);
- Ревизия и приостановление некоторых крупных инфраструктурных проектов;
- Затягивание создания эффективной антимонопольной службы и сохранение монополий на нефть, медикаменты и некоторые другие сферы;
- Определенное торможение процесса приватизации;
- Неотрегулированность процесса борьбы с безработицей;
- Нестабильность монетарной среды (резкие колебания курса лари, высокий уровень долларизации, проблемы, связанные с организационной структурой Национального банка);
- Произвольное и неупорядоченное использование системы выдачи премий и бонусов в государственных структурах;
- Недостаточная работа соответствующих правительственных структур с иностранными донорами и инвесторами;
- Слабая коммуникация между правительством и населением.

Несмотря на вышеупомянутые проблемы, на наш взгляд, экономическую политику правительство проводит в

правильном направлении, что является предпосылкой для оптимизма в ближайшем будущем.

Некоторые перспективные направления развития экономики Грузии

Исходя из текущих процессов глобализации, приоритеты развития Грузии должны базироваться на анализе возможностей, рисков и вызовов. Очевидно, что в современных условиях для Грузии, её правительства, впрочем так и для правительств других стран, невозможно избежать влияния основных игроков процесса глобализации. В этих условиях приоритетной функцией государства становится не только, и не столько защита интересов национального хозяйства (что в принципе является сложной задачей), а нахождение максимальной выгоды от участия в глобальной экономике.

С учётом отмеченных обстоятельств важнейшими задачами, на наш взгляд, являются:

- развитие в параллельном режиме производства импортозамещающей и экспортной продукции;
- переадресование финансовых потоков преимущественно с финансово-спекулятивного и торгового сектора в реальный сектор экономики;
- усиление социальной ориентации и инклюзивного характера экономики;
- создание высокотехнологических систем, основанных на эффективном использовании ресурсов науки и образования;
- демополизация экономики и создание равной, конкурентной среды для всех субъектов хозяйствования;

- всеобщая капитализация экономики, и создание условий для возникновения слоя собственников т.н. „среднего класса“.

Переориентация финансовых ресурсов. Глобальный финансовый кризис ясно показал, что аккумуляция кредитных ресурсов в тех сферах экономики, где не создаётся материальный продукт чревато контрпродуктивностью. С учётом этого обстоятельства, перед экономикой Грузии стоит задача селективного использования финансовых ресурсов. Обязательно закрытие старых каналов кредитной экспансии и открытие новых. Очевидно, что коммерческие банки на это не способны, постольку поскольку они ориентированы на краткосрочные цели и выдачу нерискованных кредитов, не учитывают задачи долгосрочного развития экономики и соответственно адекватного финансового обеспечения. Исходя из изложенного, мы считаем, что должна быть создана финансовая структура, скажем, инвестиционный банк развития или корпорация, организационно-правовой формой которой может быть акционерное общество, но контрольный пакет должен оставаться в руках государства. В банке(корпорации) развития источником аккумуляции основных ресурсов должен быть государственный бюджет, хотя это не исключает использование других негосударственных источников финансирования. Из банка развития должны быть профинансированы те проекты, которые: а) ориентрованы на долгосрочную перспективу; б) направлены на создание высокотехнологической, наукоёмкой продукции; в) характеризуются высокими рисками; г) требуют большой объём капиталовложений.

Приоритет финансирования проектов со стороны банка развития должен придан мероприятиям регионального масштаба, что способствует лучшему использованию местных приподных ресурсов.

Развитие производства импортозамещающей и экспортной продукции. С конца 2014 года происходит постоянная девальвация национальной валюты Грузии, а в отдельные периоды имело место чувствительные колебания её курса. Обесценение национальной валюты „лари“ обусловило рост цен. В краткосрочном периоде путем использования со стороны Национального Банка возможно ослабление резкого колебания национальной валюты, хотя в долгосрочном периоде, в силу происходящих процессов в глобальной экономике, сохранение стабильности лари возможно только в случае стабилизации фундаментальных факторов. С этой точки зрения, очень важное значение приобретает развитие производства импортозамещающей и экспортной продукции и существенное сокращение уровня долларизации экономики. В данное время долларовая масса, сосредоточенная в домашних хозяйствах и фирмах, служит не росту производства отечественной продукции, а инвестициям в экономики других стран, так как она идёт на закупку продукции импорта. Доля импорта в валовом внутреннем продукте Грузии составляет 60%, в соседней Турции только 23%. Ежегодный импорт продукции на 7 млрд. США Грузии обходится в 450 000 рабочих мест. Отрицательный торговый баланс в 500 миллионов долларов США приходится только на аграрнопродовольственную продукцию, большую часть производства которой может осуществлять собственный агросектор. Таким образом,

широкая долларизация экономики, также как сильная зависимость от импорта, отрицательно отражается на состоянии экономики Грузии и изменение этого положения должно стать важной стратегической задачей.

Создание инновационной экономики, основанной на знании и достижениях науки

С первых лет приобретения государственной независимости экономика Грузии развивается в рамках инерционной модели. Она ориентирована на потребление, доходах, накоплении долгов, а не на производство, инвестиции и инновации. Долгий посткоммунистический кризис, в поределённой форме, продолжается и сейчас и для его преодоления необходима разработка новой модели экономического развития, которая должна предусмотреть как трудности текущего момента так и требования будущего периода. Сложность и неординарность настоящего этапа развития экономики в том, что необходимо обеспечить переход от старой деиндустриализованной посткоммунистической системы на когнитивно-инновационную экономику и это надо достигнуть на основе внедрения высоких международных стандартов. Исходя из этого, правительство должно разработать мегапроект, который будет включать следующие направления:

- институционализация и капитализация интеллекта;
- формирование стратегического мышления и видения в государственных структурах и бизнесе;
- формирование инновационной культуры в широких слоях общества;
- создание эффективно функционирующей образовательной среды, отвечающей международным стандартам;

- обеспечение институционально-правовой, организационной и финансово-экономической достаточности проводимых мероприятия [Mekvabishvili E., 2011].

Инновационный стратегический мегапроект можно конкретизировать и разбить на несколько сравнительно узкие задачи, документы. Нужно определить конкретные исполнители, сроки и возможности их реализации, критерии и параметры мониторинга и т.д. Критерием успешной реализации мегапроекта следует считать создание эффективно функционирующей экономической системы, основанной на знаниях и инновациях, а также успешное включение экономики Грузии в глобальную систему.

Заключение

С момента восстановления государственной независимости по сегодняшний день реформирование экономики Грузии протекает сложно и противоречиво.

Следует выделить несколько этапов проведения реформ. Первый оказался самым коротким (с конца 1990 до начала 1992 года). В это время была зафиксирована необходимость фундаментальных изменений старой советской экономической системы и предприняты первые скромные шаги в этом направлении. Руководители национального правительства высказались за целесообразность осуществления посткоммунистической экономической трансформации эволюционным (градуалистическим) путем, но по известным причинам это не было реализовано.

Второй этап экономических реформ (1992-1995 гг.) был отмечен самыми большими трудностями. С одной стороны, начался процесс приватизации государственной собственности, большая часть цен освободилась от тотального государственного контроля, была введена временная национальная валюта – купон и т.д. С другой стороны, сложности объективного характера и серьезные ошибки, допущенные в процессе проведения экономической политики, ввергли грузинскую экономику переходного периода в катастрофическое положение: по сравнению с 1988 годом в 1994 году объем валового внутреннего продукта уменьшился до 27,8%, сельскохозяйственной продукции – до 49,2%, производства промышленной продукции – до 15,3%, капитальных вложений – до 2,8%, товарооборота – до 33%. В 1993 году дефицит бюджета составил 44%. Минимизация экономической роли государства в условиях отсутствия конкурентной рыночной среды и эффективно функционирующих экономических субъектов создали управленческий вакуум, который заполнился мафиозно-клановыми и теневыми структурами.

С 1995 года начинается третий этап экономической реформы, который был отмечен достижением значительно более высокого уровня финансовой стабильности, переходом от излишне либеральной монетарной политики к умеренно жесткой денежно-кредитной политике. Все это завершилось введением полноценной национальной валюты – лари (октябрь 1995 года), которая на протяжении сравнительно длительного периода – до сентября 1998 года, сохраняла стабильность. На этом этапе успешная экономическая реформа нашла свое

отражение в высоком темпе экономического роста в 1996-1997 гг. (11-12% годовых). С 1998 года начался глубокий бюджетный кризис, общая экономическая стагнация, которая позже переросла в социальный и политический кризис, завершившийся «Революцией роз».

Правительству «Революции роз» удалось сделать много действенных шагов в направлении серьезного реформирования: была установлена финансовая дисциплина, преодолен хронический бюджетный кризис, значительно упрощен старт бизнеса, уменьшено количество налогов и снижена налоговая нагрузка. Его заслугой следует также считать сведение к минимуму т.н. «бытовой коррупции». Вместе с тем имели место частые нарушения права на собственность, множество случаев бизнес-рэкета со стороны государства, непрозрачная приватизация, элитная коррупция, случаи грубого нарушения прав человека (в том числе экономических). Исходя из этого, однозначно оценить четвертый этап реформирования экономики (2004-2012 гг.) невозможно.

Пятый этап реформ начинается с 2013 года и продолжается по сей день. За прошедший период стало возможным устранение правительственного давления на бизнес, усилилась социальная ориентация экономики, было запущено несколько правительственных программ поддержки реального сектора экономики. В процессе реформирования отмечены и определенные проблемы, хотя, на наш взгляд, экономическая политика осуществляется в правильном направлении, что дает населению

Современный этап глобализации характеризуется противоречивым содержанием и рождает новые вызовы перед экономикой Грузии. Для максимального ослабле-

ния шоков, приводящих к извне и эффективного включения страны в глобальную систему необходимо правильно определить стратегические направления развития экономики.

В частности:

- развитие в параллельном режиме производства импортозамещающей и экспортной продукции;
- переориентация финансовых ресурсов в сторону реального производства, а не растранирование их в интересах банковского сектора;
- большая социальная ориентация экономики и усиление её инклюзивного роста;
- создание современных инновационно-когнитивных экономических систем;
- демонополизация экономики и создание равных условий для субъектов хозяйствования в конкурентной среде;
- капитализация экономики, соблюдение прав собственности, содействие созданию т.н. „среднего класса“, который будет гарантировать стабильность общества и государства.

литература

1. Болотин Б. 1998. Международные сравнения: 1990-1997 годы // Мировая экономика и международные отношения. №10, с.120.
2. Данные ЦСУ Грузинской ССР
3. Башилия Т., Силагадзе А., Чикваидзе Т. 2001. Пост-социалистическая трансформация. Экономика Грузии на пороге XXI века. Тб. : С. 73.

4. Грузия в цифрах в 1990 году. 1991. Краткий статистический сборник. Тб., с.27.
5. Гугушвили В. К вопросу создания смешанной экономики в Грузии. «Сакартвелос республика» «Республика Грузии» 29.08.91.
6. Читанава Н. 1995. Социально-экономические проблемы Грузии переходного периода. Часть I. Тб., с.122.
7. Папава В., Беридзе Т. 2005. Очерки политической экономики посткоммунистического капитализма (Опыт Грузии). Москва. «Дело и сервис».
8. Папава В. 2011. К вопросу о первом поколении посткоммунистических реформ в экономике Грузии (ретроспективный анализ) // Кавказ & Глобализация. Том 5. Вып. 3-4.
9. Макроэкономическая стабилизация и среднесрочный план развития экономика Грузии. Тб., 1994. С. 12.
10. Chaduri N. 2010. Economic System in Georgia // Moving Closer to Europe? Economic and Social Policies in Georgia, Armenia and Azerbaijan. Tbilisi. Friedrich Ebert Stiftung, Centre for Economic Problem Research. P. 71
11. Данные Госкомитета по статистике. Тб., 1996.
12. Вопросы экономики. 1995.№12, с.105-106.
13. Meschia I. 2008. Living Standards and Poverty in Georgia. // Georgian Economic Trends. May, P. 67.
14. Meskhia I., Papava V. 2013. Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After. New York, Nova Science Publishers, P. 38.
15. Меквабишвили Э. 2016. Финансовые кризисы эпохи глобализации и Экономика Грузии. Тб., С.37.
16. Данные Министерства финансов Республики Грузия.
17. Research Reports. 1999. The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, P.77.
18. Данные Госкомитета по статистике Республики Грузия.
19. De Waal, T., 2011. Georgia's Choices: Charting a Future in Uncertain Times. Washington, D.C.: Carnegie Endowment,

online at <http://carnegieendowment.org/files/georgias-choices.pdf>.

20. Взаимодействие России и Грузии в области экономики // <http://www.mirprognozov.RU/prognosis/economics/vzaimo-deistvie-rossii-gruzii-v-oblasti-ekonomiki>
21. Human Rights Report on Georgia. 2010 // www.state.gov/g/dr/r/s/hrrpt/2010/eur/154425.htm
22. Mkvabishvili E. 2011. Toward A Global Economy: The prospects for Forming and developing An Innovative Economy in Georgia // The Caucasus and Globalization. Vol. 5, Issue 3-4, P. 71-76.

ეკონომიკური რეფორმების „ეკლიანი გზა“ პოსტკომუნისტურ საქართველოში: რეტროსპექტივა და პერსპექტივა

ვრცელი რეზიუმე

რამდენიმე ათეული წელი საბჭოთა საქართველოს ეკონომიკა წარმოადგენდა ე.წ. ერთიანი სახალხო მეურნეობრივი კომპლექსის შემადგენელ ნაწილს. ჩვენთან წარმოებული პროდუქციის 26% იგზავნებოდა სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში, ხოლო იქ წარმოებული პროდუქციის 28% შემოდიოდა საქართველოში. საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებაში 1950-იანი წლების შუა ხანებიდან 1990-იანი წლების დასაწყისამდე გამოიყოფა ორი პერიოდი. პირველი პერიოდი (1950-1970-იანი წლები) აღინიშნებოდა საქართველოში ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების ჩამორჩენით საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებისაგან. მეორე პერიოდში ეს ჩამორჩენა ძირითადად დაძლეული იქნა. საქართველოს ეკონომიკაში 1970-იან-1980-იან წლებში ტარდებოდა გარკვეული რეფორმები, რომელიც ორიენტირებული იყო მართვის ეფექტიანობის ამაღლებაზე, თუმცა მათ შეზღუდული ხასიათი ჰქონდა და სასურველი შედეგები არ მოუტანია.

სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1991 წლის 9 აპრილს) საქართველოს წინაშე ორი უმნიშვნელოვანესი ამოცანა დადგა: დამოუკიდებელი სახელმწიფო ინსტიტუტების შექმნა და საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბება. სხვადასხვა არახელსაყრელი ფაქტორების გამო (კონფლიქტები სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში, ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებთან სამეურნეო კავშირების შეწყვეტა და სხვ.) ამ ამოცანების შესრულება ძალიან რთული აღმოჩნდა. ამასთანავე, ძირითადად

სოფლის მეურნეობაში დაიწყო რეფორმები, რომელიც გლეხების კერძო საკუთრებაში მიწის ნაკვეთების გადაცემას გულისხმობდა. ეროვნული მთავრობა ეკონომიკის რეფორმირების გრადუალისტურ მოდელს ანიჭებდა უპირატესობას, რაც გამოიხატა სახელმწიფო კაპიტალიზმის, როგორც ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური საბჭოური სისტემიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გზის თეორიულ დასაბუთებაში. რეფორმირების ფართო მასშტაბით განხორციელებას ხელი შეუშალა სამხედრო გადატრიალებამ. ახალმა ხელისუფლებამ ეკონომიკის რეფორმირების „შოკური მეთოდი“ აირჩია და 1992 წლიდან 2003 წლამდე განხორციელებული რეფორმები ორ ეტაპად შეიძლება დაიყოს. პირველი მოიცავს 1992-1995 წლებს, მეორე – 1996-2002 წლებს. პირველ ეტაპზე განხორციელდა ფასების სახელმწიფო კონტროლიდან გათავისუფლება, რასაც თან ახლდა ვაჭრობის ლიბერალიზაცია. პირველი ეტაპის ისტორიული შედეგი იყო სოციალისტური ეკონომიკური სისტემის დემონტაჟი და მისი აღდგენის ნებისმიერი შესაძლებლობის გამორიცხვა. ამასთანავე, ეს იყო ყველაზე რთული პერიოდი დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკურ ისტორიაში: ბიუჯეტის დეფიციტი შეადგენდა ქვეყნის მშპ-ს 34%-ზე მეტს და იფარებოდა საქართველოს ეროვნული ბანკის ემისიური კრედიტებით. დიდი მასშტაბებით ხორციელდებოდა წარმოების სუბსიდირება. კერძოდ, 1993 წელს დოტაციები წარმოადგენდა ბიუჯეტის დანახარჯების 57%-ს, 1994 წელს კი 60%-ს. შემოიღეს ეროვნული ვალუტის სუროგატი კუპონი, რომელმაც სწრაფად განიცადა კატასტროფული გაუფასურება. მკვეთრად გაუარესდა სოციალური ფონი და გაიზარდა უთანასწორობა როგორც მოსახლეობის შემოსავლებში, ასევე ქონებრივ მდგომარეობაში.

1994 წლიდან ქვეყანაში აქტიურად დაიწყო ანტიკრიზისული ღონისძიებების გატარება, რომლებშიც ჩართული იყვნენ ავტორიტეტული საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციები – საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი. გატარდა წარმატებული ფულადი რეფორმა და შემოიღეს სრულფასოვანი ეროვნული ვალუტა – ლარი, რომელიც საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე ინარჩუნებდა სიმყარეს. წარმატებული რეფორმის შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ 1996-1997 წლებში მშპ-ს ზრდის ტემპი 10-11%-ს შეადგენდა.

1998 წელს საქართველოს ეკონომიკაში ახალი პრობლემები გაჩნდა, რომელსაც პირველ რიგში მწვავე საბიუჯეტო კრიზისი შეიძლება მივაკუთვნოთ. ასევე აღსანიშნავია 1998-1999 წლებში განვითარებული სავალუტო კრიზისის შედეგად ლარის მკვეთრი გაუფასურება. ეკონომიკურმა პრობლემებმა და სოციალური დაძაბულობის ზრდამ ქვეყანაში ხავერდოვანი ე.წ. „ვარდების რევოლუცია“ გამოიწვია, რომლის შედეგად ხელისუფლებაში მოვიდნენ ახალგაზრდა და ენერგიული პოლიტიკოსები. მათ დაიწყეს ქვეყნის მოდერნიზაციის რთული პროცესი და ამ საქმეში გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწიეს: დაამყარეს ფინანსური დისციპლინა, ადმინისტრირების საგრძნობი გაძლიერებით გაზარდეს ბიუჯეტის შემოსავლების ნაწილი, დაფარეს საბიუჯეტო სფეროს მუშაკების და პენსიონერების მრავალთვიანი დავალიანება, თითქმის მთლიანად ამოძირკვეს ე.წ. „ყოფითი კორუფცია“ და ა.შ. ამასთანავე, სააკაშვილის ხელისუფლების მხრიდან ხშირად ადგილი ჰქონდა ადამიანის უფლებების, მათ შორის კერძო საკუთრებაზე უფლების უხეში დარღვევის ფაქტებს, გავრცელებული იყო ე.წ. ელიტარული კორუფცია და ა.შ. „ვარდების ხელისუფლების“ მმართველობის ცხრაწლიანი გამოცდი-

ლება საშუალებას იძლევა გაკეთდეს შემდეგი დასკვნა: ავტორიტარული მეთოდების გამოყენებით შესაძლებელია ეკონომიკაში პოზიტიური ძვრების განხორციელება, თუმცა გრძელვადიანი ეკონომიკური განვითარებისთვის აუცილებელია ეფექტიანად ფუნქციონირებადი დემოკრატიული ინსტიტუტები, ადამიანის პირადი თავისუფლების ხელშეუხებლობა და მოქალაქეთა მაღალი პოლიტიკური კულტურა.

დემოკრატიული და სამართლიანი საპარლამენტო არჩევნების შედეგად 2012 წლის ოქტომბერში ხელისუფლებაში მოვიდა პოლიტიკური ძალა „ქართული ოცნება“, რომელმაც შეიმუშავა „საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია – საქართველო 2020“. ამ დოკუმენტის თანახმად, განისაზღვრა საქართველოს მთავრობის მიერ განსახორციელებელი ეკონომიკური პოლიტიკის სამი მთავარი პრინციპი:

- ეკონომიკის რეალურ სექტორზე ორიენტირებული დაჩქარებული ეკონომიკური ზრდა;
- ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მხარდაჭერა;
- ეკონომიკური განვითარების პროცესში ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება, ეკოლოგიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფა.

მთავრობამ გაატარა ეკონომიკის რეალური სექტორის მხარდაჭერის შემდეგი ღონისძიებები:

- შეიქმნა სოფლის მეურნეობის განვითარების ფონდი;
- გლეხებს და ფერმერებს დაურიგდა ვაუჩერები;
- მიიღეს კანონი კოოპერაციის შესახებ;
- ფინანსურ რესურსებზე ხელმისაწვდომობის გაზრდის მიზნით ჩამოყალიბდა შეღავათიანი კრედიტების სამდონიანი პროგრამა.

- განხორციელდა ზოგიერთი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის, მაგალითად, ყურძნის წარმოების სუბსიდირება.

მთავრობა მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობდა მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საგადასახადო პოლიტიკაში განხორციელებული ნოვაციები: ე.წ. ესტონური საგადასახადო მოდელის დანერგვა და მცირე ბიზნესისთვის საგადასახადო ტვირთის საგრძნობი შემსუბუქება.

საქართველოს ეკონომიკის პერსპექტიული განვითარების თვალსაზრისით, ჩვენი აზრით, მეტად აქტუალურია შემდეგი ამოცანების გადაწყვეტა:

- იმპორტშემცვლელი და საექსპორტო წარმოების პარალელურ რეჟიმში განვითარება;
- ფინანსური ნაკადების პერეორიენტაცია უპირატესად ფინანსურ-სპეკულაციური ოპერაციებიდან და ვაჭრობიდან ეკონომიკის რეალურ სექტორში;
- მეცნიერების და ტექნოლოგიების თანამედროვე მიღწევებზე დაფუძნებული ინოვაციური ეკონომიკური სისტემის შექმნა;
- ეკონომიკის სოციალური მიმართულების გაძლიერება;
- ეკონომიკის დემონოპოლიზაცია და სამეურნეო სუბიექტებისთვის თანაბარი კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბებისთვის ხელშეწყობა;
- ეკონომიკის საყოველთაო კაპიტალიზაცია და ამ გზით ე.წ. „საშუალო კლასის“ აღმოცენებისთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა.

საქართველოს ეკონომიკა, გარკვეული სირთულეების მიუხედავად, სწორი მიმართულებით ვითარდება, რაც ოპტიმიზმის საფუძველს იძლევა.

The “Thorny Road” of Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Retrospective and Perspective

Expanded Summary

For several decades the economy of Soviet Georgia was a composite part of the so-called integral economic complex. 26% of our products were sent to other allied republics, and 28% of the products produced there came into Georgia. In the economic development of Georgia, from the mid-1950s to the early 1990s, two periods are singled out. The first period (1950-1970) was marked by the backwardness of the main socio-economic indicators of Georgia relative to the median indexes of the Soviet Union. In the second period this retardation was largely overcome. In the Georgian economy in the 1970s and 1980s, certain reforms were focused on increasing effectiveness of management, but they had limited character and did not bring the desired results.

After the restoration of state independence (April 9, 1991), two important tasks were posed before Georgia: Creation of independent state institutions and establishment of market economy. It was very difficult to fulfill these tasks due to the various adverse factors (conflicts in South Ossetia and Abkhazia, disruption of economic ties with former allied republics, etc.). In addition, the reforms started mainly in agriculture, which meant passing the land plots to the private ownership of peasants. The National Authority gave preference to the gradualistic model of economic reformation that reflected the theoretical justification of the transition of state capitalism from the administrative-commanding Soviet system to the market economy. The military coup prevented the implementation of a wide range of reforms. The new government chose the "shock method"

of reforming economy and the reforms implemented from 1992 to 2003 can be divided into two stages. The first includes 1992-1995 years, the second – 1996-2002 years. At the first stage, exemption from the state control of prices was carried out that was accompanied by the liberalization of trade. The historic outcome of the first stage was to dismantle the socialist economic system and exclude any possibility of restoration. In addition, it was the most difficult period in the economic history of independent Georgia: the budget deficit was more than 34% of the country's GDP and was covered by the emission credits of the National Bank of Georgia. Subsidization of production was carried out on a large scale. In particular, in 1993 the dosages were 57% of budget expenditures, and in 1994 it was 60%. Subsidization of production was carried out on large scale. In particular, in 1993 the subsidies were 57% of budget expenditures, and in 1994 it was 60%. The national currency surrogate coupon was introduced, which rapidly suffered catastrophic devaluation. Social situation deteriorated sharply and increased inequality in population's incomes and property situation.

Since 1994, the country actively launched anti-crisis measures involving authoritative international financial institutions – the International Monetary Fund and the World Bank. Monetary reform was implemented successfully and was introduced the national currency – lari, which maintained its hardness for a long period of time. The successful result of the reform can be regarded the fact that in 1996-1997 the GDP growth rate was 10-11%.

In 1998, new problems emerged in the Georgian economy and among them the most acute one was budget crisis. It should also be noted the sharp depreciation of lari as a result of the currency crisis in 1998-1999. Economic problems and the increase of social tensions caused the so-called “Rose

Revolution” that led to the emergence of young and energetic politicians in power. They started a difficult process of modernization of the country and achieved some success in this matter: established financial discipline, increased the revenue part of the budget through the strengthening of administration, covered the several months’ debt of workers and pensioners of state-financed organizations, and almost completely rooted out “existing corruption” and so on. At the same time, Saakashvili's authorities often violated human rights, including private property rights, there was so-called wide-spread “elite corruption,” etc. Nine-year experience of the “Rose Revolution” enables to draw the following conclusion: Using authoritarian methods can make positive shifts in the economy, but for long-term economic development, it is necessary effectively functioning democratic institutions, inviolability of personal liberty and high political culture of citizens.

As a result of democratic and fair parliamentary elections, in October 2012, the political party "Georgian Dream" came to power, which developed "Georgia's Socio-Economic Development Strategy – Georgia 2020." According to this document, three main principles of economic policy to be implemented by the Government of Georgia are determined:

- Accelerated economic growth oriented to the real sector of the economy;
- Support for inclusive economic growth;
- Rational use of natural resources in the economic development process, ensuring of ecological security.

The Government has implemented the following measures to support the real sector of the economy:

- The Agricultural Development Fund was created;
- The vouchers were distributed to peasants and farmers;
- The Law on Cooperation was adopted;

- The three-level preferential credit program was developed with the goal of increasing the access to financial resources.
- Subsidization of some agricultural products, for example, grape production.

The government paid considerable attention to the development of small and medium-sized businesses. From this point of view, the innovations in tax policy are particularly remarkable: Establishment of so-called Estonian tax model and a tangible ease of tax burden for small businesses.

In terms of the perspective development of Georgia's economy, in our opinion, the following tasks are very important to be solved:

- Development of import and export production in parallel regimes;
- Reorientation of financial flows mainly from financial-speculative operations and trade to the real sector of economy;
- Creation of an innovative economic system based on modern achievements of science and technology;
- Strengthening of social direction of economy;
- De-monopolization of economy and promotion of equal competitive environment for economic subjects;
- Universal capitalization of the economy and in this way the creation of favorable conditions for the emergence of so-called "middle class."

Georgia's economy, despite some difficulties, is developing in the right direction, which gives the basis for optimism.

THE REPUBLIC OF GEORGIA: PROBLEMS OF TRANSITION TO A MARKET ECONOMY*

Background on the country

The Land

The former Soviet Republic of Georgia is a country spanning some 26,911 square miles in the Trans-Caucasus region to the south of the towering Caucasus Mountain range. In 1989 the population of Georgia, which then included the regions of Abkhazeti (in Georgian writing) and South Ossetia, stood at 5,443,359. The ethnic composition of the republic situated between Russian to the north, Turkey and Armenia to the south, and Azerbaijan to the southeast is a mosaic depicting its rich and turbulent history. The Black Sea provides Georgia's economic and cultural gateway to the West. Significantly, the Abkhazeti region occupies half of this spectacular and fertile coastline.

In western Georgia, the lowlands are home to tea and citrus production, while the highlands are abundant with grapes and deciduous fruit. Eastern Georgia, with a drier climate, has lowlands fit for grape production. The wines of Georgia, which come in many varieties, are highly valued on the international market, and are often awarded top prizes at exhibitions. The climate of Georgia produces warm summers and relatively mild winters. The environmental attractions of Georgia are plenty, with many natural game preserves, caves, waterfalls, lakes, mountain streams, beautiful valleys, and snow-capped mountain peaks. Georgia also has several mineral springs, world-renowned for their therapeutic

* Published at the University of Maryland, College Park, U.S.A., 1996.

capabilities. The most popular ones are in Borjomi, Sairme, and Zvare. Minerals such as manganese and coal abound in the mountainous reaches, in addition to precious metals.

History

The Georgian people were besieged by their neighbors over the course of eleven centuries, from the seventh to the eighteenth. The late eleventh century is when Georgia was hit with invasion from a destructive band of Central Asians called the Seljuk Turks. The reigning king of Georgia, King Giorgi II, abdicated the throne in favor of his 16-year-old son, who became King David IV, called "the Builder." With small, mobile army units, the Kartveli' regained their territory slowly and worked to return the land to its former fertility. The king then improved his army to sufficient strength and, in 1124, united most of the Trans-Caucasus region. The great king died the next year, but his successors expanded the kingdom even further. This time, between the Seljuk Turks' defeat through the thirteenth century saw the golden age of Georgia. However, the Mongol invasion in the late thirteenth century was their downfall. King Giorgi V threw off the Mongol yoke after several decades and reunited forces of Tamerlane ("Timur the lame") invaded Georgia eight times with the same ruthlessness as the Mongols, but they did not assume political power over the Georgians. In 1453, the Ottoman Turks seized the Byzantine city of Constantinople, the trade link between Christian lands of Georgia and Italy. Georgia found itself surrounded by hostile Muslim neighbors, as Ottoman influence flowed into the northern Caucasus. After eleven centuries of mixed fortunes, the Kartveli, looking for peace, turned to religious northern neighbor Russia.

Russia quickly annexed Georgia and exiled the royalty in 1801. This setback did not prevent the development of Georgian culture, despite the removal of the Georgian language by Russian decree. Georgia never gave up the fight for independence, and regained its sovereignty in 1918, only to be reclaimed by the communist Union of Soviet Socialist Republic (USSR) in 1921. After 70 years of Soviet rule, Georgia proclaimed itself a republic in April 1991.

The Populace

Georgia is currently the home of approximately 5.5 million people of many different nationalities. The ethnic composition of Georgia is: 68.8% Georgian (including several regional subgroups speaking distinct languages in addition to Georgian, e.g. Mengrelians, Svanetians – ethnic groups), 9% Armenian; 7.4% Russian; 5.1% Azerbaijani; 3.2% Ossetian; 1.9% Greek, and 1.7% Abkhazetian. Most of the population is of the Christian faith (followers of the Georgian Orthodox church) but Islam is professed by the people of Ajaria in southwest Georgia, by Azerbaijanis in southeastern Georgia, and by the small population of Kurds.

About 56% of the population lives in the urban areas, and one-third of them reside in the capital city, Tbilisi. Tbilisi is the industrial and cultural center of the nation. It is also one of the oldest cities in the world, being more than 1,500 years old. Tbilisi is on the same latitude as Istanbul, Rome, Barcelona, and Chicago, and has an average annual temperature of 13.2°C.

The Culture

In the 4th century AD, Georgia adopted Christianity. Since then, the state religion has been Orthodoxy. From this,

Georgians receive their mentality and spiritual values. At the same time, Georgians have also been tolerant of other religions practiced within the country.

The Georgian language is one of the oldest languages in the world, over 2,000 years old. It is a member of the Iberio-Caucasian group of languages, and has its own alphabet -one of only fourteen alphabets in the world. The ancient city of Phasis, currently called Poti, was the home of a school of rhetoric attended by both Georgians and non-Georgians, and is highly praised in Greek history. Despite Georgia's small size, it is home to more than 20,000 cultural monuments, many of which are based on religion or mythology. There are also many historical monuments. Popular Georgian authors include Shota Rustaveli, Ilia Chavchavadze.

The Economy

Georgia is a resource rich country. There are approximately 300 known mineral ores in the Republic; a bit more than half of which are currently being utilized. The principal mineral resource is manganese. There are also substantial reserves of carbonates and clay for production of cement and other construction materials. Total coal reserves are 400 million tons and known oil reserves are 27.5 million tons. About 40% of the land area is agricultural, and 40% is forested.

Georgia was among the first republics of the Former Soviet Union (FSU) to declare independence, doing so April 9,1991. Although official pre-independence statistics on per capita income ranked Georgia relatively low among the republics of the FSU, it was in fact relatively well-off due in part to a strong tradition of entrepreneurship and an

agricultural sector with significant private sector activity. The Republic had the highest proportion of college graduates among the republics of the FSU and one of the highest levels of saving deposits.

In 1989-1991, industry accounted for 37% of Net Material Product (NMP) and agriculture for 33% somewhat more than in the other Former Soviet Union (FSU) republics. The main products included agriculture (citrus, tea, wines), Agri-Industry (processed foods, fertilizers), and natural resources, notably manganese. Georgia was also a relatively large producer of steel-pipes, electric motors, synthetic fibers, roofing materials, textiles, and shoes. The tourist subsector was well developed due to Georgia's geographical location, attractive climate, and abundance of agricultural products. Exports included wine, tea, citrus, mineral water, manganese, and light industrial products, Georgia was heavily dependent on imports of both raw materials and energy from other republics.

The Georgian economy was an integral part of the centrally planned economy of the Soviet Union. Plan was constructed and production quotas were established on the basis of Union-wide requirements, and raw materials and other inputs were sourced throughout the Union. Financial and barter clearance were organized on a Union-wide basis. Georgia's industrial structure reflects these Union arrangements. It was the designated producer of wine, tea, and citrus, but not of grain and other agricultural products. It has a number of industrial organizations (including steel and locomotives) equipped for Union-wide supply. Georgian energy resources are under- developed as a result of preference given to resources elsewhere in the Union. A

major part of the process of economic reform lies in adaptation of this structure to the requirements of international competition.

Since independence in 1991, the Georgian economy has been in a severe decline. A break down in traditional trade and payments relations with other FSU countries, civil conflict and the war in Abkhazeti, and expansionary financial policies have combined to cause a collapse in output, massive inflation and currency substitution, and a large external debt. The population's living standards have declined sharply, and the country has had to rely on external aid to help meet its most basic needs.

While they may underestimate private market activity, official estimates show NMP declining 21% in 1991, 43% in 1992, and 40% in 1993. Since 1989, industrial production has declined approximately 75%, agricultural production has declined about 55% and construction activity has virtually ceased. Real exports and imports have fallen sharply. Unfortunately, these tendencies have been continued in 1994 and partly in 1995.

Contributing factors in the economic decline include a number of factors common to all small, energy-importing republics of the FSU; the disruption of trade with the other republics sharply higher energy prices and difficulties in obtaining key imports. The increase in energy prices was devastating as the price of imported oil and natural gas increase over 500% in dollar terms between 1990 and 1993. In addition, problems unique to Georgia have worsened the economic situation. The war in Abkhazeti forces some 270,000 refugees to flee their homes placing a severe burden on the economy. The war directly affected Georgia's citrus

and tea export crops and decimated the tourism industry. Civil strife and a deterioration of law and order in 1992 and 1993 disrupted the economy and consumed the Government's attention.

Fortunately, the political and social situation in the country has improved considerably over the last year although the economic situation has not. The war in Abkhazeti has ceased. While progress to date has been disappointingly slow, Georgia has consistently sought a peaceful resolution of the Abkhazeti conflict and the peaceful return of the refugees to their homes. Actions implemented in the spring of 1994 have resulted in a sharp reduction in the criminal activity. The improvement in the political and social situation has enabled the Government to turn its full attention to solving the economic crisis. With the assistance of the World Bank (WB), International Monetary Fund (IMF), and other international agencies and bilateral donors we are determined to do so, The impact of the economic decline on the Georgian population has been considerable. Even with a substantial rise in private sector employment, total employment has declined approximately 30% since 1990. In addition, hidden unemployment is widespread. Wages of most workers in the state sector, as well as pentanes and unemployment compensation, was less than a US\$2-3 per month. While many are able to supplement this wage with private sector activity, many can not. Natural gas and electricity are rationed and central heating was discontinued in 1993. From January 12, 1995 the Government halted gas supply to the population (households) because only 9% of due payments were paid by them. Many rural families have been able to switch to wood

heat but this is creating a problem with deforestation. Most rural residents are without electricity and urban residents are subject to extended blackouts.

While the situation has improved dramatically in recent months, the Georgian economy has also been beset with hyperinflation. Prices increased approximately 60% a month from mid- 1993 through mid- 1994. The foreign exchange value of the Georgian coupon declined accordingly. Shortly after it was issued in April 1993, the Georgian coupon traded at 700 coupons per US\$1. As a result there has been widespread currency substitution. The US Dollar and Russian Ruble (Russian Federation Currency) were used in most private market transactions. The Government of Georgia recognized that this inflation is primarily the result of the fiscal policies followed in recent years. In the past the Government had little alternative to large budget deficits due to the large economic and social problems faced by the Government and reduced ability to collect taxes due to the civil unrest and decline in the Government's authority. As outlined below, steps are now being taken to reduce our budget deficit. Later the inflation has lessened and the foreign exchange value of the coupon has stabilized.

Georgia joined the WB and IMF in 1992 and began reform programs in cooperation with both institutions shortly thereafter. Unfortunately, both these relationships and our reform program were interrupted by the war and accompanying breakdown of law and order. With the return of social stability, our relationships with the Bretton Wood institutions were re-established early 1994 and we have been working closely with them to stabilize and reform the Georgian economy. In December 1994, Georgia received the

first tranche of Systematic Transformation Facility (STF) from the IMF. Now we have enhanced the STF arrangement to standby loans covering 1995-1996; and the World Bank supports macroeconomic stabilization and structural reform programs by providing Georgia with Rehabilitation credit and numerous other credits in the transport, agriculture, municipal, service, health care, education, energy development sectors.

ECONOMIC REFORM: FIRST STEPS AND RESULTS

Both theory and history shed little light on the process of transition from central planning and administrative control to a market-oriented economy. Economic theory, being chiefly concerned with equilibrium, has little to say on how to proceed from one state, let alone from one system, to another. Even the relevant subject of comparative economic systems fail to enlighten us on this matter. Nor do we get much help from history. So far, no centrally planned economy of the FSU has managed to make the transition to a well-functioning market system.

The collapse of the state was a strong argument for what is called "shock therapy," but might be better labeled "big bang" reform in a FSU area. Jeffery Sachs of Harvard University justifies this approach by pointing to the three interrelated economic crises that confront post-communist countries: state bankruptcy, systematic collapse, and structural transformation. The first shows itself in default and inflation, the second in the disinterpretation of state economic control, and the third in the shrinkage of the over-emphasized heavy-industrial sector. "The aim of shock

therapy," argues Prof. Sachs, "is to address these three crises via the rapid introduction of the core institutions of capitalism." These are private property, a stable, convertible currency, freedom for trade and international investment; corporate control of large enterprises; and, a social safety act

The "Shock Therapy" approach means three interrelated measures: 1) Liberalization; 2) Stabilization; and, 3) Structural Policies.

A country that truly followed the rapid-change approach would satisfy most of the following conditions:

- Prices were freed rapidly and pervasively.
- Tough restriction of income of the population.
- Considerable increase of interest rate and restriction of money supply in circulation.
- Increase of interest rate of cash and other deposits aimed to stimulate the population to save.
- Monetary stability and fiscal responsibility resulted in low inflation rates.
- Issuing bonds of government loan aimed to cover the state budget deficit.
- An efficient tax system replaced the inefficient and distortionary implicit taxation of command economies.
- Full currency convertibility, without restrictions and controls.
- Introducing common customs tariff in order to restrict import and stimulate export.
- A social safety net was created with reasonable rules and conditions that provided for subsistence living but discouraged taking advantage of the system.

- Active competition replaced monopolistic supply of goods and services.

"SHOCK THERAPY" IN GEORGIA

The use of "shock therapy" method began in Russia in January 2, 1992. A month later it began in Georgia.

- The price reform started in Georgia in Spring 1991 when free prices on some types of goods were introduced. In February 1992 there were radical changes in the price formation system in Georgia: the prices of one group of goods and services were entirely freed, and the regulated prices of another group increased considerably. All these measures were aimed to balance the market. In 1991 the consumer price index was 1.8; in 1992 it reached 25. Regulated consumer prices increased 68 times in 1992 in comparison with those of 1991.

At the starting of reform (1992) there was no national currency in Georgia, only from April 1993 when Georgia introduced its own (intermediate) currency "coupon" the government got the change to conduct its own monetary policy. The "coupon" was issued in April 93 at par with the ruble, trading at about 700 coupons per USD shortly after issue. In late 1994 the rate was over 2 million coupons per USD. In early 1995 the rate fell to 1.3 million USD. The Russian ruble exchange rate has moved from over 1,000 coupons per ruble in late 1994, to 300 coupons per ruble in 1995.

The rate of inflation accelerated from around 5 percent in 1990 to 175 percent in 1991, 1,340 percent in 1992, 5,040 percent in 1993, and 8,380 percent in 1994. Stabilization measures have brought the rate down sharply month-to-month inflation in 1995 when real new Georgian currency ("Lari") has introduced (1 Lari 1 million coupon; 1 USD 1,24-1.26 Lari; 1 Lari 4,000 Russian rubles) prices increased 25-30% but now they reached some equilibrium and inflation is on average 1% a month.

- From 1991 there began to be indexation of minimal wages and social donations in Georgia. In 1991 the indexation was made only once, but in 1992 in the process of started liberalization of price formation the income indexation was made six times. In 1991 the minimum and average wage of employees increased in comparison with that of previous year by 1.85 times and 1.26 times, respectively. In 1992, as compared to 1991, the multiply by 13.14 times and 17.94 times correspondingly. True, no strict regulating measures were conducted in Georgia by means of which it might be possible to increase the wage fund (as it was made in Poland when in case of 2% overspending of wage fund the penalty was imposed on an enterprise equal to 200% of this sum; and if the overspending was more than 2% the penalty was 300- 500% of corresponding sun) but the increase of wages and social donations fell behind the price increase.
- Interest rate on deposits increased from 2% in 1991 to 5% in 1992, and for 10 years deposits the interest rate increased from 9% to 80%. Such increase of interest rate did not reflect the inflation rate. It should also be

noted that it was impossible to restrict the money supply in circulation in Georgia of those days by increasing the interest rate, because there was no monetary system of its own in Georgia; there was the ruble of the already disintegrated USSR, and new Russian ruble in circulation in Georgia. At the starting of reform (1992) there was no national currency in Georgia, only from April 1992 Georgia introduces her own (intermediate) currency "coupon."

In summer of 1992 it was decided to double cash deposits on an anticipated payment basis. In particular, in July 25 the decision was made to double the devaluated cash deposits in accordance with the state for August 1. The decision was made to prolong the time for placing money on cash deposits for only after 1 year. As an exception this money should be used in the process of privatization.

- As it became rather difficult to receive in time adequate quantity of bank-notes from Russia in the second half of 1992 the money accumulated in this way was paid out on wages and pensions, and this practically excluded the restriction of money supply by the government.
- In 1992 the specific role of government investments in total expenditure of the state budget was not reduced. Till 1992, it fluctuated within the limits of 20-25%. The actual quantity of subsidies in 1992 in comparison with those of 1991 increased by about 5.1 times. True, in 1991 the specific weight of subsidies in

budget expenditure constituted 47% and in 1992 it reduced to 30.1%.

- Government internal premium bonds were issued in 1992. But they were offered for sale only in autumn of 1993 and mainly in order to change bond of the former Soviet Union to new Georgian bonds. As to the use of government bonds to meet a lack in the state budget deficit, it should be noted that it hasn't started in Georgia yet.
- Tax system regulation adequate to market economy started in Spring 1991.
- In 1992 blanket customs tariffs were introduced; 2% was levied on import and 8% on export. It was evident that this situation did not favor the import restriction on import and export stimulation. That is why item nine of the "Balcerowicz Plan" was not realized in Georgia either.
- In 1992, there was no national currency in Georgia, and so it was impossible to realize "full currency convertibility" require.
- It was already mentioned above that in 1992 in the same way as in 1991 there was income indexation. At that time any type of assistance to families with low income was not taken into consideration. That is to say, the social protection system did not contain in itself mechanism. For example, all incomes are doubled, the absolute discrepancy in income between those having high and low income is increased, because the discrepancy itself was subjected to doubling. (If one person's wage is 100 rubles and another person's wage constitute 150 rubles and the

second person's wage 300 rubles; the discrepancy between wages is also subjected to doubling: 50 rubles rises up to 100 rubles). Thus, in condition of total income indexation the situation of families with low income worsens. As a result of this the actual minimum wage in 1992 constituted only 86% of that of 1991.

- In 1992, for the first time in Georgia, legal and government resolutions restricting monopolistic institutions and developing competition were issued. Their full scale implementation in the same year naturally were not realized. In general in Georgia were not realized also such important measures of the a "Shock Therapy." as canceling of budgetary subsidies and tough restriction of money supply. It should also be mentioned that many of those items were doomed to failure, first of all, because there was no monetary system at that time in Georgia. In these conditions the carried out "Shock Therapy" method based only on price liberalization was condemned to failure. In other words, in absence of corresponding governmental institutions the transition to market economy with the help of "Shock Therapy" method was practically impossible. In this situation, it might be much more correct to choose the step-by-step way for the transition to market economy which could be based on consecutive creation of institutions necessary for reforms and statehood on the whole.

REFORM DIFFICULTIES

One reason for the difficulties of economic reform is a political factor and another is the result of a wrong economic policy. The economy of Georgia (and not only the economy) was not ready for carrying out full-scale military operations that started in Abkhazeti in summer of 1992 and for unleashing the civil war in autumn of 1993. It resulted in actual derangement of the state budget: in 1993-1994 there was no previously approved budget in Georgia.

The only possible source was money emission to cover the discrepancies between the state expenditures and revenues: in 1993 the state expenditures exceeded tax revenues 1.118 billion coupons and in 1994 it amounted to 28,293 billion coupons.

First artificially (by means of granted amnesty in winter of 1992) and then by participation in military operations (as a country without an army) aggravated the criminal situation in Georgia, and it made it dangerous to conduct any economic activity. As a result of it many businessmen left their native country, robbery was replaced by racketeering, which also does not create favorable conditions for business development. These criminals could not on the whole manage to accumulate fortune and namely many amassed by means of undisguised robbery and racketeering, (it could, in the future put the people, who became rich in this way, in a position, when they need a stable situation in the country to realize to advantage of the accumulated property).

At the end of 1992 and at the beginning of 1993 the most noteworthy mistake, out of the errors was that the government, for some reason, did not expect that it would not receive banknotes of cash money from Moscow. That is

why the government had to bring into circulation the temporary banknotes of Georgia – the coupon of the National Bank of the Republic of Georgia. It is noteworthy that representatives of different levels of authority revealed not serious, and in some cases, contemptuous attitudes towards coupon, resulting in decisive influence on intensification of devaluation process. Basically, the temporarily or constantly within the desired, for some people, "ruble zone." That is why the coupon was announced the only legal tender of payment not at the beginning but only when Russian in July-August of 1993 carried out partial currency reform and withdrew from circulation the ruble of the disintegrated Soviet Union.

Uncontrolled credit emission laid down the foundation of inflationary process in Georgia, and the attempts to solve agricultural problems on the account of practically non-existent budget since autumn 1993 (procurement of agricultural products in autumn of 1993 and carry out of agricultural work in spring of 1994), resulted in unseen for that period budget emission and it finally deranged the financial system of the country and Georgia turned out to be in the hyperinflationary spiral: inflation rate in 1993 till autumn of 1994 constitute 60-70% per month. In the long run this money was not unfortunately used for agricultural purposes. In condition of high inflation rate the coupon did not perform the function of turnover servicing, because real value of the coupon supply was constantly reducing. Other things being equal, it promoted the range of use of the ruble (Russian monetary unit) instead of the coupon as means of payment.

The policy of the National Bank towards restriction of cash money circulation area (which caused, devoid of common sense, restriction on the withdrawal of the cash coupon from the bank system) resulted in considerable discrepancies between cash and non-cash money values. It resulted in maximum restriction of the coupon circulation area. State commercial banks proceeding to work in overdraft conditions promoted hidden credit emission. Subsidized prices on bread, gas, electricity, transport gave budget an additional "loading" and it also promoted budget emission.

A blunder was made in foreign trade which manifested in consolidation of the "unique Georgian" clearing. Barter was considered the only way to receive gas from Turkmenistan. The prices on both Turkmenistan gas and a lot of poor quality goods produced in Georgia were artificially overcharged. According to "innovators" of such approach it should result in creation of environment for Georgian enterprises stimulating their activity. It should be mentioned that such environment for producing goods of poor quality has really been created. At the same time this production had to be purchased by government on budget expense. In the absence of budget this operation has been carried out only partially, and even then due to money emission (and it also promoted inflation). The biggest part of this production was withdrawn under compulsion by government from enterprises giving a guarantee to pay corresponding price in future. Thus, putting these enterprise in difficult financial situation a resulted in forming non-payment "network"

within the country, which was difficult to ruin. For the government it was impossible to collect full volume of goods within the country, because commodity exchange by barter was envisaged by agreement with Turkmenistan. In recent years the existing difficulties on Azerbaijan transport artery, first by blocking railroad passing through Abkhazeti and then through Chechnya, first complicated, and then made impossible duty transportation of goods, collected by government, to Turkmenistan. As a result of all this during two years Georgian's debt to Turkmenistan amounted to about half a billion USD.

To start the mentioned mechanism of interstate turnover of goods the system of state order was used, which required the complicated system of quotation and licensing.

When receiving debts from different foreign countries and international organizations, in some cases the interest rate and prices on goods bought on credits were artificially increased, the credits received were used in less important directions. In this way, the foreign debt of Georgia amounted to half a billion USD. Total sum of our external debt constituted one billion USD.

Ignoring the interests of enterprise workers and employees practically hindered the privatization process in 1992-1993 and hold up the restructuring of enterprises into joint-stock companies.

All these reasons together preconditioned the energetics crisis: non-purpose-oriented use of credits, non-payments for real cost of power resources, chronic irresponsibility to observance of technical norms made it impossible to carry out not only capital, but also routine repairs; constant robbery of copper content equipment on power lines for the

purpose of selling it in Turkey aggravated the situation in energetics (and not only in it). All the above-mentioned, together with energetics crisis, caused unseen decline of production.

It should also be noted that in condition of complete disorder in accounting, it became impossible to obtain a full value information on firms and their activities. Thus, in its turn, artificially reduced the generalized macroeconomic index and correspondingly the size of objects liable to taxation,

The given period of economic reform is characterized by defective registration of foreign economic relations, inactivity of customs office, squandering of commodity stocks, uncontrolled leakage of state property to foreign countries, belittling the role of legal wage, unseen expansion of shadow economy, non-targeted use of humanitarian aid.

REBUILDING THE ECONOMY

At the beginning of 1994, the Head of State of the Republic of Georgia, Mr. E. Shevardnadze initiated the elaboration of anti-crisis programs of macroeconomic stabilization and systematic changes. In spring 1994 there began practical realization of the program which made a good start to the stage of correction of errors committed during the process of economic reforms. This new period of economic reform was also characterized by problems of non-economic factors.

By spring of 1994 the hostilities had already stopped. True, it had a positive influence on economy on the whole, but there appeared a new problem: social protection of refugees and displaced people, which was a heavy burden on

the budget. Up to the moment when the refugees and displaced people return to their homes the social (and not only social) problems will not be solved on the whole.

Law-enforcing institutions intensified the fight against criminals in order to improve the situation. Definite positive results have also been attained, but on the whole, unfortunately, it is still far to complete the solution of the problem. A number of enterprises do not dare to start a full load work for fear of being robbed by partially formal and other criminal elements.

From spring of 1994 the government step by step changes its attitude towards the coupon. According to a well-known ideology of the IMF it is ready to assist any country having its own currency and whose government does its best to strengthen it. If Georgia stayed within the "ruble zone" the IMF would undoubtedly prefer to work with Russia – country issuing the ruble. Such approach knocked out of those in power supporting the "ruble zone" the possibility to advocate aloud the necessity to announce the Russian ruble as legal tender and assisted those in power who, from the beginning, realized the absence of any prospect for Georgian economy without its own national currency. It must be noted here that in 1994 a hopeless, from the first sight, experiment was going on in Kutaisi and, due to the city authorities, Kutaisi appeared to be the place in Georgia where the Georgian coupon was supported by them.

All this, together with stabilization of the Georgian coupon and depreciation of the ruble intensified the tendencies of serious attitude to the coupon. Uncontrolled emission became impossible due to enviable steadfastness of the authorities of the National Bank of Georgia.

In fall of 1994 the National Bank of the Republic of Georgia canceled the restrictions on withdrawal of cash money from the banks under obvious pressure of the IMF. As a result of it cash and non-cash money values considerably drew nearer to each other. Following the recommendations of the IMF the National Bank started from the end of 1994 regulating the bank system with the help of classical methods approved in the world. Together with the solution of other problems it prevented the state-commercial banks to work in overdraft conditions. It is noteworthy, that from the second half of 1994 corporatization of the state-commercial banks has started.

According to the work out program together with the IMF in September of 1994 the price on gas and electricity have advanced to the world level, the price on bread increased 285 times, "metro" fares raised excessively and also tariffs on municipal services. There was the wage increase for those involved in budget sphere, pensions and donations were also increased, but it has considerably lagged behind the price rise. It allowed to achieve essential reduction of the budgetary subsidies for price discrepancies. It was followed by considerable strengthening of rate of the Georgian coupon. If before the price rise on bread one dollar was 5.3 million coupons, after the price rise one dollar was already 2.4 million coupons. The process continued; at the end of 1994 the price on bread increased again by 40 percent and as a result of it the stable coupon exchange rate has been fixed (one dollar equals to 1.3 million coupon), which remains immutable till now.

Unfortunately, we could not manage a full withdrawal of money not only for gas and electricity, but also for bread. If

enterprises and people did not pay for gas and electricity, or paid only negligible sums, the price on bread was almost completely paid by population. The delay in timely return of these sums to the government "favored" in autumn 1994 the sceptic attitude to the coupon by economic agents: trade organizations, enterprises and banks delayed corresponding money transfer and conducted speculated operations at the currency market, thus sustaining significant losses. Starting from 1995, when the coupon rate became stable, timely withdrawal of these sums was prevented not only by sluggishness of banks, but also by some local authorities using these sums temporarily in order to settle the problems of local budget.

Pseudo protection of enterprises (so called "zombie" enterprises) by some representatives of government, and often groundless fear of the population, did not put an end, from the very beginning, to the non-payment practice by means of stoppage of delivery. Gas delivery to the population of Tbilisi stopped only in January 1995. Impossibility to collect full cost for gas and electricity did not allow the government to revise the corresponding prices. Prices in dollars an gas and electricity increased every month as a result of strengthening the coupon. It preconditioned artificial increase in the product cost having adverse affect, first of all, on industrial enterprise. On the basis of analysis of the given situation the Georgian government revised corresponding prices.

In particular, since April 1995 the cost of gas reduced to 35% and the cost of electricity to 25%. At the same time, the government of Georgia refused to purchase gas from June 1995; Its purchase had to be performed by immediate

consumer, namely by "Sakenergo" (Georgian State Company of Energetics), big industrial enterprises and municipalities.

In condition to direct purchase of gas by consumers the above-mentioned Georgian clearing is practically "annulled." All this put on the agenda the necessity to annul quotation and simplify licensing. This process has already started: the system of quotation has been completely annulled since June 1, 1995, and licensing was preserved only for limited list of goods.

Definite order was established in borrowing and using debts. The foundation for this tradition was laid initially by those first debts, which Georgia received from International Monetary Fund (IMF) and the World Bank (WB).

In December 1994 Georgia received from the IMF the first tranche of Systemic Transformation Facility (STF) (approximately 39 million USD). In July, November 1994, and March 1995 Georgia received Institutional Building Loan from the WB (approximately 10 million USD), Rehabilitation Loan on Municipal Infrastructure (approximately 18 million USD) and Economic Rehabilitation Loan (75 million USD). STF was used by National Bank by means of purpose-oriented usage of resources to stabilize the rate of the Georgian coupon. The Institutional Building Loan is used to improve the material and technical base of government structures. As to Rehabilitation Loan it is used to finance a part of budget expenditures.

It should be noted that approval of Republican Budget by Parliament at the beginning of 1995, after a two year interval can be considered as a very important step to establish order in the financial system of Georgia. The true worth of this budget is that emission credit and emission

itself were not used to balance income and expenditure. In 1995 only 47% of expenditures of Republican the Budget had to be covered by taxes and the rest 53% had to be filled up by monetarization of wheat and flour received as humanitarian aid (mobilizing proceeds of sales in the state budget). Thus, practically unbalanced budget is balanced without money emission. It is achieved with the help of donor-countries and organizations, promoting reforms in Georgia.

With the support and efforts of the IMF the majority of countries to whom Georgia's debt amounted up to approximately one billion USD, agreed to debt rescheduling. It allowed the IMF to allocate the second tranche of debt on financing the STF at the end of June 1995 (approximately 44 million USD) and the stand-by credit (approximately 113 million USD). All this will create conditions for Georgia to preserve financial stability, to carry out currency reform and to issue the Lari (national currency) in circulation so that it can be insured against errors committed by the government with respect to the coupon. The rate of national currency may remain the same till the end of 1995. If inflation rate in the first half of 1995 constituted average 2-3% a month, then in the second half of 1995 it may be average 1% a month.

It should be noted here that from July 1, 1995 minimal wage of those employed in budget sector constituted 2.69 USD and maximal 12.69 USD. It is, of course, very little, though it is not out of place to remember that at the beginning of September 1994 minimal wage was less than 10 cents, and maximal a little more than a dollar.

From the point of view of sectoral development the reforms in Georgia are carried out most intensively in health

care system, where the project of the reform was elaborated in close cooperation with experts of the World Bank. In the health care sphere there is a gradual transition to paid medical service, establishing the system medical insurance. Working over the reform in the education sphere is being gradually stirred up.

In May 1994 the Head of State issued a decree according to which the enterprise personnel were given an advantage in the process of corporatization. It speeded up this process. At the same time the process of privatization, by means of direct purchases, has also been stimulated.

In Georgia in 1995 as in many post-communist countries the process of using vouchers in privatization started: a part of property is distributed to people free of charge. It is dictated by necessity of leveling of conditions when privatizing.

At a given stage the government of Georgia brisled up the work so that to attract credits into the sphere of energetics in order to overcome difficult situation. If situation in energetics is improved, and the railroad arteries through Abkhazeti and Chechnya (Russian region) are relieved, the production will, by all means, be stirred up.

Record-keeping is gradually improving because of simplification of the system of taxation.

At a given stage of economics reform, the stability of monetary system has been achieved, considerable decline in the fall of production has stopped and in some sector there is evident growth of production. By that time all conditions will be ready to develop into the market system.

CONCLUSION

The Challenges facing the people and government of Georgia remain daunting. The most severe part of the economic crisis is probably surmounted, but the task of rebuilding the economy in a new shape has still to be achieved. Shortages of essential materials and skills, poor infrastructure and unproven institutions mean that for Georgia alone it would be a long process. With external assistance, however, progress could be rapid.

The strengths of Georgia lies in the high educational status of its people and the proven ability to innovate. This can potentially be translated into commercial competitiveness. The vibrance and diversity of local markets suggest that there is no lack of entrepreneurial spirit, and this should produce in time the strong institutions that will provide employment and rising incomes in the community.

Notes

1. The Georgian call themselves "Kartveli." This name goes back to the designation of the central part of East Georgia: Kartli; hence, the common term all Georgians identify themselves by: Kartveli, and habitant of Kartli. Later on, this common designation served as the basis for the name of the whole country: "Sakartvelo," i.e. the land in which the Georgians live. Hence, "Kartuli ana," i.e. the Georgian or the Kartvelian Language, accordingly, the study of Georgia and terms for the country and its inhabitants. The Old Persians called East Georgia "vrkana," and its

population "vrk" (the etymology is vague). The Armenian term for the Georgians, "brats" is of the same origin. In the new Persian the country is called "gurgjan," and its inhabitants are know as "gurg." In Arabic-Syriac the from "djurdj," "djurzan" is used; the Turks use "gurdji" (a Georgian) and "Gurdjistan" (Georgia). This form was the basis for the Russian Terms "Gruzia, "gursin." The forms "Georgia" (Latin). "Georgie" (French). "Georgia" (English), and "Georgien" (German) wide-spread in European languages since the also 13th century, derive from the Turkish "gurji."

2. Russia's and Georgia's religion are the same: Christian Orthodox.
3. NMP (Net Material Product).

References

Beridze, T. and Silagadze, A. Status of Privatization of State owned Enterprises in the Republic of Georgia. Department of Government and Politics, University of Maryland: College Park, Maryland, USA, 1996.

Beridze, T. Transition from Command to a Market System: Correlation of Economics and Polities, Warsaw, Poland, 1995.

Beridze, T. Economic Sovereignty: New Aspects of Economics and Politics Correlation, Government Structures in the U.S. and the Sovereign States of the Former Soviet Union. Edited by James E. Hickey and Alexej Ugrinsky. Greenwood Publishing Group, Inc: USA, 1995.

Lazear, Edward P. *Economic Transition in Eastern Europe and Russia: Realities of Reform*. Hoover Institution Press, Stanford University: Stanford, California, USA, 1995,
Forced Migration: Repatriation in Georgia. Open Society Institute: New York; New York, USA.

Kaminski, Bartłomej, Shen Kun Wang, L. Alan Winters. *Trade Performance Depends on Bold Reform*. *Transition: the Newsletter about Reforming Economies*. Vol. 6, No 9-10. September October 1995.

Making Markets: Economies Transformation in Eastern Europe and the Post-Soviet States. Edited by Shafiqul Islam and Michael Mandelbaum. Council on Foreign Relations Press: New York, New York, 1993.

Murrell, Peter. *Privatization versus the Fresh Start: Uprooting Leninism, Cultivating Liberty*. Edited by Vladimir Tismaneanu and Patrich Clawson. University Press of American, Inc: USA, 1992.

Papava, V. *Georgian Economy: Main Directions and First Results of Reforms*. Warsaw, Poland, 1995.

Sachs, Jeffery D. *Understanding "Shock Therapy"* paper for a seminar on "Post-communist Societies in Transition" at the Social Market Foundation, June 30, 1994.

Schaffer, M. *The Economy of Poland*, Working Paper No. 67, March. Center for Economic Performance, London School of Economics: London, England, 1992.

Wolf, Martin. *Why Shock Therapy?* "Financial Times", August 4, 1994.

საქართველოს რესპუბლიკა: საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები

სტატიაში გაანალიზებულია საქართველოში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პრობლემები. შესავალში მოცემულია საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობის, ისტორიის და მოსახლეობის შესახებ მოკლე ინფორმაცია.

ანალიზისას მოცემულია საქართველოს ბუნებრივი რესურსების, ეკონომიკური მდგომარეობის სურათი 1889-1991 წლებში. განსაკუთრებით ხაზგასმულია აღნიშნულ პერიოდში ეკონომიკის ვარდნა (დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ). კერძოდ, მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ) 1991 წელს დაეცა 21 %-ით, 1992 წელს 43 %-ით, 1993 წელს 40 %-ით 1990 წელთან შედარებით, ხოლო დასაქმება შემცირდა 30 %-ით.

ეკონომიკური რეფორმების პირველი ნაბიჯები შეიძლება დავახასიათოთ შემდეგნაირად:

ა) ფასების და ვაჭრობის ლიბერალიზაცია;

ბ) შემოსავლების სტაბილიზაცია, საპროცენტო განაკვეთების ზრდა, ფულადი მასის მიწოდების შეცირება, ადეკვატური და ფისკალური პოლიტიკის გატარება, რაც განაპირობებს ინფლაციის შემცირებას;

გ) სტრუქტურული პოლიტიკა: დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფა, რეფორმები საბაჟო სფეროში (ექსპორტისა და იმპორტის კონტროლი), სოციალური პოლიტიკა, კონკურენტული გარემოს შექმნა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე. წ. „შოკური თერაპიის“ პოლიტიკის გატარება ეკონომიკაში:

- ფასების, ვაჭრობის ლიბერალიზაცია;

- 1993 წელს კვაზი/ვალუტის კუპონის შემოღება 1993 წელს, ხოლო ლარის შემოღება 1995 წელს, რის შედეგად მკვეთრად შემცირდა ინფლაცია, მონესრიგდა ხელფასები და სოციალური გადასახადები;

- გაიზარდა საპროცენტო განაკვეთები;

- გაიზარდა ინვესტიციების მოცულობა და ა. შ.

აღსანიშნავია საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების (საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი) როლი ეკონომიკური რეფორმების გატარების პროცესში.

Республика Грузия: проблемы перехода к рыночной экономике

В статье дан анализ проблем перехода к рыночной экономике в Грузии. Во введении дана краткая информация о географическом расположении, истории и населении Грузии.

При анализе дано описание природных ресурсов экономического положения Грузии в 1989-1991 г. г. особо отмечается падение уровня экономики с 1991 года с приобретением независимости. В частности ВВП упал в 1991 году на 21 %, в 1992 году на 43 % и в 1993 году на 40 %, по сравнению с 1990 годом, а занятость на 30 %.

Первые шаги и результаты экономических реформ можно охарактеризовать следующим образом

а) либерализация цен, торговли;

б) стабилизация доходов, повышение процентных ставок, сокращение предложения денежной массы, проведение адекватной монетарной и фискальной политики, что обусловило понижение инфляции до 10 %;

в) структурная политика: отраслевая структура реформы в таможенной сфере (контроль импорта и экспорта), социальная политика, создание условий для конкуренции.

Особо следует отметить проведение экономической политики „шоковой терапии“: либеризация цен, введение квази-валюты „купона“, а затем национальной денежной единицы „лари,“ результатом чего было значительное снижение инфляции, упорядочение зарплат и социальных выплат, повышение процентных ставок и рост инвестиций и т. д.

Особо следует отметить роль международных финансовых институтов – Международного валютного фонда и Мирового банка в проведении экономических реформ.

NOTE ON PRIVATIZATION IN GEORGIA*

Avtandil Silagadze**

Academician, National
Academy of Sciences of Georgia

Teimuraz Beridze

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

The process of privatization in Georgia is being carried out by the Ministry of State Property Management. On 9 August 1992 the main Law "On privatization of State-Owned Enterprises" was adopted. In 1992 privatization of residential houses commenced, and the process is almost completed to date. In the same year, land was distributed for long-term use to people engaged in agriculture; however, the land still remains state-owned. In August 1992 the government of Georgia adopted a privatization program, and in 1993 it started the privatization of small, medium, and large enterprises. Head of State's Decree No. 178, dated 29 May 1994, has speeded up the process significantly, giving priority to management and employees in privatizing property.

Privatization of state property is being carried out through auctions, competitive tenders, leasing, buyouts, and the trading of shares of joint-stock companies, in combination with the distribution of s designated share of state property free to managers and employees by means of privatization cards (i.e. vouchers). Privatization is supported by a majority of the public in Georgia. In pre-election campaigning, however some political parties called for termination of the privatization process. But their efforts failed,

* The paper was published in the book "Economic Transition in Russia and the New States of EaurAsia". Editor Bartolomiej Kaminski. M.E.Sharpe. Armonk, New York, London, England. USA. 1996. Pp.354-356.

** Minister of State Property Management of Georgia in 1993-1997 y.y.

since the process the process of privatization has become virtually irreversible, with the mass privatization well under way.

According to statistical information as of 1 November 1995, some 5.600 small enterprises (74 percent) have been privatized out of a total of 7.500 small enterprises identified for privatization (see Table 1) 1).

Table 1.

Small-scale Privatization Status, 1 November 1995

Approved for privatization	7.500
Privatized	5.600
Trade	2.505
Retail	1.951
Industry	170
Agriculture and Food	178
Construction	188
Transport	58
Social services	333
Others	217

Completion of the process is projected for the first half 1996. Privatization of the transportation sector (other than public transport, railways, and the under-ground railway) was completed at an early stage.

Recently, privatization within the State Bread Corporation and the health-care system has started, and the process has made considerable process. Corporatization of formerly state-owned commercial banks into joint-stock companies has already been completed, with a majority of banks already privatized and the remainder to be privatized by the end of the current year. Pursuant to the privatization program, about 1.200 medium and large 2) enterprises are subject to corporatization. Of this number, 840 enterprises (70 percent) have already been registered as joint-stock companies, according to data as of 1 November 1995 (see Table 2).

Table 2

Status of Transformation of State-Owned Enterprises into Joint-Stock Companies, 1 November 1995

To be transformed	1.200
Transformed	840
Trade	56
Industry	171
Agriculture and Food	267
Construction	179
Transport	87
Social services	36
Others	44

Shares of joint-stock companies are currently being privatized. Shares have been distributed to more than 140.000 enterprise employees either free or at discount, as required by the established rules. Employees have thus become shareholders in their own companies. As a whole, privatization has resulted in a around 400.000 new owners.

The mass privatization process is gaining momentum, with more than 1 billion shares issued, and a securities market is in the process of being created, with a share-registration system under development. The government of Georgia started the distribution of privatization cards (vouchers), to the citizens of Georgia free of charge beginning 27 March 1995. All citizens of Georgia, despite their age, are eligible to receive the vouchers. Privatization cards have already been distributed to 3 million citizens.

The acquisition of state property (through shares in joint-stock companies) via vouchers is being implemented through special voucher auctions. Currently, one national and three regional auction centers (in Tbilisi, Kutaisi and Batumi) are in operation. The special voucher auctions offer not less than 35 percent of a company's shares to the public. Vouchers are valid until 1 July 1996, and

fifty voucher auctions are planned by that time. Twenty auctions have already been held. Two enterprises with property values of more than 30 million rubles, as of 1 January 1993, have already been auctioned.

One analysis shows that demand varies from company to company. In some cases, one voucher can net forty-five shares; in other cases, the number of shares received is less than that. The auction rate depends on the credibility of a company. Results from auctions shows that those who sell their vouchers for pennies lose, but those who buy vouchers are especially winners. Along with voucher auctions several special investment funds have been created to encourage participation in the mass privatization.

About 60 to 65 percent of newly privatized companies have restarted operations, and there are some signs of investor interest in a number of them. For example, shares in the Khashuri bottling plant have been acquired by a Dutch company, and after certain investments, the plant has started to produce. While privatizing, local and foreign investors exercise equal rights. However, the post-privatization process requires due attention and support. Foreign investors can add immeasurably to the process. The World Bank (WB), the International Monetary Fund (IMF), and European Union TACIS consultants support the privatization process in Georgia, and they have given their assessment that the process is well under way.

Notes

- 1. Small enterprises are those with property values of less than 30 million rubles as of 1 January 1993.*
- 2. Medium and large enterprises are those with property values of more than 30 million rubles as of 1 January 1993.*

ON THE QUESTION OF TRANSITIONAL PERIOD IN ECONOMY*

The article deals with the topical issues of the theory and methodology of transitional economy. There is found the necessity of developing the theory of transitional economy and indicators reflecting the development of the transition period. Special attention is paid to the issue of ownership and management in transitional period and the need of vision of the results of the transitional period in economy.

Today, two decades after the beginning of the so-called “transitional period” from a command economy to a market economy, in a society of countries (and there are 26 of them with almost 300 million population, without of China), who have made such a transition, legitimate questions arise about the correctness and effectiveness of the taken steps. In this integrated world post-communist countries will play a **key role in economics, politics, culture and social life**. Therefore, there is a need for an objective assessment of what we have received as a result of this socio-economic transformation in the post-Soviet space. It should be recognized that **there is an objective need to develop a “theory of a transitional economy.”** Today, the development of such a theory with its importance can be compared with the development in its time of the basic theories of economic science.

The economy of the transitional period has a number of specific characteristics that differ from economies in a stationary state and developing on their own basis. In

* გამოქვეყნებულია ჟურნალში „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტ. XI N 4, გვ.30-42, 2018.

particular, in the transitional economy, newly emerging institutions replace connections and relations of the old ones. As a result, new macro- and microeconomic patterns and trends, social and political changes, a new content of economic policy are emerging.

There was also an economic scientific discipline (**transitology**) the subject of which is the problem of economic transformation, and the **object** – the economy of a country or countries in the process of transition from one state of the socio-economic system to a qualitatively different state. For obvious historical reasons, the focus of scientists-transitologists (the term “transitology” was proposed in 1992 by Michael Buravoi deals with the transition from a centrally planned socialist economy to a capitalist market economy, considered in close connection with political, socio-cultural and other aspects.

Actually, the problems of the transitional period were still posed at the beginning of the 20th century in the works of the Marxist trend – K.Kautsky “On the Day after the Proletarian Revolution,” N. Bukharin “Economy of the Transition Period.” However, these works had two drawbacks: the problems of transition were interpreted in them in a straightforward manner and, in fact, were reduced to an analysis of only the problems of the transition from capitalism to socialism.

The practice itself “gave birth” to various theoretical and methodological approaches to transformational processes, which ultimately come down to two major trends, schools: this gradual, “gradualist” (from the English word “gradual”) transition to the market (more cautious and piecemeal approach to reforms), and the transition to a market in forced mode – the so-called “shock therapy,”(radical reforms and rapid transformation) or simply the set of specific steps,

postulates developed in 1989 by the International Monetary Fund (IMF), the World Bank and the US Treasury for Latin American countries and referred to as the “Washington Consensus:”

According to the author of this consensus, John Williamson, he included 10 steps by governments: **strengthening of financial discipline, revising the priorities for the distribution of public wealth in favor of the poor, tax reform, interest rate liberalization, the introduction of a more flexible exchange rate, liberalization of external trade, investment, privatization, deregulation, maintenance of property rights.**

Over the years, the UN General Assembly has debated country classification issues. For example, in 1971 the General Assembly identified a group of Least Developed Countries to be afforded special attention in the context of implementing the second UN Development Decade for the 1970s. Follow-up UN conferences have monitored progress in addressing the development challenges in these countries. However, the General Assembly has never established a development taxonomy for its full membership. In contrast, international organizations have established such taxonomies, and in this section the development taxonomies used by three such organizations—the UNDP, the World Bank, and the IMF—are explored.

The UNDP’s country classification system is built around the Human Development Index (HDI) launched together with the Human Development Report (HDR) in 1990. To capture the multifaceted nature of development, the HDI is a composite index of three indices measuring countries’ achievements in longevity, education, and income. Other aspects of development—such as political freedom and personal security—were also recognized as important, but the lack of data prevented

their inclusion into the HDI. Over the years, the index has been refined, but the index's basic structure has not changed. In the HDR 2010, the income measure used in the HDI is Gross National Income per capita (GNI/n) with local currency estimates converted into equivalent US dollars using PPP. Longevity is measured by life expectancy at birth. For education, a proxy is constructed by combining measures of actual and expected years of schooling. Measures of achievements in the three dimensions do not enter directly into the sub-indices, but undergo a transformation.

The problem of the "transition period" in the economy, strange as it sounds, is also old, if we mean, say, the transitional state of the 1920s in the USSR, or transitional periods of social development in the countries of industrial development, or transitional periods of social development in the countries of industrial development, where the level of industrial development was the cornerstone of the periodization of the development of socio-economic systems, and the new one, if we mean the last decade of the 20th century and the beginning of the 21st century, marked by a transition from planned, centrally regulated economy to an economy based on market principles.

"Transitional state" in the natural sciences is one thing, and in the social sciences it is fundamentally different, since the essential point of the latter is precisely social relations, relations between people.

In our analysis, we confine ourselves to the **question** of methodological approaches to the study of the phenomenon of the transitional economy. These are such principles as: a) the complexity, the integrity of the study of the transitional economy; b) disclosure of the very content of the transitional

economy, its structure; c) its quantification; d) vision of the final results of this process.

First of all, a terminological definiteness should be established regarding the phenomenon of “transitional economy.” Two terms are used in Western economic literature – “transitional economy” and “emerging markets;” in the latter, in addition to the transition countries there are included also the countries of the so-called “third world.”

The concept of “transition,” “transitional period,” “transitional state” should be defined. In social science it is somewhat conditional. “The transition from what?” “Transition to what?” What is the content and quantitative aspect of the “transition?” When does the “transition” begin? When does the “transition” end? What is the specificity of the “transition” in the economy and in society as a whole? These processes should proceed in synchronous mode or at different rates?

If, under the transition is understood as a change in the form of ownership (in this case, public to private), then it is necessary to see the difference between the legal and economic content of property relations. In the first case, the main content is the ownership of the property object to the subject (what to whom) – the state, an individual, a group of persons (here we recall the postulate in the famous "Coase theorem": it is not so important how the property is distributed, it is important that the property rights are clearly fixed), in the second case – in economic one, the main content is the effectiveness of the use of this property (**which is how**). In other words, the form of affiliation is important for a lawyer and its content for an economist. In other words, **for a lawyer the form of ownership is important, and for an economist – its content**. That is why privatization, which is the main means and form of property change, should not become an end in itself in the

transition to the market, but only its tool – an instrument in the creation of an effective owner.

Following the logic of compulsory separation of the core in property relations, it is necessary to recognize that the **dominant** form in property relations in the transition economy (along with others) are private property relations laying the foundations for future economies.

An important issue of the content of the transitional economy and society is its social structure. After all, new property relations give rise to a new social structure. The class approach to its content proposed in the past is well known and was largely a reflection of past relationships. **The issue of the difference between the social structure of the transitional society and the social structure of the already formed modern market economy is also relevant here.** The social structure of the transitional society represents the interaction of the subjects of the old system of relations and the subjects of the emerging system of relations. Despite the fact that these subjects are the product of economic relations, their transformation is much more complex than the transformation of purely economic forms.

Among the issues related to the substantive side of the development of the transitional economy should be highlighted the problem around which revolve all other issues, and such a problem, in our opinion, is the **awareness of the role of the state in the economy in general, and particularly in transitional one.** Today, there are no countries with absolutely market economy (without state meddling) anywhere (except in textbooks on macroeconomics), market economy, in our opinion, a priori and immanently implies the participation of the state in economic processes. This has been demonstrated by the current economic and financial crisis in the world, the

overcoming of which is sought in the bowels of governmental structures of the state and international economic and financial organizations. The question arises: where is the market automatism of the way-out of the crisis? It simply does not exist, and cannot be due to the immanent properties of the market.

The principal issue in the transition countries is the way to manage their societies and the state. Immediately at the beginning of the transitional period, a policy of democratization of society and the political system was proclaimed, without taking into account the traditions and mentality of the population. In almost all countries in transition, democracy has been proclaimed as a way of governing society and the state. But unfortunately, we must admit **that in almost many transitional countries we have received a formal democracy (or substantive democracy is a form in which the outcome of elections is representative of the people. In other words, substantive democracy is a form of democracy that functions in the interest of the governed) and a parliamentary system as a way of coming to power and retaining it.**

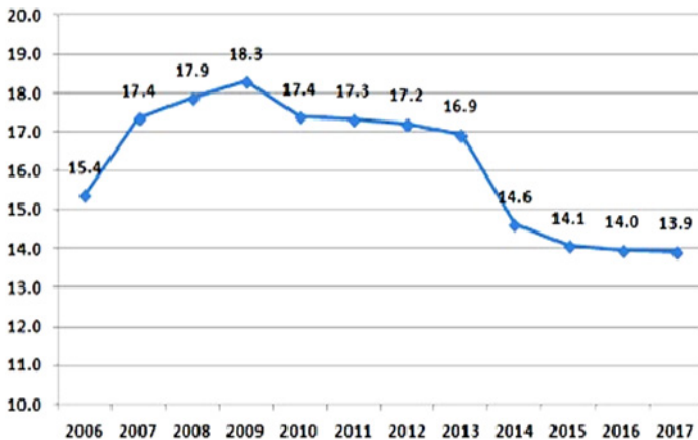
In our view, the most correct assessment of the adequacy of the transition period is its quantitative assessment, which will make it possible to judge the success of the process, its time frame and content. Ultimately, it is a question of assessing the effectiveness of economic policies in the transition process. What indicators can reflect the success or failure of the transitional period in the economy?

In General, the problem of indicators has different aspects: indicators can be techno-economic (financial-general), material and socio-economic. The first is the quantitative changes in production and its results (production of products per unit of labor). Then there are the production indicators of

technological or power equipment. There are indicators of development costs, primarily investments in production. There are indicators of results, for example, for the most important types of products (steel, aluminum, grain, etc.). Finally, indicators are reflecting the overall result.

An independent, an important “section” of the indicators of the economic performance of the society are socio-economic indicators: availability of jobs, the level of personal (family) consumption of goods, the level of cash income (and wages), housing, income stratification, the level of poverty (below the minimum subsistence level, the level of survival), the degree of intensity of work, the availability and amount of free time, the level of education, etc.

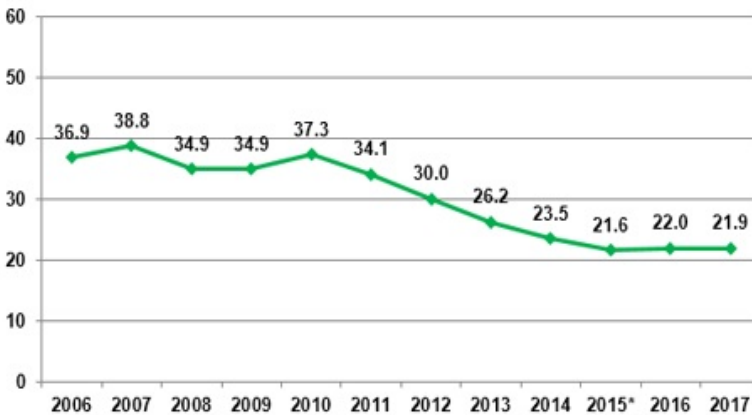
Graph 1 – Unemployment rate in Georgia (%) 2006-2017

Source: National Statistics office of Georgia
<http://www.geostat.ge/?action=page&p-id=145&lang=geo>

In graph 1 there is shown that in 2017 the unemployment rate in Georgia decreased by 0.1 percentage points compared to 2016 and equaled 13.9 percent. It should be noted that the downtrend in the unemployment rate is maintained during the last eight years. In 2017 the economically active population constituted 65.8 percent of the working population (population of 15 years and older). Compared to 2016 the economic activity rate and employment rate decreased by 0.5 and 0.4 percentage points, respectively. The employment rate in urban settlements decreased by 1.5 percentage point compared to the previous year, while increasing by 0.8 percentage points in rural areas. Similarly, compared to the previous year the economic activity rate in the urban settlements decreased by 1.6 percentage points and increased by 0.8 percentage points in rural areas.

Graph 2 – Poverty Level in Georgia (%)
2006-2017

Source: National Statistics office of Georgia
<http://www.geostat.ge/?action=page&p-id=145&lang=geo>

Graph 2 shows the share of population under absolute poverty line by percentage in 2006-2017 in Georgia, which is 21.9% according to the recent indicator, which is increased by 0.9 percentage points compared to the previous year.

It is not about the systematic of indicators, but it is important to emphasize that **the result of the economic activity of society cannot be expressed by any one indicator, but rather assumes a systemic approach within the overall context of the study.**

Today, the number of indicators reflecting the functioning of enterprises (firms, companies) is reduced to a minimum, practically operate only with profit at the micro level, and GDP at the macro level.

If we take the macro level, we note that the value of GDP is affected by fictitious capital, which occupies a large place in developed market economies. In General, GDP is not the gross product itself, but rather an uncertain amount of money “contribution” of any branches of labor activity (if you take a Bank, an insurance company, a money-changing office, a service office, etc.) for labor activity. The more such units are the higher the GDP is. GDP is a consolidated financial indicator that can say something (not all) about the dynamics of a single country and then only when involving in the analysis of many data, in particular the share of production in GDP. The high GDP per capita still says little about a country's position in the “world economy.” The volume of exports (per capita) is also of no independent importance.

Table 1 – GDP in the countries with the transitional economies

Economies in transition: rates of growth of real GDP, 2009–2019

Annual percentage change												
	2009–2016 ^a	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 ^b	2018 ^c	2019 ^c
Economies in transition	0.9	-6.6	4.8	4.6	3.4	2.4	0.9	-2.2	0.4	2.2	2.3	2.4
South-Eastern Europe	1.0	-2.0	1.5	1.7	-0.7	2.4	0.2	2.0	2.9	2.5	3.2	3.3
Albania	2.5	3.4	3.7	2.5	1.4	1.1	2.0	2.6	3.5	3.8	3.8	3.7
Bosnia and Herzegovina	0.9	-2.9	0.8	0.9	-0.9	2.4	1.1	3.1	3.0	3.0	3.0	3.0
Montenegro	1.1	-5.7	2.5	3.2	-2.7	3.5	1.8	3.4	2.9	4.0	3.8	3.5
Serbia	0.2	-3.1	0.6	1.4	-1.0	2.6	-1.8	0.7	2.8	2.0	3.0	3.3
The former Yugoslav Republic of Macedonia	2.2	-0.4	3.4	2.3	-0.5	2.9	3.6	3.8	2.4	1.6	3.0	3.3
Commonwealth of Independent States and Georgia ^d	0.9	-6.8	4.9	4.7	3.6	2.4	1.0	-2.4	0.3	2.2	2.3	2.4
Commonwealth of Independent States and Georgia - net fuel exporters	1.1	-6.3	4.9	4.6	3.9	2.5	1.4	-1.9	0.2	2.2	2.2	2.2
Azerbaijan	2.5	9.4	4.6	-1.6	2.1	5.9	2.7	0.7	-3.1	-1.0	1.8	2.3
Kazakhstan	4.1	1.2	7.3	7.4	4.8	6.0	4.2	1.2	0.9	4.0	3.0	3.0
Russian Federation	0.4	-7.8	4.5	4.3	3.7	1.8	0.7	-2.8	-0.2	1.8	1.9	1.9
Turkmenistan	9.3	6.1	9.2	14.7	11.1	10.2	10.3	6.5	6.2	6.0	4.8	5.0
Uzbekistan	8.1	8.1	8.5	8.3	8.2	8.0	8.1	7.9	7.8	6.5	6.4	6.1
Commonwealth of Independent States and Georgia - net fuel importers	-0.8	-10.5	5.0	5.5	1.3	1.2	-2.6	-6.0	1.2	2.4	2.8	3.5
Armenia	1.0	-14.1	2.2	4.7	7.2	3.3	3.6	3.0	0.2	5.8	3.8	3.6
Belarus	1.4	0.2	7.7	5.5	1.7	1.0	1.7	-3.9	-2.7	1.5	2.0	2.3
Georgia ^d	3.7	-3.7	6.2	7.2	6.4	3.4	4.6	2.9	2.7	4.8	4.3	4.3
Kyrgyzstan	3.8	2.9	-0.5	6.0	-0.1	10.5	4.3	3.5	3.8	6.1	5.8	4.7
Republic of Moldova	3.0	-6.0	7.1	6.8	-0.7	9.4	4.8	-0.7	4.3	3.2	4.0	4.0
Tajikistan	5.7	4.0	6.5	2.4	7.5	7.4	6.7	4.2	6.9	5.5	6.0	6.0
Ukraine ^e	-2.7	-15.1	4.1	5.4	0.2	0.0	-6.6	-9.9	2.2	1.8	2.5	3.6

Source: UN/DESA, based on data of the United Nations Statistics Division and individual national sources.

Note: Regional aggregates calculated at 2010 prices and exchange rates.

- a) Average percentage change.
- b) b Partly estimated.
- c) c Baseline scenario forecasts, based in part on Project LINK and the UN/DESA World Economic Forecasting Model.
- d) d Georgia officially left the Commonwealth of

Independent States on 18 August 2009. However, its performance is discussed in the context of this group of countries for reasons of geographic proximity and similarities in economic structure.

- e) Starting in 2010, data for the Ukraine excludes the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol.

Table 2 – Gross Domestic Product (GDP), Georgia 2010-2018

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	I 18*	II 18*
GDP at current prices, mil. GEL	20743.4	24344.0	26167.3	26847.4	29150.5	31755.6	34028.5	38042.2	9150.2	10168.4
GDP at constant 2010 prices, mil. GEL	20743.4	22241.4	23653.8	24454.9	25585.6	26322.5	27072.4	28422.3	6323.3	7239.6

Source: National Statistics office of Georgia

<http://www.geostat.ge/?action=page&p-id=145&lang=geo>

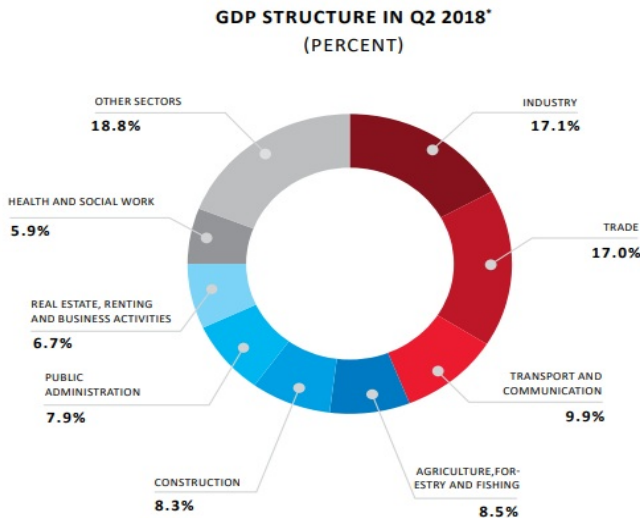
Table 2 describes that in Q2 2018 the real growth rate of Gross Domestic Product (GDP) amounted to 5.5 percent year-on-year, while the GDP deflator increased by 4.8 percent. The nominal GDP totaled GEL 10 168.4 million. The real GDP growth amounted to 5.4 percent for the first half of 2018.

In the following Diagram there is shown the GDP structure by the Q2 in 2018 in Georgia. Real growth was registered in the following activities: Financial Intermediation (22.0 percent), Other Community, Social and Personal Service activities (17.9 percent), Real Estate, Renting and Business Activities (13.8 percent), Wholesale and Retail Trade; Repair of Motor Vehicles, Motorcycles and Personal and Household Goods (10.5 percent),

Manufacturing (8.5 percent), Mining and Quarrying (8.1 percent), Transport (8.0 percent), Education (4.8 percent), Hotels and Restaurants (4.5 percent), A decrease in the real value-added occurred in Construction (-7.1 percent), Agriculture, Hunting and Forestry; Fishing (-3.3 percent).

The largest shares of GDP by activity are held by Industry (17.1 percent) and Trade services (17.0 percent), followed by Transport and Communication (9.9 percent), Agriculture, Hunting and Forestry; Fishing (8.5 percent), Construction (8.3 percent), Public administration (7.9 percent) Real Estate, Renting and Business Activities (6.7 percent), Health and Social work (5.9 percent).

Diagram 1 – Gross Domestic Product (GDP) by sectors in Georgia Q2 in 2018

Source: National Statistics office of Georgia
<http://www.geostat.ge/?action=page&p-id=145&lang=geo>

If we take the micro-level, it should be recognized that the focus only on profit does not reflect all aspects of the functioning of enterprises, for example, does not take into account the technical-economic and technical side of the efficiency of the enterprise, etc. The Current situation at the micro-level of the economy in the transitional countries once again confirms the importance and need for internal planning, and this requires a whole system of indicators reflecting the level of efficiency of the enterprise.

What will we get after the “transitional” economy or more correctly, what should we get as a result of the “transitional economy” and what we have received today? Here you cannot limit yourself to economic results, but should see the result as a whole, in all its manifestations (political, socio – cultural, moral, etc.).

From the point of view of the economy, the result should be the formation of a market economy with all its attributes and institutions. Here we note that there is no constantly functioning market economy (as well as any other economy) due, first of all, to its cyclical nature of development and the action of its fundamental principle – supply and demand. After all, at least bringing demand and supply into balance needs a certain time and during this time the economy cannot be as effective as possible; secondly, the transitional economy is added to the objective circumstances of the transition difficulties: political, economic, social, cultural, etc.; thirdly, the factor of action of the subjective factor is also important, which can negate even properly developed solutions.

What should be the result of the transitional economy? This economy should be fundamentally different from the economy of the capitalist type characteristic of the second half of the 20th century. **It should be a post-industrial type**, taking

into account the new, fifth technological structure (1985 – 2035), and given the limited resources in the world economy, the following tasks will come to the fore: a) long-term increase in resource productivity; b) solving energy problems; C) fair distribution of income. The fifth way: information and communication technologies, microelectronics, software, automation and telecommunication equipment. The sixth way – the use of the sphere of human thought (no-sphere) or biocomputer, compatible with the human mind (intelligence).

The point of view of Professor Gabriel Popov is interesting in this respect: “Capitalism could never defeat socialism. Socialism was a more progressive system than capitalism, and could only be defeated by an even higher system, which is often called **post-industrial.**”

What do we have for today? Despite the universal nature of the tools of transition to a market economy, different results are obtained in different countries. In the countries of Central and Eastern Europe this is one thing (relatively high economic growth), in the territory of the former USSR it is another (lack of vision of the final results of reforms), in the case of China – the third (the old political system and new economic relations, and unprecedented economic growth, though recently somewhat slowed). Regarding Georgia, let us say that today the economy of Georgia is given at the mercy of the actions of natural factors, and all this is done under the slogan of protecting liberalism in the economy and democratic values in general, thereby downplaying the very idea and the possibility of a normal market economy. And in the “system” of the estimated indicators of the socio-economic development of the country, ratings of all kinds have become the main element.

And the last thing. There is always the danger that as a result of the transitional period in society and the economy, we

can get a type of society, a state that may be on the margins of economic and historical progress, and whose function will be to implement the complementary tasks facing industrialized countries. And in order to avoid this, a huge responsibility lies with the governments of the countries that once were a part of the socialist system.

References:

1. The Radiant Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism: Chicago University Press, 1992 (with Janos Lukas);
2. Economics as a science: understanding its procedures and the irrelevance of prediction. Adam Fforde. Victoria University, Australia. Real World economic review, issue no. 81
3. Stability, Security and sovereignty in the Republic of Georgia. David I. Philips Senior Fellow and Deputy Director. Centre for Preventive Action. Council on Foreign Relations. 8 January 2004;
4. Transformations **of the State?** Edited by Stephan Leibfried and Michael Zum. Cambridge University Press. Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York;
5. The Economic Times
<https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/world-bank-to-change-classification-of-countries-india-will-now-be-called-lower-middle-income/articleshow/52512636.cms>
6. Williamson John. Latin American Adjustment: How Much Has Happened (1990);
7. World Economic Situation and Prospects 2018, UN,
<https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESP2018-Full-Web-1.pdf>

8. Papava V., 1996a. The Georgian Economy: From “Shock Therapy” to “Social Promotion.” *Communist Economies & Economic Transformation*, Vol. 8, No. 2.
9. Papava V., 1996b. “Social Promotion” of Economic Reform in Georgia. *Economic Systems*, Vol. 20, No.4.
10. Papava V., 1999. The Georgian Economy: Main Directions and Initial Results of Reforms. In: *Systemic Change in Post-Communist Economies. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies*, Warsaw, 1995. Ed. by P. G. Hare. London, Macmillan Press.
11. Papava V., 2002. Necroeconomics – the Theory of Post-Communist Transformation of an Economy. *International Journal of Social Economics*, Vol. 29, No. 9-10.
12. Papava V., 2005a. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse.
13. Papava V., 2005b. On the Theory of Post-Communist Economic Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, Vol. 32, No. 1/2.
14. Papava V., 2012. *Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After*. New York, Nova Science Publishers.
15. Беридзе Т., 1995. Экономические основы суверенитета: новые аспекты взаимодействия экономики и политики. Тбилиси, «Мецниереба», «Сиахле».
16. Папава В., 1992. О приватизации основных факторов производства. Правила игры. *Fair Play*, № 3.
17. Папава В., Беридзе Т., 2005. Очерки политической экономии посткоммунистического капитализма (опыт Грузии). Москва, «Дело и Сервис».
18. Меквабшвили Э., 1998. О противоречиях переходной экономики. *Общество и экономика*, № 2.

19. Силагадзе А., 1998. Социально-экономические аспекты приватизации государственного имущества в Грузии. Общество и экономика, № 2.
20. Блауг М. „Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют“. М.: НП „Редакция журнала Вопросы экономики“. 2004.- 416 с.;
21. И.А. Болдырев Экономическая методология сегодня: краткий обзор основных направлений/Проблемы экономической теории//Журнал Новой экономической ассоциации. 2011. №9. с.47-70;
22. Бухарин Н.И. Экономика переходного периода/ч. 1. Общая теория трансформационного процесса/ Николай Бухарин. М.: Гос. Издательство, 1920. -157 с.
23. Е.Гайдар. Восстановительный рост и некоторые особенности современной экономической ситуации в России// Вопросы экономики. #5. 1992.
24. www.geostat.ge
25. <https://en.wikipedia.org/wiki/Substantive-democracy>.

ეკონომიკაში გარდამავალი პერიოდის საკითხისათვის

სტატიაში განხილულია გარდამავალი ეკონომიკის თეორიისა და მეთოდოლოგიის აქტუალური საკითხები. გამოკვეთილია გარდამავალი პერიოდის შემუშავებისას განსაზღვრული გარდამავალი ეკონომიკის თეორიისა და შესაბამისი ინდიკატორების შემუშავების აუცილებლობა. ანალიზში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა გარდამავალ პერიოდში საკუთრებისა და მართვის საკითხებს და ეკონომიკის გარდამავალი პერიოდის შედეგების მნიშვნელობას.

აღნიშნული საკითხის თეორიულ საფუძვლად შეიძლება განვიხილოთ ეკონომიკური სამეცნიერო დისციპლინა- ტრანზიტოლოგია (“Transitology”), რომლის განხილვის თემას ეკონომიკური ტრანსფორმაციის პრობლემა წარმოადგენს, ობიექტს კი – ისეთი ქვეყნები და მათი ეკონომიკა, რომელიც გარდამავალ პერიოდშია და ერთი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემიდან ხარისხობრივად სხვა მდგომარეობაში გადაინაცვლებს.

სტატიაში განხილულია გარდამავალი ეკონომიკის ფენომენის შესწავლის მეთოდოლოგიური მიდგომის საკითხი. აღნიშნული მოიცავს ისეთ მახასიათებლებს, როგორიცაა: ა) კომპლექსურობა, რაც ჩვეულია გარდამავალი ეკონომიკის შესწავლის ერთიანი სისტემისთვის; ბ) გარდამავალი ეკონომიკის შინაარსობრივი მხარე, მისი სტრუქტურა; გ) მისი რაოდენობრივი მხარე; დ) ამ პროცესების საბოლოო შედეგები.

გარდამავალ ქვეყნებში ერთ-ერთ ძირითად პრობლემას წარმოადგენს მათი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს მართვა. გარდამავალ პერიოდში თითქმის ყველა ქვეყანაში დემოკრატია განხილულია როგორც საზოგადოებისა და ქვეყნის მართვის ერთ-ერთი მთავარი ბერკეტი, მაგრამ, სამწუხაროდ, უნდა ვაღიაროთ, რომ უმეტეს გარდამავალ ქვეყნებში ფორმალური დემოკრატიაა. აღსანიშნავია,

რომ დემოკრატიზაციის პროცესის დაწყებისთანავე უნდა მოხდეს საზოგადოების ტრადიციებისა და მენტალიტეტის გათვალისწინება.

სტატიაში განხილულია ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები, როგორცაა: უმუშევრობის დონე ქვეყანაში, სამუშაო ადგილების ხელმისაწვდომობა, ფულადი შემოსავლების დონე, სიღარიბის მაჩვენებელი (საარსებო მინიმუმი), განათლების დონე და სხვა. ამასთან, მოყვანილია სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის ინფორმაციაზე დაფუძნებული სტატისტიკური მონაცემები: საქართველოს მშპ-ის პროცენტული მაჩვენებლები ბოლო ათი წლის განმავლობაში, მშპ-ის წილი ეკონომიკის სექტორების მიხედვით, უმუშევრობის დონე საქართველოში ბოლო ათი წლის მონაცემებით. გარდა ამისა, სტატიაში მოყვანილია გაეროს სტატისტიკის სამსახურის მიერ დამუშავებული 2009-2019 წლის ანგარიშიდან მშპ-ის პროცენტული მაჩვენებლები გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის.

ანალიზში თქვენ შეგიძლიათ იპოვოთ პასუხი კითხვაზე – რას ვიღებთ "გარდამავალი ეკონომიკის" შედეგად და რა მივიღეთ დღეს. აღსანიშნავია, რომ არ არსებობს მუდმივად ფუნქციონირებადი საბაზრო ეკონომიკა (ისევე, როგორც ნებისმიერი სხვა ტიპის ეკონომიკა), უპირველეს ყოვლისა, მისი ციკლური ბუნების გამო. ამას ემატება გარდამავალ პროცესებთან დაკავშირებული სირთულეების ობიექტური გარემოებები: პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და სხვა. დღეს საქართველოს ეკონომიკის ფუნქციონირებაზე ძირითად როლს ბუნებრივი ფაქტორები ახდენენ. ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ საზოგადოების ტიპი, რომლის მთავარი ამოცანა იქნება თავისივე განვლილი სოციალისტური ისტორიული გზის გავლენის გათვალისწინება და ამასთან, თანამედროვე ინდუსტრიული ქვეყნის მთავარი ეკონომიკური გამოწვევების მიღება და გადალახვა.

К ВОПРОСУ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА В ЭКОНОМИКЕ

Сегодня по прошествии двух десятилетий с начала так называемого «переходного периода» от централизованно управляемой экономики к рыночной экономике, в обществе стран (а их 26 почти с 300 миллионным населением) осуществивших такой переход правомерно возникают вопросы о правильности и эффективности проделанных шагов. Поэтому назрела потребность в объективной оценке того, что же мы получили в результате этой социально-экономической трансформации на постсоветском пространстве. Следует признать, что **существует объективная потребность в разработке «теории переходной экономики»**. Сегодня разработка такой теории по своей значимости может быть сравнима с разработкой в своё время основных теорий экономической науки.

Экономика переходного периода обладает рядом специфических характеристик отличающих от экономик находящихся в стационарном состоянии и развивающихся на собственной основе. В частности, в переходной экономике возникают новые институты, связи и отношения вытесняющие старые. В результате возникают новые макро- и микроэкономические закономерности и тенденции, социальные и политические изменения, новое содержание экономической политики.

Возникла и экономическая научная дисциплина («транзитология» – transitology) предметом которой являются проблемы экономической трансформации, а объектом – экономика страны или стран, находящихся в процессе перехода от одного состояния социально-

экономической системы к качественно иному состоянию. В силу понятных исторических причин в центре внимания учёных-транзитологов (сам термин «транзитология» был предложен в 1992 году Майклом Беравуа (Michael Burraoui) находятся вопросы перехода от централизованно планируемой социалистической экономики к рыночной капиталистической, рассматриваемые в тесной связи с политическими, социо-культурными и др. аспектами.

Собственно проблемы переходного периода были ещё поставлены в начале 20-го века в работах марксистского направления – К.Каутский «На другой день после пролетарской революции», Н.Бухарин «Экономика переходного периода». Однако эти работы имели два недостатка: проблемы перехода трактовались в них прямолинейно и, по сути, сводились к анализу лишь проблем перехода от капитализма к социализму.

Сама практика «породила» разные теоретико-методологические подходы к трансформационным процессам, которые в конечном итоге сводятся к двум крупным направлениям, школам: это постепенный, «градуалистский» (от английского слова «gradual» - постепенный) переход к рынку, и переход к рынку в форсированном режиме – так называемая «шоковая терапия», или попросте набор определённых шагов, постулатов выработанных в 1989 году Международным Валютным Фондом (МВФ), Всемирным Банком и Министерством финансов США для стран Латинской Америки и именуемый «Вашингтонским консенсусом»;

Согласно автору этого консенсуса Джону Вильямсону, он включал 10 шагов правительств: **укрепление**

финансовой дисциплины, пересмотр приоритетов распределения публичных благ в пользу неимущих слоёв населения, налоговую реформу, либерализацию ставки процента, введение более гибкого валютного курса, либерализацию внешней торговли, привлечение прямых иностранных инвестиций, приватизацию, дерегулирование, обеспечение прав собственности.

Проблема «переходного периода» в экономике, как это ни странно звучит, является и старой, если подразумевать под переходным состоянием скажем 20-е годы 20-го столетия в СССР, или переходные периоды общественного развития в странах индустриального развития, где как раз уровень индустриального развития был краеугольным камнем периодизации развития общественно-экономических систем, и новой, если подразумевать последнее десятилетие 20-го века и начало 21-го века, обозначенный переходом от плановой, централизованно регулируемой экономики к экономике основанной на рыночных принципах.

«Переходное состояние» в естественных науках это одно, а в общественных науках принципиально иное, так как существенным моментом последнего являются именно социальные отношения, отношения между людьми.

В нашем анализе мы ограничиваемся только **вопросом** методологических подходов исследования феномена переходной экономики. Речь идёт о таких принципах как: а) комплексность, цельность исследования переходной экономики; б) раскрытие самого содержания переходной экономики, её структуры; в) её количественной оценки; г) видении конечных результатов этого процесса.

В первую очередь должна быть установлена терминологическая определённость относительно феномена «переходная экономика». В западной экономической литературе используются два термина – “transitional economy”(переходная экономика) и “emerging markets”(нарождающиеся рынки), в последние кроме переходных включаются и страны так называемого «третьего мира».

Следует определить понятие «переход», «переходный период», «переходное состояние». В общественном сознании оно носит несколько условный характер. «Переход от чего?», «Переход к чему?». В чём содержательная и количественная сторона «перехода»? Когда начинается «переход»? Когда заканчивается «переход»? В чём специфика «перехода» в экономике и в обществе в целом? Эти процессы должны протекать в синхронном режиме или разными темпами?

Если под переходом понимать смену форм собственности (в данном случае государственной на частую), то надо видеть различие между юридическим и экономическим содержанием отношений собственности. В первом случае, главным содержанием является принадлежность объекта собственности субъекту (**что кому**) – государству, частному лицу, группе лиц (здесь же напомним постулат в известной «теореме Коуза»: не так уж важно, как распределена собственность, важно, чтобы права собственности были чётко закреплены), во втором случае – экономическом главным содержанием является эффективность использования этого объекта собственности (**что как**). Говоря другими словами, **для юриста важна форма принадлежности, а для экономиста – её содержание**. Именно поэтому, приватизация, которая

является основным средством и формой смены собственности не должна стать самоцелью при переходе к рынку, а быть лишь его инструментом – инструментом в деле создания эффективного собственника.

Следуя логике обязательного выделения ядра в отношениях собственности надо признать, что **доминирующей** формой в отношениях собственности в переходной экономике (наряду с другими) являются частно-собственнические отношения закладывающие основы будущих экономик.

Важным вопросом содержания переходной экономики, общества является её социальная структура. Ведь новые отношения собственности рождают и новую социальную структуру. Классовый подход к его содержанию предложенный в прошлом хорошо известен и во многом был отражением прошедших отношений. **Здесь актуален и вопрос различия между социальной структурой переходного общества и социальной структурой уже сформировавшейся современной рыночной экономики.** Социальная структура переходного общества представляет взаимодействие субъектов старой системы отношений и субъектов нарождающейся системы отношений. Несмотря на то, что эти субъекты являются продуктом экономических отношений их трансформация носит гораздо сложный характер, нежели трансформация чисто экономических форм.

Среди вопросов относящихся к содержательной стороне развития переходной экономики следует выделить проблему вокруг которой вращаются все остальные вопросы, и такой проблемой, на наш взгляд является **осознание роли государства в экономике вообще, и в**

частности, переходной. Сегодня стран с абсолютно рыночной экономикой (без вмешательства государства) не существует нигде (разве что в учебниках по макроэкономике), рыночная экономика, на наш взгляд, априори и имманентно подразумевает участие государства в экономических процессах. Это показал и современный экономический и финансовый мировой кризис, преодоление которого ищут в недрах правительственных структур государства и международных экономических и финансовых организаций. Возникает вопрос: где же рыночный автоматизм выхода из кризиса? Его попросту нет, и быть не может в силу имманентных свойств самого рынка.

Принципиальным вопросом в переходных странах является и способ управления их обществами, государством. Сразу же в начале переходного периода был провозглашён курс на демократизацию общества и политической системы, без учёта сложившихся традиций и ментальности населения. Практически во всех переходных странах была провозглашена демократия как способ управления обществом и государством. Но к сожалению надо признать, что **практически во многих переходных странах мы получили формальную демократию и парламентскую систему как способ прихода к власти, так и её удержания.**

Наиболее верным, на наш взгляд, оценки адекватности переходного периода является его количественная оценка, которая позволит рассудить об успешности этого процесса, его временных рамках и содержании. В конечном счёте речь идёт об оценке эффективности экономической политики в процессе переходного перио-

да. Какие показатели могут отразить успешность или неудачу переходного периода в экономике?

В целом в проблеме показателей есть разные аспекты: показатели могут быть техноэкономические (финансово-общие), материальные и социально-экономические. Первые – это количественные изменения производства и его результатов (производство продуктов на единицу труда). Затем есть производственные показатели техновооруженности или энерговооруженности. Есть показатели затрат на развитие, прежде всего вложений в производство. Есть показатели результатов, например, по важнейшим видам продукции (сталь, алюминий, зерно и т.п.). И наконец показатели отражающие общий итог.

Самостоятельный, самозначимый «раздел» показателей результативности экономической деятельности общества составляют социально-экономические показатели: наличие рабочих мест, уровень личного (семейного) потребления благ, уровень денежных доходов (и заработной платы), обеспеченность жильём, расслоение по доходам, уровень нищеты (ниже минимального прожиточного уровня, уровня выживаемости), степень интенсивности труда, наличие и величина свободного времени, уровень образования и т.д.

Речь не о систематике показателей, но важно подчеркнуть, что **результат экономической деятельности общества не может быть выражен каким-то одним показателем, а наоборот, предполагает системный подход, в рамках общего контекста исследования.**

Сегодня количество показателей отражающих функционирование предприятий (фирм) сведено до миниму-

ма, практически оперируют только показателем прибыли на микро-уровне, и показателем ВВП на макро-уровне.

Если брать макро-уровень то отметим, что на величине ВВП сказывается фиктивный капитал, занимающий большое место в развитых рыночных экономиках. Вообще ВВП – это не собственно валовой продукт, а довольно неопределённая денежная сумма «вклада» любых отраслей трудовой деятельности (если за трудовую деятельность принять банк, страховое общество, меняльную контору, контору услуг и т.д.). Чем больше таких единиц, тем выше ВВП. ВВП – это сводный финансовый показатель может что-то (далеко не всё) сказать о динамике одной отдельной страны и то лишь при привлечении к анализу многих данных, в частности доли производства в ВВП. Высокий показатель ВВП на душу населения ещё мало говорит о положении той или иной страны в «мировой экономике». Не имеет самостоятельного значения и объём экспорта (на душу населения).

Если брать микро-уровень, то здесь следует признать, что ориентация только на прибыль не отражает всех сторон функционирования предприятий, например, не учитывается технико-экономическая и техническая сторона эффективности работы предприятия и т.д. Сложившаяся ситуация на микро-уровне экономики в переходных странах ещё раз подтверждает важность и необходимость внутрифирменного планирования, а для этого нужна целая система показателей отражающая уровень эффективности функционирования предприятия.

Что же мы получим после «переходной» экономики или правильнее, что же мы должны получить в результате «переходной экономики» и что получили на сегодня. Здесь нельзя ограничивать себя только экономическими результатами, а следует видеть результат в целом, во всех его проявлениях (политических, социо- культурных, нравственных и др.).

С точки зрения экономики, результатом должно быть формирование рыночной экономики со всеми её атрибутами и институтами. Здесь же отметим, что не существует постоянно эффективно функционирующей рыночной экономики (впрочем как и другой любой экономики) в силу, прежде всего, её циклического характера развития и действия основополагающего её принципа – спроса и предложения. Ведь как минимум приведение спроса и предложения в равновесие нуждается в определённом времени и в течение этого времени экономика не может быть максимально эффективной; во-вторых, к переходной экономике добавляются и объективные обстоятельства трудности перехода: политические, экономические, социальные, культурологические и т.д.; в-третьих, немаловажен и фактор действия субъективного фактора, который может свести на нет даже правильно выработанные решения.

Каков должен быть результат переходной экономики? Эта экономика должна быть принципиально отличной от экономики просто капиталистического типа характерной для второй половины 20-го века. **Она должна быть постиндустриального типа**, с учётом нового, пятого технологического уклада (1985 – 2035 гг.), и с учётом ограниченности ресурсов в мировой экономике, на первый

план выйдут задачи: а) долговременного повышения ресурсоотдачи; б) решения энергетических проблем; в) справедливого распределения доходов.

Пятый уклад: информационные и коммуникационные технологии, микроэлектроника, программное обеспечение, средства автоматизации и телекоммуникационные оборудования.

Шестой уклад – использование сферы разума (ноосферы) или биокомпьютера, совместимого с разумом (интеллектом) человека.

Интересна в этом плане точка зрения профессора Гавриила Попова: «Капитализм никогда не мог победить социализм. Социализм был более прогрессивным строем, чем капитализм, и мог быть побеждён только ещё более высоким строем, который чаще всего называют **постиндустриальным**».

Что мы имеем на сегодня? Несмотря на универсальный характер инструментария перехода на рыночную экономику, в разных странах получен разный результат. В странах Центральной и Восточной Европы это одно (относительно высокий экономический рост), на территории бывшего СССР – это другое (отсутствие видения конечных результатов реформ), в случае с Китаем – третье (старая политическая система и новые экономические отношения, и невиданный экономический рост). Относительно Грузии скажем, что сегодня экономика Грузии дана на откуп действиям стихийных факторов, и всё это делается под лозунгом защиты либерализма в экономике, и демократических ценностей вообще, принижая тем самым саму идею и возможность существования нормальной рыночной экономики. А в

«системе» оценочных показателей социально-экономического развития страны основным элементом стали всякого рода рейтинги.

И последнее. Всегда есть опасность, что в результате переходного периода в обществе и экономике мы можем получить тип общества, государства, которое может оказаться на задворках экономического и исторического прогресса, и функция которого будет заключаться в реализации взаимодополняемых (комплиментарных) задач стоящих перед индустриально развитыми странами. И чтобы избежать этого огромная ответственность лежит на правительствах управляющих странами входивших когда-то в социалистическую систему.

ON THE QUESTION OF ECONOMIC GROWTH *

Abstract

Economic development looks at a wider range than GDP per capita. Economic development is concerned with how people are actually affected. It looks at their actual living standards and social conditions.

Measures of economic development will look at: Real income per head – GDP per capita; Levels of literacy and education standards; Levels of health care (e.g. number of doctors per 1.000 population); Quality and availability of housing; Levels of environmental standards; Levels of infrastructure (transport, communication); Levels of corruption; Educational standards & labor productivity; Labor mobility; Flow of foreign aid & investment; Level of savings & investment; etc.

Karl E. Case, Ray C. Fair. Principles of Economics. Eighth Edition. Pearson Prentice Hall. 2007. P.543-698. J. Kakhniashvili. Macroeconomics. Tbilisi, Publishing House “Siakhle”, 1996, pp. 210-277 (in Georgian) etc.

The modern world economy is a system of rather complex, closely interconnected entities (states, countries, international organizations and institutions (formal and informal), transnational corporations, individual firms, households, individuals). At the turn of the XX-XXI centuries,

* Published in the Journal “Globalization and Business”, N 6, 2018, pp. 54-57'. გამოქვეყნებულია ჟურნალში „გლობალიზაცია და ბიზნესი“, N 6, 2018 წ.

this system acquired a completely new quality – a global content that, in addition to its proper economy, includes politics, society, culture, religion, education, etc. These components of public life have a significant impact on the economy, and the economy in turn largely determines their content. In addition, the collapse of the socialist system and the emergence of a completely new phenomenon – transition countries, emerging economies ("transition countries, transitional economies") added new content to the process of globalization. The emergence of these countries has made more urgent the question of **how economic growth and economic development are interrelated. What is the difference between economic growth and economic development? Which indicators are used to evaluate them? Can we consider the model of economic development in the analysis of the economies of countries in transition, if it is typically only for the countries of the so-called Third World?**

The answers to the above questions require a fairly extensive and in-depth investigation. In the present article, we will only touch few areas of research (and only as the statement of questions).

The phenomenon of "economic growth" is not a new issue in economic theory and practice. From the beginning of a human economic activity, it has been in the focus of public attention for one simple reason: the economic growth is reflected in the development of the country and raising the standard of living of people, while the factors of growth are constantly present the object of research of politicians and scientists-economists. The issues of economic growth were studied by the representatives of the ideologically opposite camps of economic theory: in the XIX century – by K. Marx

(the theory of reproduction, which made a significant contribution to the study of this issue) and in the twentieth century – the prominent representatives of the theory of economic growth (J. Keynes, R. Harrod, E. Domar, J. Robinson, etc.), which focused on the importance of increasing national income by considering only one factor – the rate of capital accumulation. W. Rostow links this phenomenon to the stadial development of society. Later the author of the neoclassical model of economic growth J. Meade focuses on all its factors (capital, savings, labor, investments) and believes that only in this case the economic growth will be stable and sustainable.

All researchers of this problem try to answer the questions: what is economic growth? What determines economic growth and how is it measured? It is well known that all these questions are answered in the textbooks of macroeconomics, but in our opinion, a certain circle of questions remains that needs to be explained and developed.

It is well known that economists mainly measure economic growth by the dynamics of gross domestic product (GDP). However, we note that this figure does not fully reflect economic growth, as it does not show the quality of life of the country and the effect of distributional relations, but also includes the volume of financial intermediation operations, which do not reflect the growth of the economy in the real sector. Given these circumstances, economists use other indicators as well – gross national income; net national income; personal income; net personal income, or disposable income. **The social components of gross domestic product creation should also be considered.**

What determines the growth of the gross domestic product? The answer is simple at first glance: the level of productivity in the country (it must be said that for the last two decades this figure has not been calculated by statistical bodies at all). What are its determinants? These are **physical capital** (equipment and buildings used to produce goods and services), **human capital** (knowledge and skills that a person acquires through education and practical experience), **natural resources** (materials used in the production of goods and services, provided by nature), **technological knowledge** (introduction of the state-of-the-art technology and "know-how"). This factor is gaining special importance in the modern economy (this factor is extremely important for Georgia and therefore the government's policy should be aimed at importing technologies). We also note that during the last 25 years, the production base of the Georgian economy has not been renewed and it is really difficult to talk about the growth of the industrial base, which is the basis for the growth of all other sectors.

All factors of production contribute to economic growth, but, naturally, not equally (not everyone has the same weight), since any country has the advantage of using this or that factor, which gives it advantages in foreign trade. Naturally, the more optimal the combination of these factors, the higher the economic growth and its stability (in the Soviet period the economists-mathematicians even developed the so-called **system of optimal functioning of the economy**).

What is the situation in modern Georgia in this regard? Unfortunately, it should be noted that in the last 20-25 years, all these determinants (factors) in Georgia are practically more and more worsening! The focus is on one or two

industries, whereas the focus should be on the optimal sector structure. The answer is not simple, perhaps the model should be used here – costs-output and also many socio-economic indicators.

Let's take **physical capital**. It is mostly worn out, it is not replaced or re-equipped (which usually has to be done every 20-25 years), whereas industrial machinery and production lines are the basis of modern economics. The country's import policy should be reviewed from this point of view. The consumer economy model must be refused.

As for **human capital** – more than a million people (mostly aged 25-50) have left the country, and education (especially engineering) is in poor condition. The system of professions and specialties and the training of specialists should also be reviewed taking into account the interests of the country.

Natural resources – the ecological equilibrium in the country is disturbed (there are no statistics on the ecological equilibrium), while the ecosystem is an important component of the socio-economic system and contributes not only to public health but also to economic growth.

As for the double-digit growth of GDP (in 1996-1997 and 2004), it was caused only by the so-called **effect of sharp growth** (in the terminology of Gregory Mankiw) and the **recovery of the economy** (in the terminology of the Russian economist E. Gaidar).

The economic policy of the country must be developed in these circumstances.

The essence and indicators of economic development

Economic development is a relatively new concept and is much broader than economic growth. It is reflected in

textbooks and is taught in many higher education institutions¹ around the world. Therefore, first of all, it is important to perceive differences between economic growth and economic development. At first glance, posing the issue in this way is a tautology, but in a more in-depth study, we will see the fundamental differences between them, which are due to the difference between the technical-economic and socio-economic aspects of the economy. The first focuses on the development of the economy in terms of developing its productive potential, while the second is focused on the social consequences of economic development. In this sense, the model of economic development is, to some extent, a continuation of the "socially-oriented economic" model established in West Germany and the Scandinavian countries since the second half of the twentieth century.

It is well known that economic growth is measured in terms of the real output of GDP (including GDP per capita), while economic development is much broader than economic growth. It is more socially oriented and reflects many layers of the country's development.

Economic development shows the direct effect of economic growth on the population, how the standard of living in the country increases, and therefore it is measured by such indicators as a real income (GDP) per capita; the level of education; the level of health (e.g. number of doctors per 1000 people); protection of ecological standards. At the same time, the economic development is significantly determined by the level of infrastructure (transport,

¹ Hayami Y. and Godo Y. Development Economics. From the Poverty to the Wealth of Nations. Third Edition. 2002

communications); efficiency of the service sector¹; low level of corruption; labor productivity; workforce mobility; a flow of foreign investment and aid; level of savings and investments, etc.

Let us now consider what economic growth can be like without development.

1. The effects of economic growth are reflected in the well-being of only a small number of people. For example, in an oil-rich country, GDP is growing. In this case, the firm's income may increase dramatically, but this does not necessarily mean that this wealth is equally reflected in the entire population;

2. Corruption. The country may have high levels of GDP, but the effect of its growth will be reflected only in the bank accounts of oligarchs and politicians. The question of how to measure the level of corruption in Georgia is relevant. Legal statistics provide only dry statistics on corruption crimes, but this is only one side of the coin, much more relevant is the question of how corruption harms the country, in particular, the budget-tax system²;

3. Environmental problems. Production of toxic chemical products (and other harmful products) increases GDP, but improper regulation of their production can harm the environment and health, making it much more expensive for society, and the country as a whole;

4. Overloading of the economy. Focusing only on the technical-economic side of economic growth can lead to a

¹ In this regard, it is necessary to mention the monographic research of R. Asatiani "Service and market system, Tbilisi, "Tbilisi University Publisher, 1993 (in Georgian)

² K. Shevardnadze, R. Chechelashvili, V. Chocheli, N. Khaduri. Papava Indexes of Tax Corruption. Tbilisi. "Company Imperial Ltd" Publisher, 2000

waste of resources in the economy, which is also unacceptable for sustainable development;

5. Improper level of use of manufactured products. At first glance, this may sound paradoxical, but it is a very topical issue and is related, on the one hand, to the efficiency of distributional relations and, on the other hand, to the inadequate distribution (allocation) of resources;

6. Expenditure on armaments. Planning and incurring optimal budget expenditure is important for the country's development (this has been very important for Georgia in recent years, as rising expenditure on armaments has significantly reduced social expenses).

Finally, let us try to answer the question: Can the model of economic development be used in the analysis of transitional (post-communist) economies or for their future development?

The use of this model at the present stage is appropriate in the sense that the economic reforms of the past years have disrupted the social orientation of the country and aimed only at technical-economic growth. Therefore it is necessary to use this indicator. The economic policy of Georgia should be aimed at overcoming the existing economic lag.

ეკონომიკური ზრდის საკითხისათვის

თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკა წარმოადგენს ურთიერთდამოკიდებული ერთეულების კომპლექსს (ქვეყნები, სახელმწიფოები, საერთაშორისო ორგანიზაციები და ინსტიტუტები - ფორმალური თუ არაფორმალური. მე-20 და 21-ე საუკუნეების მიჯნაზე ზემოაღნიშნულმა სისტემამ შეიძინა სრულიად ახალი თვისებრიობა – გლობალური შინაარსი. ეკონომიკამ მოიცვა პოლიტიკა, საზოგადოება, კულტურა, რელიგია, განათლება და ა. შ. აღნიშნულმა კომპონენტებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ეკონომიკაზე. სოციალისტური სისტემის კოლაფსმა და ახალი ფენომენის გაჩენამ -გარდამავალი ქვეყნები, შერეული ეკონომიკები (ტრანზიტული ქვეყნები და ეკონომიკები) ახალი მიმართულება შესძინა გლობალიზაციის პროცესს.

ასეთმა გაერთიანებამ დღის წესრიგში დასვა საკითხი – როგორია ურთიერთკავშირი ეკონომიკურ ზრდასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის? რა განსხვავებაა ეკონომიკურ ზრდასა და განვითარებას შორის?, რომელი მაჩვენებლებით უნდა გავზომოთ ეს ორი ფენომენი? შეიძლება თუ არა ეკონომიკური განვითარების მოდელი გარდამავალი ეკონომიკებისათვის? არის ეს მოვლენა ტიპური „მესამე სამყაროს“ ქვეყნებისათვის?

ზემოთდასმულ კითხვებზე პასუხი მოითხოვს სიღრმისეულ გამოკვლევას, რომლის ცდაც მოცემულია სტატიაში. აღნიშნული პრობლემის სირთულის გამო შევეცადე შევხებოდი მხოლოდ პრობლემის რამოდენიმე მხარეს (ზოგიერთი პრობლემა საკითხის დასმის წესით არის წარმოდგენილი)

К вопросу экономического роста

Современная мировая экономика представляет комплекс взаимосвязанных государств, стран, международных организаций и институтов – формальных и неформальных, транснациональных корпораций, компаний, домохозяйств, индивидумов. На рубеже XX-XXI Веков экономика приобрела совершенно новое свойство – Глобальный контекст включающий собственно экономику, политику, социум, культуру, религию, образований и т. д.

К тому же коллапс социалистической системы и возникновение совершенно нового феномена – переходные страны, новоявленные экономики (т. к. называемые транзитные страны и транзитные экономики, которые придали глобализации новое качество. Появление таких стран актуализировало вопрос: как взаимосвязаны экономический рост и экономическое развитие? В чем различие между экономическим ростом и экономическим развитием? Какими показателями измерять эти направления? Можно ли рассматривать модель экономического развития при анализе экономик переходных стран? Типично ли это для стран так называемого „ стран третьего мира“?

Ответы на эти вопросы требует глубокого всестороннего исследования. В представленной статье дана попытка исследования некоторых вопросов, а ряд вопросов дан в постановочном порядке.

ეკონომიკური ზრდა: თვისებრივი და რაოდენობრივი განსაზღვრულობა (მეთოდოლოგიური ასპექტი)*

სტატიაში განხილულია ეკონომიკური ზრდის და ეკონომიკური განვითარების ფენომენი, შედარებითი ანალიზის საფუძველზე მოცემულია მათ შორის ერთიანობის და განსხვავების დახასიათება. გამახვილებულია ყურადღება ეკონომიკური ზრდის და ეკონომიკური განვითარების სოციალურ შედეგებზე, რაც წარმოადგენს ეკონომიკის ზრდისა და განვითარების პრიორიტეტულ მიზანს. ეკონომიკის სტრუქტურის ოპტიმიზაცია მიჩნეულია ეკონომიკური ზრდისა და მოსახლეობაში უთანაბრობის დაძლევის ერთ-ერთ მთავარ ფაქტორად.

სტატიის ბოლოს მოცემულია ზოგიერთი სტატისტიკური ინფორმაცია საქართველოს შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ეკონომიკური ზრდა; ეკონომიკური განვითარება; გარდამავალი ეკონომიკა; ეკონომიკის ფაქტორული ანალიზი; რაოდენობრივი მახასიათებლები.

Abstract

Economic development looks at a wider range than GDP per capita. Economic development is concerned with how people are actually affected. It looks at their actual living standards and social conditions.

Measures of Economic development will look at: Real income per head – GDP per capita; Levels of literacy and education standards; Levels of health care (e.g. number of

* გამოქვეყნებულია ჟურნალში “ეკონომიკა და ბიზნესი”, ტ. XII. N2 2020, გვ. 89-99.

doctors per 1.000 population); Quality and availability of housing; Levels of environmental standards; Levels of infrastructure (transport, communication); Levels of corruption; Educational standards & labor productivity; Labor mobility; Flow of Foreign aid & investment; Level of savings & investment; etc.

Additionally is given statistics on Georgian Case. Particularly on the GDP trends (Economic Growth), Employment and Unemployment, Informal Employment, Shadow Economy (or Non-Observed Economy); External Trade and it's Role for National Currency Stability; Natural Resources; Regional Factors for Economic Growth.

Keywords: economic growth, economic development, transitional economy, transformation economics, factor analysis of economy, factor analysis of economy, qualitative determinants of economy.

თანამედროვე ეკონომიკა წარმოადგენს საკმაოდ რთულ, მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებული ერთეულების (სახელმწიფოები, ქვეყნები, საერთაშორისო ორგანიზაციები და ინსტიტუტები, ტრანსნაციონალური კომპანიები, ცალკეული ფირმები, საოჯახო მეურნეობები, ინდივიდულები) სისტემას, გამოიყენება ტერმინები მსოფლიო ეკონომიკა, საერთაშორისო ეკონომიკა. ამ სისტემამ XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე შეიძინა სრულიად ახალი თვისებრიობა – გლობალური შინაარსი, რომელიც საკუთრივ ეკონომიკის გარდა მოიცავს – პოლიტიკას, სოციუმს, კულტურას, რელიგიას, განათლებასა და ა.შ. საზოგადოებრივი ცხოვრების ეს კომპონენტები საკმაოდ მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ეკონომიკაზე, ასევე, ეკონომიკა მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს მათ შინაარსს. უფრო მეტიც, ზოგიერთი ეკონომისტი და

სოციოლოგი აღნიშნავს, რომ კვლევის ღირებული შედეგების მიღწევა შეიძლება მხოლოდ გარკვეული დარგების კვეთის წერტილებში. აქედან გამომდინარე, აუცილებელია ინტერდისციპლინური კვლევების ჩატარება (interdisciplinary studies) – ფილოსოფია, ფსიქოლოგია, სამართალი, სოციოლოგია, პოლიტოლოგია (ვ.პაპავა, 2018, გვ.21). გარდა ამისა, სოციალისტური სისტემის დაშლამ და სრულიად ახალი ფენომენის – გარდამავალი ქვეყნების, გარდამავალი ეკონომიკების (“transitional countries”, “transitional economies”) წარმოქმნამ ახალი შინაარსი შესძინა გლობალიზაციის პროცესს. ამ ქვეყნების წარმოჩენამ კიდევ უფრო აქტუალური გახადა საკითხი იმის შესახებ თუ როგორ ურთიერთდამოკიდებულებაშია ეკონომიკური ზრდა (“economic growth”) და ეკონომიკური განვითარება (“economic development”) ერთმანეთთან. რა განსხვავებაა ეკონომიკურ ზრდასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის? რომელი მაჩვენებლებით ხდება მათი შეფასება? შეიძლება თუ არა განვიხილოთ ეკონომიკური განვითარების მოდელი გარდამავალი ქვეყნების ეკონომიკების ანალიზისას, თუ ის მხოლოდ ე.წ. მესამე სამყაროს ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი?

ამავე დროს, დღეს უკვე გლობალიზაციას ემუქრება ისეთი ფენომენი როგორცაა კორონავირუსი- COVID – 19, რამაც გამოიწვია ქვეყნების იზოლაცია, რაც ეკონომიკური კრიზისის დადგომის შესძლებლობას ქმნის. უფრო მეტიც, ბრუნვაში შემოვიდა ტერმინი კორონომიკა (coronomics). (5). ვ.პაპავა, ვ.ჭარაია მართებულად თვლიან, რომ ქვეყნები დღეს დგანან სპეციფიკური კრიზისის წინაშე (1). მთავარი ჩემი აზრით, მდგომარეობს შემდეგში: დარღვეულია კავშირი ორ მთავარ ეკონომიკურ სუბიექტს შორის – მწარმოებელი და მომხმარებელი, ზემოთ ჩამოთვლილ საკითხებზე პასუხი მოითხოვს საკმაოდ

ვრცელ და სიღრმისეულ გამოკვლევას. წარმოდგენილ სტატიაში კი მხოლოდ კვლევის რამოდენიმე მიმართულებას შევხები საკითხის დასმის წესით .

ეკონომიკური ზრდის ფენომენი

„ეკონომიკური ზრდის“ ფენომენი არ არის ახალი საკითხი ეკონომიკურ თეორიასა და პრაქტიკაში. ადამიანების სამეურნეო საქმიანობის დასაბამიდან იგი საზოგადოების ყურადღების ცენტრში იყო ერთი მარტივი მიზეზის გამო: ეკონომიკური ზრდის შედეგი აისახება ქვეყნის განვითარებასა და ადამიანთა ცხოვრების დონის ამაღლებაში, ხოლო ზრდის განმაპირობებელი ფაქტორები მუდმივად წარმოადგენს პოლიტიკოსთა და მეცნიერ-ეკონომისტთა კვლევის ობიექტს.

ეკონომიკური ზრდის საკითხებს იკვლევდნენ ეკონომიკური თეორიის იდეოლოგიურად საპირისპირო ბანაკების წარმომადგენლები – XIX საუკუნეში – კ. მარქსი (აღწარმოების თეორია, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა აღნიშნული საკითხის კვლევაში) და XX საუკუნეში – ეკონომიკური ზრდის თეორიის ცნობილი წარმომადგენლები (ჯ. კეინზი, რ. ჰაროდი, ე. დომარი, ჯ. რობინსონი და ა.შ.), ყურადღებას ამახვილებდნენ ეროვნული შემოსავლის ზრდის მნიშვნელობაზე მხოლოდ ერთი ფაქტორის გათვალისწინებით – კაპიტალის დაგროვების ნორმით. უ. როსტოუ ამ ფენომენს უკავშირებს საზოგადოების სტადიურ განვითარებას. ხოლო მოგვიანებით ეკონომიკური ზრდის ნეოკლასიკური მოდელის ავტორი ჯ. მიდი ყურადღებას ამახვილებს მის ყველა ფაქტორზე (კაპიტალი, დანაზოგი, სამუშაო ძალა, ინვესტიციები) და თვლის, რომ მხოლოდ ამ შემთხვევაში ექნება ეკონომიკურ ზრდას სტაბილური და მდგრადი ხასიათი. ნიშანდობლივი მოსაზრებებია ეკონომიკურ ზრდაზე მოცემული ნობელიანტ საიმ-

ონ კუზნეცის ნაშრომებში, სადაც იგი ყურადღებას ამახვილებს ფაქტორთა კომბინაციის ოპტიმიზაციაზე (12).

აღნიშნული პრობლემის ყველა მკვლევარი ცდილობს პასუხი გასცეს კითხვებს: რა არის ეკონომიკური ზრდა? რა განაპირობებს ეკონომიკურ ზრდას და როგორ გაიზომება იგი? ცნობილია, რომ ყველა ამ საკითხზე პასუხი გაცემულია მაკროეკონომიკის სახელმძღვანელოებში,¹ მაგრამ, ჩვენი აზრით, რჩება საკითხების გარკვეული წრე, რომელიც ჯერ კიდევ, საჭიროებს ახსნას და განვითარებას.

ცნობილია, რომ ეკონომისტები ეკონომიკურ ზრდას ძირითადად აფასებენ მთლიანი შიგა პროდუქტის (“Gross Domestic Product”) დინამიკით. თუმცა, აქვე აღვნიშნავთ, რომ ეს მაჩვენებელი სრულად ვერ ასახავს ეკონომიკურ ზრდას, ვინაიდან არ აჩვენებს ქვეყნის ცხოვრების ხარისხს და განაწილებითი ურთიერთობების ეფექტს, ამავე დროს მოიცავს საფინანსო შუამავლობის ოპერაციების მოცულობებს, რომლებიც არ ასახავენ ზრდას ეკონომიკის რეალურ სექტორში. ამ გარემოებათა გათვალისწინებით ეკონომისტები იყენებენ სხვა მაჩვენებლებსაც – მთლიანი ეროვნული შემოსავალი; წმინდა ეროვნული შემოსავალი; პირადი შემოსავალი; წმინდა პირადი შემოსავალი ანუ განკარგვადი შემოსავალი. გასათვალისწინებელია აგრეთვე მთლიანი შიგა პროდუქტის (ბოლო დროს შემოვიდა ბრუნვაში მთლიანი სამამულო პროდუქტი) შექმნის სოციალური შემადგენლებიც.

რა განსაზღვრავს მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდას? პასუხი ერთი შეხედვით მარტივია: ქვეყანაში მწარმოებლურობის დონე (productivity level) (უნდა ითქვას, რომ ეს

¹ **Karl E. Case, Ray C. Fair.** Principles of Economics. Eighth Edition. Pearson Prentice Hall. 2007. P.543-698.

მაჩვენებელი ბოლო ორი ათწლეული საერთოდ არ გაიანგარიშება საქართველოში სტატისტიკური ორგანოების მიერ). როგორია მისი დეტერმინანტები? ესენია: ფიზიკური კაპიტალი (physical capital) (მოწყობილობები და შენობები, რომლებიც გამოიყენება საქონლისა და მომსახურების წარმოებისათვის), ადამიანისეული კაპიტალი (human capital) (ცოდნა და უნარი, რომელსაც ადამიანი იძენს განათლებისა და პრაქტიკული გამოცდილების გზით), ბუნებრივი რესურსები (natural resources) (საქონლისა და მომსახურების წარმოებაში გამოყენებული მასალა, რომელსაც ბუნება გვაძლევს), ტექნოლოგიური ცოდნა (technological knowledge) (უახლესი ტექნიკისა და „ნოუ-ჰაუს“ დანერგვა). თანამედროვე ეკონომიკაში ეს ფაქტორი იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას (საქართველოსათვის ეს ფაქტორი უკიდურესად მნიშვნელოანია და ამიტომ მთავრობის პოლიტიკა უნდა იყოს მიმართული ტექნოლოგიების იმპორტზე). აქვე ავლნიშნავთ, რომ ბოლო 30 წლის მანძილზე საქართველოს ეკონომიკაში არ მომხდარა საწარმოო ბაზის განახლება და რეალურად რთულია საუბარი ინდუსტრიული ბაზის ზრდაზე, რაც ყველა სხვა დარგის ზრდის საფუძველია.

წარმოების ყველა ფაქტორი მონაწილეობს ეკონომიკურ ზრდაში, მაგრამ, ბუნებრივია, არათანაბრად (ყველას არ გააჩნია ერთი და იგივე წონა), ვინაიდან ნებისმიერ ქვეყანას აქვს ამა თუ იმ ფაქტორის გამოყენების უპირატესობა, რაც საგარეო ვაჭრობაში მას აძლევს უპირატესობას. ბუნებრივია, რაც უფრო ოპტიმალური იქნება ამ ფაქტორთა კომბინაცია, მით უფრო მაღალია ეკონომიკური ზრდა და მისი სტაბილურობა (საბჭოურ პერიოდში ეკონომისტ-მათემატიკოსთა მიერ შემუშავებულიც კი იყო ე.წ. ეკონომიკის ოპტიმალური ფუნქციონირების სისტემა).

როგორია ამ თვალსაზრისით მდგომარეობა თანამედროვე საქართველოში? სამწუხაროა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო 20-30 წლის განმავლობაში საქართველოში ყველა ეს დეტერმინანტი (ფაქტორი) პრაქტიკულად სულ უფრო და უფრო ქვეითდება! აქცენტი აღებულია ერთ ან ორ დარგზე, საუბარი უნდა მიდიოდეს ოპტიმალურ დარგობრივ სტრუქტურაზე. პასუხი არ არის მარტივი, ალბათ აქ უნდა გამოვიყენოთ მოდელი – დანახარჯები-გამოშვება და ასევე რიგი სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები.

განვიხილოთ **ფიზიკური კაპიტალი**. იგი ძირითადად გაცვეთილია, ამორტიზირებულია, არ ხდება მისი შეცვლა ან გადაიარაღება, როგორც წესი, ყოველ 20-25 წელიწადში უნდა ხდებოდეს), არადა, თანამედროვე ეკონომიკის საფუძველს სამრეწველო დანადგარები და საწარმოო ხაზები წარმოადგენენ. ამ თვალსაზრისით გადასახედია ქვეყნის საიმპორტო პოლიტიკა. უარი უნდა ითქვას მომხმარებლური ეკონომიკის მოდელზე. ცნობილია, რომ დღესდღეობით სტრუქტურაში 80 პროცენტს წარმოადგენს სამომხმარებლო საქონელი (მათ შორის დიდი რაოდენობის კვების პროდუქტია). ამით კი საქართველო ხელს უწყობს უცხო ქვეყნების ეკონომიკების განვითარებას, ზრდის მოთხოვნას მათ ბაზრებზე

რაც შეეხება ადამიანისეულ კაპიტალს (human capital) – მილიონზე მეტი ადამიანი (ძირითადად 25-50 წლის ასაკში) გასულია ქვეყნიდან (2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის თანახმად 3,7 მილიონი ადამიანია, აქედან ეკონომიკურად აქტიური 75 პროცენტია. 2019 წლის მონაცემებით ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა – სამუშაო ძალა, შეადგენს 1.911.2 ათას კაცს). ხოლო განათლება – განსაკუთრებით საინჟინრო-ტექნიკური, არასახარბიელო მდგომარეობაშია. გადასახედია პროფესიათა და

სპეციალობათა სისტემა და ქვეყნის ინტერესების გათვალისწინებით სპეციალისტთა მომზადებაც.

ბუნებრივი რესურსები (natural resources) – ქვეყანაში დარღვეულია ეკოლოგიური ბალანსი და მისი სტატისტიკა, სამწუხაროდ, ჩვენთან არ არსებობს. მაშინ, როდესაც ეკოსისტემა სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის მნიშვნელოვანი კომპონენტია და ხელს უწყობს არამხოლოდ საზოგადოების ჯანდაცვას, არამედ ეკონომიკის ზრდას.

რაც შეეხება მთლიანი შიდა პროდუქტის ორნიშნა ზრდას (1996-1997 და 2004 წლებში), იგი გამომწვეული იყო მხოლოდ ე.წ. მკვეთრი ზრდის ეფექტით (გრეგორი მენქიუს ტერმინოლოგიით), ვინაიდან წინა წლების ბაზა (benchmark) დაბალი და ეკონომიკის აღდგენითი ზრდით (რუსი ეკონომისტის ე. გაიდარის ტერმინოლოგიით).

კიდევ ერთი, „ჩრდილოვანი“ ეკონომიკის (სტატისტიკოსები მას უწოდებენ „არადაკვივრებად“ ეკონომიკას, რაც ჩვენი აზრით სწორია, ვინაიდან მასში შედის ყველა საქმიანობა, რომელიც ვერ ხვდება ფინანსისტთა თვალსაწიერში, მაგალითად, შინამეურნეობაში საქმიანობით შექმნილი ღირებულება და სხვ.

სწორედ, რომ ამ გარემოებების გათვალისწინებით უნდა შემუშავდეს ქვეყნის შესაბამისი (pro tanto – ლათინური შესატყვისი) ეკონომიკური პოლიტიკა.

ეკონომიკური განვითარების არსი და მაჩვენებლები

ეკონომიკური განვითარება შედარებით ახალი ცნებაა და გაცილებით ფართოა, ვიდრე ეკონომიკური ზრდა. იგი ასახულია სახელმძღვანელოებში და ისწავლება მსოფლიოს მრავალ უმაღლეს სასწავლებელში.²¹ ამიტომ, უპირ-

² Hayami Y. and Godo Y. Development Economics. From the Poverty to the Wealth of Nations. Third Edition. 2002.

ველეს ყოვლისა, მნიშვნელოვანია განვასხვავოთ ეკონომიკური ზრდა და ეკონომიკური განვითარება. ერთი შეხედვით საკითხის ამდაგვარად დაყენება ტავტოლოგიაა, მაგრამ უფრო სიღრმისეული შესწავლისას დავინახავთ პრინციპულ სხვაობას მათ შორის, რაც ეკონომიკის ტექნიკურ-ეკონომიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ მხარეებს შორის სხვაობიდან გამომდინარეობს. **პირველი** გულისხმობს ეკონომიკის განვითარებას მისი საწარმოო პოტენციალის განვითარების თვალსაზრისით, ხოლო მეორე აქცენტს აკეთებს ეკონომიკის განვითარების სოციალურ შედეგებზე. რ. დორნბუში და ს.ფიშერი თვლიან, რომ ეკონომიკურ განვითარებას მაშინ აქვს ადგილი როდესაც ის მოიცავს საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდს... და მისი განვითარების დონე განისაზღვრება არამართო მშპ-ს რეალური დონით ერთ სულ მოსახლეზე, არამედ ისეთ მაჩვენებლებს როგორცაა ჯანმრთელობის მდგომარეობა, განათლება და სიცოცხლის ხანგრძლივობა (7). ეს კი შესაბამისობაშია გაეროს სტატისტიკური კომისიის მიერ შემუშავებული ადამიანის განვითარების ინდექსთან. ამ თვალსაზრისით, გარკვეულწილად ეკონომიკური განვითარების მოდელი არის „სოციალურად ორიენტირებული ეკონომიკური“ მოდელის გაგრძელება, რასაც ადგილი აქვს დასავლეთ გერმანიასა და სკანდინავიის ქვეყნებში XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან.

ცნობილია, რომ **ეკონომიკური ზრდა (economic growth)** ფასდება მთლიანი სამამულო პროდუქტის (მათ შორის მოსახლეობის ერთ სულზე) რეალური გამოშვების მაჩვენებლით, ხოლო **ეკონომიკური განვითარება (economic development)** ბევრად უფრო ფართოა, ვიდრე ეკონომიკური ზრდა. ის უფრო სოციალურად ორიენტირებულია და ასახავს ქვეყნის განვითარების მრავალ მრეს.

ეკონომიკური განვითარება აჩვენებს თუ რა ეფექტი მოაქვს ეკონომიკურ ზრდას უშუალოდ მოსახლეობისათვის, როგორ იზრდება ქვეყანაში ცხოვრების დონე და შესაბამისად, ის გაიზომება ისეთი მაჩვენებლებით როგორცაა: რეალური შემოსავალი (მშპ) მოსახლეობის ერთ სულზე; განათლების დონე; ჯანდაცვის დონე (მაგალითად, ექიმთა რაოდენობა 1000 კაცზე); ეკოლოგიის სტანდარტების დაცულობა. ამასთან, ეკონომიკურ განვითარებას მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს: ინფრასტრუქტურის (ტრანსპორტი, კომუნიკაციები) დონე; მომსახურების სექტორის ეფექტიანობა; კორუფციის დაბალი დონე; შრომის მწარმოებლურობა; სამუშაო ძალის მობილობა; უცხოური ინვესტიციებისა და დახმარების ნაკადები; დანაზოგების და ინვესტიციების დონე და ა.შ.

ახლა განვიხილოთ, თუ როგორი შეიძლება იყოს ეკონომიკური ზრდა განვითარების გარეშე:

1. ეკონომიკური ზრდის შედეგები აისახება მხოლოდ მოსახლეობის მცირე რაოდენობის მდგომარეობაზე. მაგალითად, ნავთობით მდიდარ ქვეყანაში ადგილი აქვს მშპ-ის ზრდას. შეიძლება ამ შემთხვევაში ფირმის შემოსავალი მკვეთრად იზრდებოდეს, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ეს სიკეთე თანაბრად აისახება მთელ მოსახლეობაზე. ამ პრობლემის აქტუალობას ხაზს უსვამს ამერიკელი ეკონომისტი L. Randel Wray (7): “The Economy should serve the people. We do not have to accept “market” outcomes. There is no “invisible hand” guiding us toward equilibrium. All economies are always controlled – the only questions are by whom and for whom. Our economy (U.S. Economy – T.B.) has increasingly become controlled by and for the top one percent, or really – by and for one-tenth of one percent” (p.111). არააუტენტური თარგმანი: „ეკონომიკა უნდა იყოს ხალხის სამსახურში. ჩვენ ვერ ვიღებთ საბაზრო ეკონომიკის შედეგებს. არ არსებობს „უხილავი

ხელი“, რომელსაც მივყავართ წონასწორობისაკენ. ყველა ეკონომიკები კონტროლდება – საკითხია ვისგან და ვისთვის. ჩვენი ეკონომიკა (ა.შ.შ. -თ.ბ.) გახდა კონტროლირებადი მოსახლეობის ერთი პროცენტის მიერ, რეალობაში კი ერთი პროცენტის მეათედის მიერ“.

2. კორუფცია, ფულის გათეთრება (corruption, money laundering). ქვეყანას შეიძლება ჰქონდეს მშპ-ის მაღალი დონე, მაგრამ მისი ზრდის ეფექტი აისახებოდეს მხოლოდ ოლიგარქების და პოლიტიკოსების საბანკო ანგარიშებზე. აქტუალურია საკითხი, როგორ გავზომოთ კორუფციის დონე საქართველოში. სამართლებრივი სტატისტიკა იძლევა მხოლოდ კორუფციაში დანაშაულთა მშრალ ციფრებს, მაგრამ, ეს არის მხოლოდ მედლის ერთი მხარე, ბევრად უფრო აქტუალურია საკითხი, თუ რა ზიანი მოაქვს ქვეყნისათვის კორუფციას, კერძოდ, საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემისთვის³¹ და ზოგადად ქვეყნის ეკონომიკას? ცალკე საკითხია – ფულის გათეთრება, როდესაც ფულადი მასა არ ემსახურება სამეურნეო ბრუნვას და ატარებს მხოლოდ გარკვეული ჯგუფის ფინანსურ ინტერესებს.

3. ეკოლოგიური პრობლემები (ecological problems). ტოქსიკური ქიმიური პროდუქტების და სხვა მავნე პროდუქტების წარმოება ზრდის მშპ-ს, მაგრამ მათი წარმოების არასწორი რეგულირებით შეიძლება ზიანი მი-ვაყენოთ გარემოს და ჯანდაცვას, რაც ბევრად უფრო ძვირი უჯდება საზოგადოებას, საერთოდ, ქვეყანას;

4. ეკონომიკის გადატვირთულობა (overburdened of economy). აქცენტის აღებამ მხოლოდ ეკონომიკური ზრდის ტექნიკურ-ეკონომიკურ მხარეზე, ანუ სოციალური მაჩვენებლების არგათვალისწინება, რამაც შეიძლე-

³ K. Shevardnadze, R. Chechelashvili, V. Chocheli, N. Khaduri. Papava Indexes of Tax Corruption. Tbilisi, Publisher “Company Imperial Ltd.”, 2000.

ბა გამოიწვიოს ეკონომიკაში რესურსების გადახარჯვა, რაც მიუღებელია სტაბილური განვითარებისათვის;

5. წარმოებული პროდუქციის გამოყენების არასათანადო დონე (Non-adequate level of production). ერთი შეხედვით ეს პარადოქსალურად ჟღერს, მაგრამ ეს ძალზედ აქტუალური საკითხია და დაკავშირებულია, ერთი მხრივ, განაწილებითი ურთიერთობების ეფექტიანობასთან და, მეორე მხრივ, რესურსების არაადეკვატურ ალოკაციასთან (განაწილებასთან).

6. დანახარჯები შეიარაღებაზე (expenditures on armaments). ბიუჯეტში ხარჯების ოპტიმალური დაგეგმვა და მათი განევა მნიშვნელოვანია ქვეყნის განვითარებისათვის (საქართველოსათვის ბოლო წლებში ეს ძალზედ აქტუალური იყო, ვინაიდან შეიარაღებაზე ხარჯების ზრდამ მნიშვნელოვანწილად შეამცირა სოციალური ხარჯები). აქვე ავლნიშნავთ, რომ ჯერ კიდევ 19-ე საუკუნის მიწურულს (1892 წ.) გერმანელმა ეკონომისტმა ადოლფ ვაგნერმა აღწერა ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორის ზრდის ტენდენცია სახელმწიფო ხარჯები უფრო მეტად იზრდება ვიდრე ეროვნული წარმოება. აქედან გამომდინარე, მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდას მივყავართ სახელმწიფო ხარჯების დაჩქარებული ზრდისაკენ, ხოლო დემილიტარიზაცია გვევლინება როგორც სოციალურ-ეკონომიკური დინამიკის ფაქტორი.

7. ეკონომიკური ზრდის რეგიონული ფაქტორი (regional factor of economic growth). რეგიონული ეკონომიკა, სივრცობრივი ეკონომიკა (**regional economics, spatial economics**).

დღეს, როდესაც ცნობილი მიზეზების გამო (მხედველობაში მაქვს კორონოვირუსი) ქვეყნებს შორის ეკონომიკურ ურთიერთობებს მნიშვნელოვანი რისკები ახასიათებს. დარღვეულია კავშირი წარმოებასა და მოხმარებას შორის. უფრო მეტიც, ეკონომიკური კავშირების

რღვევას ფინანსურ-ეკონომიკურ კრიზისამდე და ამ კავშირების აღდგენა მოკლევადიან პერიოდში რთული იქნება. ჩემი აზრით, ამ სიტუაციაში წინა პლანზე გამოდის ეკონომიკის აღდგენისა და შემდგომი ზრდის რეგიონული ფაქტორი, ვინაიდან გლობალური ეკონომიკა შესძლებს დაუბრუნდეს ძველ პოზიციებს უკეთეს შემთხვევაში საშუალოვადიან პერიოდში.

დაბოლოს, შევეცადოთ ვუპასუხოთ კითხვას: შეიძლება თუ არა ეკონომიკური განვითარების მოდელის გამოყენება ტრანსფორმაციული (პოსტკომუნისტური) ეკონომიკების ანალიზისას ან მათი სამომავლო განვითარებისათვის?

ვფიქრობ, აღნიშნული მოდელის გამოყენება თანამედროვე ეტაპზე მიზანშეწონილია იმ თვალსაზრისით, რომ პირველი – გასული წლების ეკონომიკურმა რეფორმებმა ფაქტობრივად მოშალა ქვეყნის სოციალური ორიენტაცია და მიზნად გაიხადა მხოლოდ ტექნიკურ-ეკონომიკური ზრდა. მეორე – კორონომიკის ფენომენის გავლენა ეკონომიკაზე. ამიტომ აუცილებელია ამ მოდელის გამოყენება. საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკა ამ მიმართულებით უნდა განვითარდეს, რათა დაძლეული იქნას გარკვეული ჩამორჩენა

სტატისტიკური მაჩვენებლები (Statistical Indicies):

1. მთლიანი შიდა პროდუქტი (მთლიანი სამამულო პროდუქტი);
2. მთლიანი შიდა პროდუქტის (მთლიანი სამამულო პროდუქტის) დარგობრივი სტრუქტურა;
3. ეკონომიკური ზრდა;
4. დასაქმება და უმუშევრობა;
5. არაფორმალური დასაქმება;

6. ჩრდილოვანი ეკონომიკა (სტატისტიკოსები მას განსაზღვრავენ როგორც დაუკვირვებად ეკონომიკას);
7. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები;
8. საგარეო ვაჭრობა;
9. ეკოლოგია (დანახარჯები ეკოლოგიაზე);
10. ეკონომიკის გადატვირთულობა;
11. რესურსების არაადეკვატური ალოკაცია (განაწილება);
12. ხარჯები შეიარაღებაზე;
13. ეკონომიკური ზრდის რეგიონული ფაქტორები.

მთლიანი შიდა პროდუქტი, 2015-2019

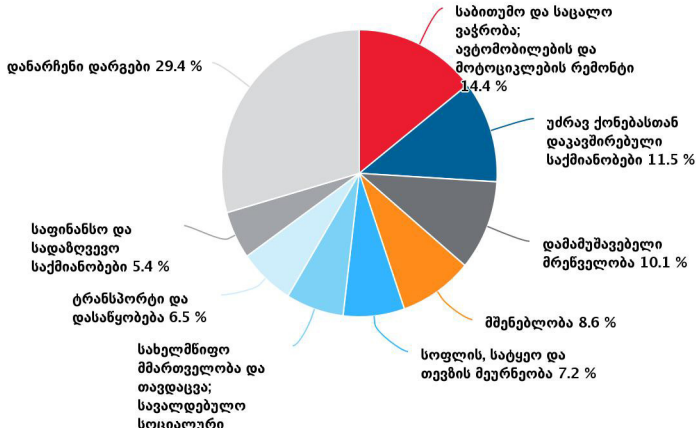
ცხრილი 1

	2015	2016	2017	2018	I 2019*	II 2019*	III 2019*	IV 2019*	2019*
მშპ მიმდინარე ფასებში, მილიარდი ლარი	33.9	35.8	40.8	44.6	10.2	12.0	13.4	14.3	50.0
მშპ მუდმივ 2015 წლის ფასებში, მილიარდი ლარი	33.9	34.9	36.6	38.4	9.1	10.2	10.6	11.0	40.4
მშპ-ის რეალური ზრდა, პროცენტი	3.0	2.9	4.8	4.8	5.0	4.6	5.8	5.1	5.1
მშპ დეფლატორის ცვლილება, პროცენტი	5.8	2.6	8.5	4.4	1.7	5.1	7.2	11.2	6.6
მშპ ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებში), ლარი	9 109.4	9 613.9	10 933.9	11 968.0	2 739.4	3 229.5	3 611.3	3 848.8	13 428.9
მშპ ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებში), აშშ დოლარი	4 012.6	4 062.1	4 358.5	4 722.0	1 026.7	1 179.0	1 237.0	1 306.5	4 763.5
მშპ მიმდინარე ფასებში, მილიარდი აშშ დოლარი	14.9	15.1	16.2	17.6	3.8	4.4	4.6	4.9	17.7

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/23/mtliani-shida-produkti-mshp>

მთლიანი სამამულო პროდუქტის დარგობრივი სტრუქტურა, 2019 (%)

დიაგრამა 1

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/23/mtliani-shida-produkti-mshp>

დასაქმება და უმუშევრობა, 2012-2019

ცხრილი 2

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა (სამუშაო ძალა), ათასი კაცი	2 004.5	1 978.6	1 984.6	2 018.0	1 996.2	1 983.1	1 939.9	1 911.2
დასაქმებული, ათასი კაცი	1 659.4	1 643.4	1 694.4	1 733.8	1 717.3	1 706.6	1 694.2	1 690.2
უმუშევარი, ათასი კაცი	345.1	335.2	290.2	284.2	278.9	276.4	245.7	221.0
უმუშევრობის დონე, პროცენტებში	17.2	16.9	14.6	14.1	14.0	13.9	12.7	11.6

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/38/dasakmeba-da-umushevroba>

არაფორმალური დასაქმება, 2017-2018

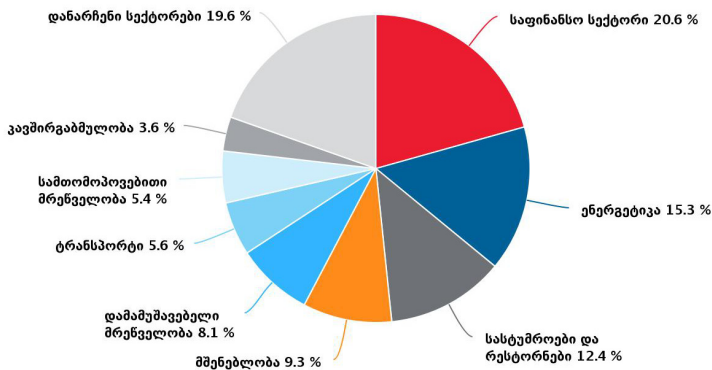
ცხრილი 3

	ქალი	მამაკაცი	ქალაქი	სოფელი	% სულ
2017	29.2	37.9	33.2	35.8	33.9
2018	29.8	41.5	34.6	40.0	36.2

წყარო: სამუშაო ძალის გამოკვლევა;
საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/38/dasakmebada-umushevropa>

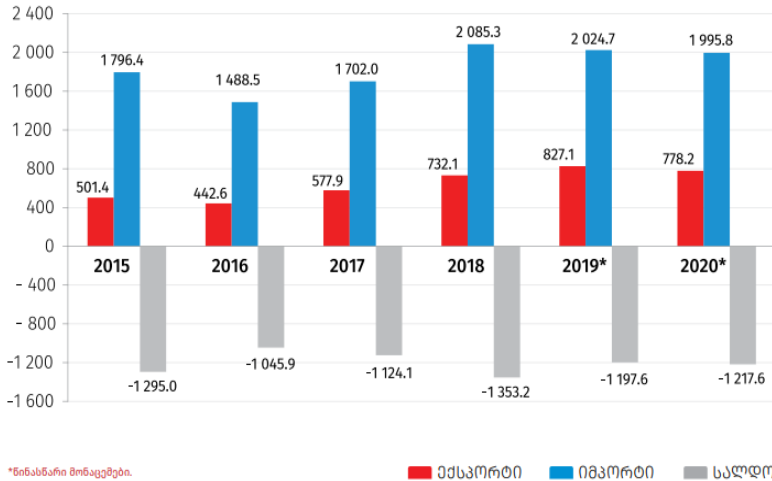
პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები ეკონომიკური სექტორების მიხედვით, 2019 (%)

დიაგრამა 2

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhour-i-investitsiebi>

საგარეო ვაჭრობის ზოგადი მაჩვენებლები, 2015-2020 გრაფიკი 1

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/single-news/1829/sakartvelos-sagareo-vachroba-2020-ts-ianvari-marti-tsinastsari>

ლიტერატურა:

1. ვ.პაპავა, ვ.ჭარაია. (2020) კორონომიკური კრიზისი და საქართველოს ეკონომიკის ზოგიერთი გამოწვევა. ექსპერტის აზრი. #136. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი; V.Papava, V.Charaia (2020). Coronomics Crisis and Challenges for Georgian Economics. Expert Opinion. #136. Georgian Foundation for Strategic and International Relations Studies;
2. პაპავა ვ. (2018) „ეკონომიკური მეცნიერების კრიზისი და ახალი პარადიგმის ძიებისათვის“. გლობალიზაცია და ბიზნესი. სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი. ეკონომიკისა და ბიზნესის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის თანამედროვე პირობებში: თეორია და პრაქტიკა; Papava V. (2018) “The Crisis of Economics and for search of the New Paradigm”. Scientific-practical Journal. Actual Problems of Economy and Business in Modern Globalization: Theory and Practice;

3. მექვაბიშვილი ე. (2018) გლობალიზაციის ეპოქის ფინანსური კრიზისები და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი, 2018; *The Financial Crisis of the Globalization Era and the Economy of Georgia*. Tbilisi;
4. მექვაბიშვილი ე.(2018) „ეკონომიკური კრიზისების თეორია თუ ეკონომიკური თეორიის კრიზისი“. გლობალიზაცია და ბიზნესი. სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი. ევროპის უნივერსიტეტი. თბილისი; Elguja Meqvabishvili (2018). “Economic Crisis Theory or Economic Theory Crisis?” *Scientific-Practical Journal. Actual Problems of Economy and Business in Modern Globalization: Theory and Practice*;
5. Alwis A. de. “Coronomics – Plan for Your Eggs and the Basket!”. *Daily FT*, 2020, February, 25 [www.ft.lk/columns/Coronomics-%E2%80%93-Plan your eggs-and-the-basket-/4-695109](http://www.ft.lk/columns/Coronomics-%E2%80%93-Plan-your-eggs-and-the-basket-/4-695109)
6. Colander D. (2005). The making of an economic redux. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 19, # 1, pp.175-198;
7. L. Randel Wray (2017) *Trumponomics: Causes and Perspectives*. N.Y.USA p.111; <http://paecon.net/PAEReview/issue78/Wray78pdf>
8. Дорнбуш Р., Фишер С. (1997) *Макроэкономика*/ Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА, 1997. с.719;
9. Ольсевич Ю.Я. (2011) *Фундаментальная неопределенность рынка и концепции современного кризиса*. Москва. Институт экономики РАН. – с.47;
10. Папава В. Г. (2020) *Об экономическом росте в посткоммунистических странах Восточной Европы*// *Экономика и математические методы*, 2020, том 56, #1, с.34-43.
11. Стиглиц Джозеф Юджин (2003) *Глобализация: тревожные тенденции*/ Пер. с англ. М.: Мысль, 2003. – 300 с.
12. Шумпетер Й. *Капитализм, социализм и демократия*. Пер. с англ. Москва. Экономика.1995;
13. Murrell P. *Can Neoclassical Economics Underpin the Economic Reform of the Centrally Planned Economics* // *Journal of Economic Perspectives* 5(4) (1991). P.59-76;
14. Galbraith John Kenneth. *The Affluent Society*. A Mariner Book. Houghton Mifflin Company. Boston . New York. 276 p.
15. Simon Kuznets. *Prize Lecture to the memory of Alfred Nobel*. December 11, 1971. From *Nobel Lectures, Economics 1969-1980*, Editor Assar Lindbeck, World Scientific Publishing Co., Singapore,1992.

THE NATIONAL ECONOMIC MODEL AND GLOBALIZATION (THE CASE OF GEORGIA)*

The question formulated in the title of this article became a focus of social studies in the late 20th and early 21st centuries 1), which was due, in the first place, to the disintegration of the bipolar world and the emergence of new sovereign states (CIS, Eastern Europe). Their simple response was a desire, on the one hand, to create new "independent" economic systems and, on the other, to enter the world economy. Initially, this desire appeared to be contradictory, because integration into the world economy implied the need to "surrender" (in some measure) their economic sovereignty 2). But it should be noted that economic sovereignty is always relative ("economic independence" in the strict sense of the term is utterly unrealistic), because otherwise it implies a closed (oriented toward maximum self-sufficiency) and, consequently, inefficient economic system. The degree of relativity of economic sovereignty is higher than that of political sovereignty, which follows from the very phenomenon of economic relations (satisfaction of material needs based on a division of labor and an exchange of its results), and also from the specific nature of human economic activity implying a removal of national state barriers and the creation of a nationwide and then a worldwide market. This suggests that unity (a contradictory unity) of the international and the national is something of a norm to which economic

* Published in a Book: Georgia in Transition: Experiences and Perspectives. Lorenz King; Giorgi Khubua (eds); New Edition. 2009 Frankfurt am Main, Ceng. 321p.

development "tends." At the same time, the absence or weakness of one of these factors is a symptom of an incomplete or uneven realization of the overall economic potential.

Assessing Georgia's current socio-economic developments is not an easy task: the aspects are varied (politics, economics, society, religion), while the period was far from easy (elections added political and economic tension). This is a strict confirmation that the economy and politics are intertwined and that their interaction plays an important role in public life.

Regarding the Definition of "National Economic Model"

The concept of "national" is used here as an attribute feature of a state entity, in contrast to "national" as an inherent attribute of a certain ethnos. In the latter case, one can only speak of national sovereignty where the actor is a nation (ethnos). A confusion of the concepts of "state" and "national" or their identification can have negative consequences. The trends observed in the territory of the former Soviet Union (Azerbaijan, Georgia, Moldova) are a good example of such confusion.

As regards the concept of "model," its most general definition is a simplified system used to simulate some aspects of the real economy 3). More specifically, one can say that an economic model (paradigm) is a certain mode of organization of socioeconomic life, a type of relationship between economic agents in the production, distribution, exchange and consumption of goods and services.

A general requirement here is that an economic model of society should ensure sustainable economic growth and, as a consequence, reduce unemployment and inflation rates, as well as ensure appropriate distribution of income.

The concept of "national" used in reference to "economic model" implies, in the first place, effective use of absolute (to a lesser extent) and relative (to a greater extent) advantages in the course of economic activity.

These priorities are conditioned by a number of factors, such as the availability of natural and human resources, a convenient geo-economic position (Azerbaijan and Georgia are good examples), etc.

A "national economic model" is a reflection of the natural form of the state's economic existence, since it underlies "relative" economic independence (absolute economic independence does not exist), given that economic sovereignty is always relative and implies, first and foremost, independence in making and implementing decisions.

When speaking of a "national economic model," we do not mean a "model" reflecting the content, the very type of organization of the "producer-consumer relationship (market or non-market), but the peculiarities (a number of distinctive features) of a given country's development. No "model" can be conceived or, most importantly, implemented in practice unless these peculiarities are taken into account.

What kind of economic development "model" can be chosen by the states of the Central Caucasus? Clearly, this question is not a simple one. The answer to it, in our opinion, could be as follows: first, organization of the economy according to market principles; second, reorientation of its structure in accordance with the existing realities (world

market conditions, technical and technological ties); and third, due regard for traditions and other noneconomic circumstances.

Here we want to raise the question of "small countries"/ "small economies". According to the political point of view there are no "small" and "big countries"; International law gives us a theoretical basis for such an assertion. But according to the economic point of view we can talk about small economies". What is to be understood as "small economy: Territory? Population? Gross Domestic Product (GDP)? GDP per capita? A positive balance of payments? Or something else? It is not an easy question, because it is composed of many indicators. The composite indicator construction was created and adopted by the United Nations (UN): GDP per capita, longevity and education. Still, I think that this question is still open and thus deserves the continuation of the study. At any rate, this composite indicator must include economic (technical) and social aspects, and not include some demo-geographic aspects.

As regards the first factor, everything appears to be quite clear, just as the basic principles of organizing a market-based society, although the experience of the Central Caucasian countries gained in the course of market reforms shows that a number of mistakes have been committed in the process of this transition" 4).

The second factor reorientation of the economic structure is, on the one hand, a result of the operation of the first factor and, on the other, a part of current practical politics with all its pluses and minuses.

What is the structural composition of the Central Caucasus economies? Despite the region's small area, one cannot say that the structures of these economies are of the same type. In the case of Azerbaijan, it is an orientation toward energy resources and Industry, in the case of Georgia, it is agriculture, small-scale industry, transport, communications and tourism; and in the case of Armenia, it is agriculture and small-scale industry. One can say that all of this is the structural effect of these countries, which should be both the cause and the consequence of the operation of in their economies; it should underlie the construction and implementation of a "national economic model."

Strictly speaking, the "structural effect" concept needs to be further specified by economists. Its content could be spelled out as an optimal combination of economic sectors and subsectors ensuring maximum economic efficiency. For example, Georgia's GDP growth is mainly a result of the rapid growth of the financial sector and nor industry and this combination is responsible for the GDP's growth (around 12% in recent years). In our opinion this is not the optimal incentive for economic developments.

That is why the definition of "structural effect" is closely connected with the concept of a given state's comparative advantage. 5)

How can the "structural effect" be measured? There is no simple answer to this question. Evidently, it is a matter of definiteness, the share of key (core) sectors in the total effect, with possible changes in the content of the structural effect in view of progress. The general point is the optimal use of comparative advantages through global trade.

One-off injections into a country's economy (say, in the form of Foreign Direct Investments (FDI)) can't reflect the "structural effect," although they can produce changes over the long term.

Globalization: A Challenge to National Economic Models?

Globalization (6) in the broad sense of the word implies the interdependence of states and nations in the performance of the socioeconomic function. A distinction should be drawn between the political, economic, technological and cultural components of globalization. Although there are no clear dividing lines between them (for example, economic decisions taken at the supranational level often have a negative political effect and vice versa), let us take a brief look at their content.

The second problem arising in this context is how to measure globalization, especially its economic component. In our opinion, there should be different approaches to various aspects of globalization depending on the content of the phenomenon, i.e., qualitative definiteness is the key to quantitative definiteness.

-The political component of globalization implies the interdependence of states based on common political interests (for example, the creation of the European Union), establishment of regional associations as a means of resolving political problems, etc.

-The economic component is based on a community of economic interests (trade and provision of services) aimed at maximizing the economic effect.

-The technological component implies technical progress (primarily in transport and communications) and contributes to the interdependence of countries. Moreover, the very process of globalization initiates an active search in the field of information and communication technologies.

-The cultural component is based on the multilevel development of cultures, religions and traditions.

-The political component of globalization in the Central Caucasus varies from country to country. On the one hand, Azerbaijan and Georgia are oriented toward Western values, and on the other, Armenia takes a pro-Russian stand. Such a choice makes some concrete alterations to the political actions of the region's countries; it is also bound to have an effect on their economic decisions. Another important aspect of this problem is the question of territorial integrity of Azerbaijan and Georgia 7).

A actual question arising in this context is whether globalization (its political aspect) helps to resolve the problems of territorial integrity. The answer lies in the effectiveness of the activity of international institutions and organizations, and also in the appropriateness of actions taken by the parties concerned.

The basis for the solution of this problem is the following: the concept of "national," as pointed out above, should be inherent to state entities, in contrast to "national" as an inherent attribute of a certain ethnos. In the latter case, one can only speak of national sovereignty where the actor is a nation (ethnos). A confusion of the concepts of state and national sovereignties or their identification is unwarranted. This is evident, for example, from the fact that some national state and territorial entities proclaim their

sovereignty, confusing national sovereignty and state sovereignty, which can and must be inherent only to the state. Another concept used in this context is "popular sovereignty" (sovereignty of the people), where the people are the key actor. The legal nature of the sovereign rights of the above-listed actors differs. In civil society, it is the population-as the citizens of a given state that constitutes a nation. That is why the concept of "national statehood," in contrast to social, has a general civil meaning in international practice, i.e., in this context the concepts of "nation" and "state" appear as synonyms.

It should also be noted that in cases where the emergence of nations on the whole happened at the same time as did the formation of centralized states, nations naturally took a state form and developed into independent nation-states (England, France, Italy). In the east of Europe, on the other hand, the formation of centralized states, accelerated by the need for self-defense (against invasions by the Turks, Mongols, etc.), preceded the emergence of nations. That is why in such cases the latter did not and could not develop into nation states, but formed several multinational states (Austria, Hungary, Russia).

The economic component of globalization should be analyzed with due regard for global contradictions:

Western integration contrasts with Eastern disintegration (to a certain extent). Supranational political integration in the West is accompanied by disintegration of states in the East.

Economics and politics are increasingly internationalized in the sense of a common understanding of problems and

decision making. At the same time, the importance of regional associations tends to increase;

European integration, nation states and regional associations—all these realities will continue to influence the political orientation of Europeans.

Above, we mentioned the indicators of globalization. On the economic side, one can speak about trade and its influence on the dynamics of the gross domestic product; about the dynamics of foreign investment (including direct investment); about the creation of multinational companies, etc.

If we look at the GDP, for example, we will find that in 2005, compared to the previous year, it increased by 26.4% in Azerbaijan, by 9.3% in Georgia, and by 14% in Armenia (in the past ten years, the overall GDP growth in the countries of the Central Caucasus averaged about 5%). It should also be mentioned that whereas, due to the 1998 global financial crisis, Georgia's GDP increased by 3.1% in 1998 and 2.9% in 1999, the respective figures for Azerbaijan were 10.0% and 7.4%, and for Armenia 7.3% and 3.3%.

As regards commerce, we are naturally dealing here, in the first place, with foreign trade (exports and imports). According to WTO data, a higher level of foreign trade operations means more effective economic development, faster GDP growth and lower transaction costs.

It is also difficult to overestimate the role of foreign investment, such as investment in the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline, which largely accounts for GDP growth in Georgia and Azerbaijan.

Plans of a global nature can only be implemented through the establishment of companies: multinational corporations

(MNCs) and transnational Baku – Tbilisi – Ceyhan (BTC) and Transport Corridor Europe Caucasus Asia (TRACECA) projects.

The difficulties in Georgian- Russian relationships are mainly related with the "frozen" conflicts in breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia. These tensions reached the culmination in the five days War in August, 2008. Georgia accuses Russia of imperialism, while Russia criticises Georgia for nationalism and pursuing an anti-Russian foreign policy. However the conflict has an economic dimension too. Many observers consider the economic policy of Russian Federation towards the former Soviet Republics Including Georgia as an aggressive, so called "liberal empire" tool to restore its influence. The active participation of the Russian enterprises in Georgian privatization and investment processes (energy sector), opening of their subsidiaries in industry and banking sectors (Vneshtorgbank) are seen as the economic measures interrelated with political interests.

Finally, we can say with certainty that globalization has an institutional component as

well. It is the functioning of international economic organizations and institutions (like the World Bank, the International Monetary Fund (IMF) or the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). They have made and continue to make a tangible contribution to the development of the Central Caucasian countries, especially at the early stages of the transition period.

The technological component 8) of globalization is largely the result of scientific and technological progress, while technological determinism is the main driving force behind social development. New technologies are the key element in the globalization of culture, transport and

communications, they reduce so-called transaction costs, thus promoting the growth of the economy and enhancing its efficiency.

The cultural component is quite important today, because it implies the need to take into account the multivariant and multi-vector nature of the world community (otherwise it would be featureless and uninteresting). There are many examples in today's world in which cultural circumstances and the factor of tradition have a significant positive effect ⁹ on economic progress ⁹).

States lacking self-sufficiency are more dependent on globalization and have more to gain from it.

Does globalization lead to general well-being or, on the contrary, intensify the struggle for survival? There appears to be no simple answer to this question, but it is a fact that the world has become "smaller" and that countries and organizations are more dependent on their "neighbors," competitors and partners than before.

Regional Economic Integration as a Way to Join the World Economy

It is no accident that the problems of the regional economy and regional economic integration have come on the agenda. This is dictated by the inner logic of economic research: the region is a major element in the self-organization of economic life. Soviet regional studies developed as a science dealing with the location of production and creation of territorial complexes. Later on, it began to study such areas of the regional economy as housing construction, urban development, communal

property, real estate and land management. In Western economic literature, the region (in the economic sense of the word) is seen as a territorial unit that "resolves" certain socioeconomic problems.

Our analysis is concerned with regional economic integration of independent states as subjects of political power. In this case, the territory of the Central Caucasus is regarded as a single region (10). Within the framework of a general methodological analysis of this question, we leave aside the region's taxonomic rank, although it is obvious that each rank of this kind has its own specific features.

In our opinion, the effect of regional economic integration can be achieved in two ways: by integration within the region (Central Caucasus) and then (time of integration depends on two factors: political stability in the region, economic speed of economic reforms) integration into the world community. This is the optimal alternative and effective, primarily from an economic standpoint.

As regards the first way, let us emphasize that, in principle, economic cooperation between the countries of the Central Caucasus is possible and necessary. In fact, this is how things stand in practice, although for well-known non-economic reasons the potential for such cooperation remains partly "untapped."

The second way is clear enough: the three republics should take part in global economic relations, but the question here is whether this is more effectively achieved through regional integration or through multi-speed and multi-vector steps. The answer here is obvious: the first option is more effective in view of economic factors.

Here we can refer to such concepts as "comparative advantage" and "structural effect." The 'structural effect' is more peculiar for "small" and "transitional countries, because of the non-stability of the economy and the short-term change in demand. Due to these circumstances, the involvement of the Central Caucasian countries in the global economy through regional economic integration will be much more effective, because the realization of their economic potentials in this case will mean lower costs and, accordingly, will have a more significant effect.

Conclusion

The question formulated in this article: "The National Economic Model alternative to Globalization?" is by no means a rhetorical one. The answer to it, in our opinion, is as follows: this model will be an alternative if national economic interests and the comparative advantages of states in the interdependent world are not taken into account. At the same time, it will not be an alternative if the globalization process equally ensures economic growth in our interrelated, globalized world. This means, as we see it, that economic globalization will help each country to realize its comparative advantages, while regional economic integration-as a factor of gradual entry into the global economy-will come into full play.

Globalization should provide opportunities for using the economic potentials (in other words, the comparative advantages) of the Central Caucasian states. The existence of certain noneconomic problems (political problems in the first place) is further evidence of the truth about the interconnection between economics and politics.

1) See, for example: J. Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, W.W. Norton, New York, 2002.

2) The problem of economic sovereignty was examined in: T.A. Beridze, *Economic grounds of Sovereignty: new aspects of economics and politics interaction*, "Novelty" Publishers, Tbilisi, 1995; A fruitful analysis of this problem is given in: H. Hinsley, *Sovereignty*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1986; J.H. Franklin, "Sovereignty and the Mixed Constitution," in: *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*, ed. by J.H. Burns, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, pp. 309-328.

3) See. J. Black, *A Dictionary of Economics*, Second Edition, Oxford University Press. Oxford, New York, 2002. 5 See: T.A. Beridze, *op. cit.*, pp. 24-25.

4) See, for example: Vladimer Papava, *International Monetary Fund in Georgia: achievements and errors*," "Imperial Publishers", Tbilisi, 2001.

5) A sufficiently complete analysis of the comparative advantages of the countries of the Central Caucasus is given in the following articles: V. Papava, "Comparative Advantages of the Central Caucasian Countries: Potential, Realized, and Missed Opportunities, *The Caucasus & Globalization*, Vol. 1 (1), 2006, pp. 87-96; S. Zhukov, O. Reznikova, "Economic Interaction in the Post-Soviet Space," *The Caucasus & Globalization*, Vol. 1 (1), 2006, pp. 96-109.

6) The globalization problem is investigated in many books and articles (see, for example: *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, Second Edition, ed. by John Baylis and Steve Smith, Oxford University Press, Oxford, 2001; "Tired of Globalization, *The Economist*, November 2005; D. Held, "Democracy, the Nation-

State and the Global System," *Economy and Society*, Vol. 20 (2), 1991, pp. 138-172; P. Krugman, "Growing World Trade: Causes and Consequences." *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1, 1995, pp. 327-377.

7) According to experts, Georgia annually loses 20-30% of its GDP due to its territorial integrity problem (to some extent this also applies to Azerbaijan);

8) See, for example: Daniele Archibugi, Jonathan Michie, "The Globalization of Technology: A New Taxonomy," in: *Technology, Globalization and Economic Performance*/ ed. by Daniele Archibugi and J. Michie, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

9) See, for example: M. Porter, H. Takeuchi, M. Sakakibara, *Can Japan Compete?* Basic Books and Perseus Publishing, New York, 2000.

10) The basic methodological premises of this approach are given in E. Ismailov's article, "New Regionalism in the Caucasus: A Conceptual Approach" (see: E. Ismailov, *op. cit.*). Based on historical analysis, the author rightly believes that the historical process "shows the... trends toward regional integration. In other words, the Caucasus is bound to form a single and integral entity of globalization." (*ibid.*, p. 13).

ნაციონალური ეკონომიკური მოდელი და გლობალიზაცია (საქართველოს მაგალითზე)

„ნაციონალური“ ეკონომიკური მოდელის კონცეფცია მიეკუთვნება მთლიანად სახელმწიფოს და სიტყვა „ნაციონალური“ განსხვავდება ცნება „ეთნოსისაგან“.

დეფინაცია „მოდელი“ არის რეალური ეკონომიკის გამარტივებული სისტემა, ერთგვარი ეკონომიკის „სიმულაცია“. ეკონომიკური მოდელი წარმოადგენს სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების, წარმოების ორგანიზაციის, ეკონომიკური აგენტების ურთიერთქმედებას, მატერიალური დოვლათის, წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების პარადიგმას.

როგორი „ეკონომიკური მოდელი“ უნდა შეირჩეს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებისათვის და კერძოდ, საქართველოში? ასეთი მოდელი უნდა იყოს:

პირველი – დაფუძნებული საბაზრო პრინციპებზე;

მეორე – უნდა ითვალისწინებდეს არსებული მსოფლიო ბაზრის პირობებს, ტექნიკურ და ტექნოლოგიურ კავშირებს;

მესამე – უნდა ითვალისწინებდეს არაეკონომიკური ფაქტორების მოქმედებას (ტრადიცია, რელიგია, კულტურა და სხვ.)

მოდელისათვის მნიშვნელოვანია ეკონომიკის სტრუქტურული ეფექტი, რომელ დარგებს რა ხვედრითი წილი უნდა ეკავოს ქვეყნის ეკონომიკაში? პასუხი ნათელია: იმ დარგებს, რომლებიც განაპირობებენ შეფარდებით უპირატესობას, ანუ დარგების ოპტიმალური თანაწყობა.

არის კი გლობალიზაცია ეკონომიკის ნაციონალური მოდელისთვის გამონვევა? პასუხი ცალსახაა – არა! გლობალიზაცია შედარებითი უპირატესობის გამოყენების საშუალებას იძლევა.

Национальная экономическая модель и глобализация (на примере Грузии)

Концепция „национальной“ экономической модели относится в целом к государству, в отличие от „национального“ как „этноса“. Концепция „модель“- дефиниция упрощающая систему и симулирующая аспект реальной экономики. Экономическая модель это парадигма определенного условия организации социума, взаимодействия экономических агентов в процессе производства, распределения, обмена и потребления материальных благ и услуг.

Какая экономическая модель может быть выбрана для стран Южного Кавказа? Это **первое**- организация экономики на рыночных принципах; **второе**- учет существующих реалий (условия мирового рынка, технические и технологические связи); **третье** – учет традиций и других неэкономических условий .

Для модели важен „структурный эффект экономики? Какие отрасли должны преобладать в экономике страны? Ответ ясен: оптимальная структура должна обеспечить оптимальный эффект.

Является ли глобализация вызовом для национальной экономической модели? Конечно нет! Глобализация дает возможность проявить преимущества тех или иных стран прежде всего в силу сравнительных преимуществ.

INVESTMENT CAPACITY OF THE COUNTRY'S ECONOMY*

(The Case of Georgia)

(in the order of the question)

Abstract

The article discusses the factors of the functioning of the economy – land, capital, labour. Particular attention is paid to the issues of investment in these factors and their capacity. The idea of measuring the investment intensity of the country's economy is proposed – in qualitative and quantitative terms. In the first case, we are talking about the content of investments in industry, agriculture, construction, financial services, non-manufacturing, etc., in the second case, about the volume of these investments. The hypothesis is put forward that excessive investment in the country's economy can cause the economy to overheat, as well as contribute to the emergence of corruption in society and the economy, which slows down its economic growth. The so-called “production possibilities curve” can conditionally act as a limiter of excessive investments in the economy. The upper point located outside the curve of production capabilities (inaccessibility) can be conditionally considered a point indicating the inexpediency of excessive investment.

Keywords: Investment; factors of the functioning of the economy; investment capacity; curve of production capabilities; overheating of the economy; corruption; investment policy.

JEL Codes: A 10; E 22; E 60

* Published in the Journal “Economics and Business”, Vol.13, #4, 2021, pp.58-68; გამოქვეყნებულია ჟურნალში “ეკონომიკა და ბიზნესი”, ტ.13, N4 2021, გვ.58-68

ქვეყნის ეკონომიკის საინვესტიციო შესაძლებლობები (საქართველოს მაგალითზე)

სტატიაში განხილულია ეკონომიკის ფუნქციონირების ფაქტორები – მიწა, კაპიტალი, შრომა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ამ ფაქტორებში ინვესტიციის საკითხებს და მათ შესაძლებლობებს. შემოთავაზებულია ქვეყნის ეკონომიკის ინვესტიციების ინტენსივობის გაზომვის იდეა – ხარისხობრივად და რაოდენობრივად. პირველ შემთხვევაში საუბარია ინვესტიციების შინაარსზე მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში, მშენებლობაში, საფინანსო მომსახურებაში, არასაწარმოო სფეროში და ა.შ., მეორე შემთხვევაში კი ამ ინვესტიციების მოცულობაზე. დასმულია ჰიპოთეზა, რომ ქვეყნის ეკონომიკაში გადაჭარბებულმა ინვესტიციებმა შეიძლება გამოიწვიოს ეკონომიკის გადახურება, ასევე შეიძლება ხელი შეუწყოს საზოგადოებასა და ეკონომიკაში კორუფციის გაჩენას, რაც შეანელებს მის ეკონომიკურ ზრდას. ეგრეთწოდებულმა „წარმოების შესაძლებლობების მრუდმა“ შეიძლება პირობითად იმოქმედოს ეკონომიკაში გადაჭარბებული ინვესტიციების შემზღუდველად. ზედანერტილი, რომელიც მდებარეობს საწარმოო შესაძლებლობების მრუდის გარეთ (მიუწვდომლობა) პირობითად შეიძლება ჩაითვალოს გადაჭარბებული ინვესტიციის მიზანშეწონილობის მანიშნებელ წერტილად.

Qualitative Determinants of Investments

Investment (German Investition, from Latin investio – I dress), a long-term investment of capital in industry, agriculture, transport, services and other sectors of the economy both within the country and abroad in order to make a profit.

In the economic literature, financial and real investments differ. Financial investment – investments in stocks, bonds and other securities issued by corporations or the state.* Real investment – investment of capital in the creation of new capital goods, involves the formation of new capital (capital formation) or net capital additions to existing capital goods. Investments include investments in fixed production capital (buildings, structures, equipment) housing, construction, inventory (raw materials, materials, finished products and production in progress). Gross investments, net of depreciation amounts of fixed capital, represent net investments. From the point of view of the sectoral approach to investments in the economy, state financial participation is necessary (for example, a partner fund in Georgia), the financial policy of the state should be manifested in this.

Hence, investment is the process of adding to stocks of real productive assets. This may mean acquiring fixed assets, such as building, plant, or equipment, or adding to stocks and work in progress. This is the Keynesian definition of investment: it is a flow concept. Investment goods are goods designed to be used for investment rather than consumption (1).

Once again about the factor analysis of the functioning of the economy

It is well known that factor analysis is a multidimensional method for studying the relationships between the values of variables. At the same time, these relationships can manifest themselves at different levels of the economy both in vertical (enterprise, sub-sectors, industries) and spatial aspects (regional economies). In our article, we focus on the macro-approach (“large line of development”), that is, on the factors that determine the functioning of the economy as a whole within one country. And in this context, the investment process plays a special role in the factors of the functioning and growth of the economy.

In the beginning (according to the classical approach, the factors of production meant land, capital, labor force, but as economic theory and practice developed, the factors of entrepreneurship (Joseph Schumpeter, who called entrepreneurship a special economic factor in addition to the three well-known ones – land, capital, labor) and the state were involved. Regarding the latter factor, the position of a scientist-economist, academician of the Academy of Sciences of Georgia, Vladimer Papava, is quite interesting, when the functioning of the state is possible at the expense of private borrowing, and not on the basis of receiving taxes (2).

In the economic literature, when there is a talk about factors of production, we are talking about their efficiency (return), to a lesser extent about their capacity. So, for example, when it comes to land (land resources), they use indicators of the area of land resources, how effectively this resource is used, what is the yield per hectare (in the case of

agriculture), etc. In the case of capital, it is capital return. In the case of labor there is used productivity for each unit of output. It is relatively difficult to measure entrepreneurship, entrepreneurial ability (although indirectly it can be determined indirectly, for example, by the profit indicator). And as for the state, here you can use indicators of fulfilling your obligations to the population of the country: financial, social, etc. As for the capacity of these factors, quantification is much more complicated here and depends on the needs of the development of the economy and society, and these needs vary over time.

The issue of sources of investment (opportunities) is also relevant: the main sources of investment are profit and savings (as part of disposable income). The latter factor is thoroughly disclosed in the main work of J.Keynes (3), while Keynes considers savings as the basis of demand, recovery of the economy from the crisis and further growth.

On the role of investments and investment capacity in the economy

Investment refers to those economic (financial) resources that are directed to increase the real capital of the company, i.e. to expand or modernize the production apparatus. This may be due to the purchase of new cars, buildings, vehicles, as well as the construction of roads, bridges and other engineering structures. It is necessary to include here the costs of education and scientific research. These costs represent a cumulative investment in human capital and also increase the productive potential of the economy.

An investment is essentially an asset that is created with the intention of allowing money to grow. One, if you

invest in a saleable asset, you may earn income by way of profit. Second, if investments are made in a return generating plan, then you will earn an income via accumulation of gain. There are a few types of investments: Growth, Shares, Property, Defensive investments, Cash, Fixed interest.

Excessive investment slows down the growth of the economy corruption, which can cause such phenomena as the shadow economy, underutilization of production capacity, overheating of the economy, loss of public confidence, social disasters, etc.

Usually, statistical economists, when quantifying investment opportunities, use the ratio of investment volume to gross domestic product $I/GDP(t)$, and everything is logical here, since GDP is a comprehensive indicator of economic performance (despite some of its weaknesses, for example, not taking into account the quality of life, the shadow and informal economy). It seems to us that here it is necessary to supplement the above-mentioned indicator from the structural approach. In general, the use of the method of structural levels (as an epistemological tool of cognition) in the analysis of economics enriches the tools of economic science.

We offer a formula for calculating the investment intensity of a country by vector calculation of the investment intensity of the country's economy (both developed and medium-developed, developing and transitional):

$I(\text{investment intensity})(t) = X (I/Land(t) + I/Capital(t) + I/Labor)(t)$, where I is the volume of internal and external investments, X is a certain country; L is the territory of land resources; C is capital; L is labor; (t) is a period of time.

It should be taken into account that in the current century (2001-2020), foreign direct investment accounted for

only 1/3 (33.1%) of the total cost of investment in the national economy of Georgia, and the share of “local variety” investment – more than 2/3 (66.9%). The total value of the enlarged components of the national wealth of Georgia (land, taking into account hydromineral resources and forests, national property and human capital – excluding financial capital) in the middle of the second decade of the twenty–first century amounted to approximately 410 billion US dollars, including land – 90 billion US dollars; elements of national property – \$200 billion, and human capital – \$120 billion. With this in mind, the investment capacity of the land was 4.0%, the national property – 10.0%, and the labor force (human capital) – 18.8%. In general, the investment capacity of the country was:

$$\begin{aligned} I (\text{investment capacity}) (2001-2020) &= \\ &= 0.22*4.0\% + 0.488*10.0\% + 0.292*18.8\% = 11.3\% \end{aligned}$$

Statistical economists usually calculate such an important indicator as the I/GDP ratio, but it shows the scale of investments in the economy as a whole (which is very important from the point of view of macroeconomics) and not factorially. Over the first two decades of the twentieth century (2001-2020), the investment capacity of Georgia's GDP averaged 8.9%. At the same time, it had its maximum value in 2007 (17.3%); in 2001, its level did not exceed 3.4%, and in 2020, due to the pandemic and the decline in business activity on a global scale, it accounted for only 3.9% – almost 2 times less than in the previous year (2019 3.9%). **

The question naturally arises: what should be the optimal investment capacity of the countries? The answer to this question is quite difficult, and that's why: firstly, the uniformity and diversity of economic processes; secondly,

the content and direction of the financial and economic policy of the state; thirdly, the market environment in the world economy.

Here we are conditionally considering the problem with the phenomenon of production capabilities (and the corresponding curve) and that's why: the upper point is beyond the reach of the economy. It can be achieved in conditions of investment growth (both internal and external), but this can lead to both overheating of the economy and corruption phenomena). And here the question arises: to what extent is the capacity of the economy (its functioning factors) adequate to this process?

The indicator of investment intensity can be used in the analysis of issues of economic growth of a country, although it does not have absolute significance, since other important factors have a significant impact on economic growth, ranging from the level of political stability in the country to market conditions (both internal and external). Indicative in this respect is the volatility of the correlation between the investment intensity calculated in relation to foreign direct investment to GDP and the growth rate of GDP itself. So, for the period from 2001 to 2020, it (the difference between these indicators) ranged from -3.0% in 2003 to 10.1% in 2020.

On the basis of which investment decisions are made. Based on intuition? The psychological factor in the economy? Irrational behavior? (4) I think that partially, yes. After all, investing is the action of a subjective factor in the economy (government, companies, households [through savings]).

It should be noted that both in the Soviet economic literature and in practice, indicators were used – capital intensity, capital return, capital intensity and capital return (5). But two circumstances should be noted: a) the Soviet model of the economy implied a single country, the so-called

unified national economic complex (UNEC), when the formation of fixed assets (capital) on the basis of centralized planning; b) the ownership of the funds was state (nationwide) I do not touch here on the question of the forms of manifestation of this property, because this is a big topic and goes beyond the scope of this article, especially since very often both economists and lawyers confuse the economic and legal aspects of property. Meanwhile, the truth, as always, is in the middle: legal – what belongs to whom, economic – what is the material result.

About the overheating of the economy

When the economy overheats some producers are not able to supply all the goods that consumers demand. This can lead to prices rising faster than they otherwise would. Overheating can also make household and firms over-optimistic about their future income prospects, and lead them to take on too much debt. Overheating of the economy is a real threat to countries with unstable economies, developing (transition) economies, as well as highly specialized regions, when GDP growth is 8-12 percent for 2-3 consecutive years. The danger is that if the growth rates are very high, for one reason or another that is not related to production, a situation may turn out when macroeconomic indicators deteriorate (for example, inflation). A difficult situation may arise for Georgia, when high economic growth is necessary to overcome the lag of previous years, on the other hand, growth may contribute to overheating of the economy.

Overheating of the economy is a situation in which the pace of economic growth becomes explosive uncontrollable and, having absorbed all the resources of the private and

public sector, they come close to the line beyond which further sustainable growth exhausts itself and a recession begins. The overheating of the economy is preceded by excessive financing of growth, over-crediting, excessive investment of public funds in the economy, the state budget deficit is taking on threatening proportions, inflation, the value of the foreign trade balance is increasingly going into negative territory or sharply decreasing. Economic agents anticipating the approach of a recession prefer to invest in the real sector of the economy – for example, real estate, rather than financial instruments (bonds, stocks, etc.). Among the symptoms of overheating of the economy, many economists, financiers emphasize overinvestment in economic funds (goods and equipment, services, capital caused by the low price of borrowed money (Central Bank interest rates), or high consumer demand, or international market conditions (price conditions), or speculative boom caused by new investment opportunities in the economy as a whole or in individual industries. Overheating of the economy can be accompanied by both inflation and deflation (due to an increase in the supply of material goods and services). Usually it (overheating) is accompanied by high (well above average) economic growth rates, growth of commodity and stock markets, moderate or low price of credit money. In other words, the overheating of the economy is caused by the excessive influence of the state through the Central Bank on the credit market. Under these conditions, the planning of monetary policy by the state in market conditions cannot reflect the needs and trends of economic development, which leads to overinvestment of capital by entrepreneurs who focus on the bank interest rate and overconsumption by individuals who also focus on interest rates. And, finally, overheating of the economy is

fraught with economic recession, unemployment, and a drop in the standard of living of the population. And the latter reduces the saved part of household income, which in itself is a source of investment in the economy.

Overheating of the economy can also contribute to an excessive amount of investment with all the negative consequences that follow from this, as mentioned above. Naturally, it contributes to the overheating of the economy with all the negative consequences that follow from this. Therefore, the investment policy of the state should be aimed at balancing the growth of the economy and the volume of investments.

On corruption in economy

Corruption “The use of bribery to influence politicians, civil servants, and other officials” (6). Economics of corruption deals with misuse of public for private benefit and its economic impact on society. Economies that are afflicted by a high level of corruption are not capable of prospering as fully as those with a low of corruption. Also, economies that are corrupted are not able to function properly since the natural laws of the economy can not function freely. As a consequence, corruption for instance, leads to inefficient allocation of resources, poor education, and healthcare or the presence of shadow economy that includes illegal activities as well as unreported income from production legal goods and services for which taxes should be paid, but are not (7,8).

Investors often seek a fair competitive, business environment, thus they will mostly avoid investing in countries where there is a high level of corruption. Studies show a positive relationship between the level of corruption

in a country and measurements of the competitiveness of its environment (9).

Corruption breeds inefficiencies that may affect the static level of output. In order for corruption to affect economic growth, capital accumulation, or total factor productivity. As 1995 study by Paulo Mauro (10) shows that capital accumulation, in the form of investment, is negatively correlated with corruption, particularly foreign direct investment (11).

Corruption is a global phenomenon that causes poverty, obstructs development and drives away investment. It also debilitates the judicial and political systems that should be working for the public good. Not surprisingly, as the rule of law is weakened and the voice of the people remains unheard, citizens trust in government officials and national institutions dwindle.

The problem of corruption in society is multi-layered, multi-level (sectoral and territorial levels). In our article we give an analysis of corruption that has arisen in the economy (including non-payment of taxes) (12), in particular, corruption resulting from the influx of a large volume (capacity) of investments. But there are other levels of corruption – in various organizations (for example, in the banking sector), etc.

According to the level of corruption (its perception), Georgia ranks 45th among 145 countries. The word perception refers to the subjective opinion of the interviewed subjects (this is very conditional). At the same time, of course, the articles of the Criminal Code of Georgia clearly define the level of punishment for specific facts of this phenomenon, and of course everything is decided by the court.

About the investment policy of the state

It is well known that the economic policy of the government means the actions of the government to implement the requirements of objective economic laws. At the same time, there may be some difference between the essence and the form of manifestation of these laws. Economic policy is also a question of priorities and choices, bearing in mind that economic problems require solutions that contradict each other (for example, investments from the investor's point of view, this is one thing, and from the government's point of view, this is another. And in this context, investment policy as an organic part of investment policy acquires a special role.

Investment policy, according to American Professor William Sharp (Nobel Laureate 1990), is an integral part of the investment process, including the definition of an investor's goals, his preferences between expected return and risk (13). Elements of investment policy: the types of assets in which the investor invests; the degree of activity of investment portfolio management; the choice as the purpose of investment – income generation or asset value growth (Ibid).

The investment policy of the state (macro level) is a set of interrelated goals and measures to ensure the necessary level and structure of investments in the country's economy and its individual spheres and industries, increasing the investment activity of all the main agents of the economy: the population, entrepreneurs, etc. In other words, investments from the point of view of the country as a whole are investments in the creation of new or replacement of worn-out industrial, human or natural capital. The

investment policy of the state should be aimed at attracting investments in innovative industries in the economy and beyond (science, biotechnology, architecture, computers, automotive, interaction with the outside world, ecology, medicine, robotics).

The investment policy of the enterprise (micro-level) is a part of the economic and financial strategy of the enterprise. It consists in choosing and implementing the most effective forms of its real and financial investments in order to ensure high rates of its development and a constant increase in its market value. Investments should contribute to the production of competitive products in order to gain their own niche both in the foreign market and in the domestic market, and for this it is necessary to meet at least three conditions: a) the volume of products; b) the quality of products; c) the price per unit of production. Product volume growth can be achieved with the inclusion of additional investments in (fixed capital, investments, human capital); improvement of product quality depends on competition in the market (rejection of protectionist policies); pricing, in turn, depends on the first two factors – the larger the volume of output, the lower the cost of each subsequent output (scale effect) and, accordingly, the price, which determines profit (at the micro level). As for the macro aspect, it ultimately affects the efficiency of the country's economy as a whole.

As known, the fundamental uncertainty of the market (which causes market failures) determines the need to strengthen the regulatory function of the government using various tools (primarily tax policy). Regarding the economic policy that should be carried out for the purpose of optimal investment policy, we can talk about a certain **divestition** –

the opposite of investment. Divestition (Eng. divestment, divestiture) withdrawal of capital investments, sale of part of assets or the entire company. With divestition, proceeds from the sale of assets usually exceed future cash flows from their further operation (a well-known example is the Finnish Nokia group, which sold off non-telecommunications divisions in the early 90s. This is usually used at the level of firms, companies, that is, at the level of microeconomics, but I think that this tool can be used at the level of macroeconomics, that is, within the whole country. How? With the same tax policy pursued by the state: providing the most favored-nation treatment to those investors who will invest in those industries in the development of which the state is interested. You can object to me: just a paragraph above, I called for the rejection of protectionist measures in order to improve product quality, but in this case we have a special circumstance – when the state is interested in attracting **optimal investments, not maximum**, and therefore an exception can be made here (recall the famous aphorism "there are no rules without exception" – every rule has its exception – a saying from the words of the Roman stoic philosopher Seneca).

Instead of conclusion

The idea of writing this short article appeared relatively recently due to the importance of increasing the maximum amount of investment, both on the part of the state and on the part of economic scientists (representatives of the mass media did not stand aside either). Meanwhile, we see the main problem in attracting not maximum, but optimal investments in relevant sectors of the economy for Georgia,

taking into account an innovative approach. That is why the article suggests the **investment capacity** indicator, which, in our opinion, can be taken into account by the state when developing and conducting the country's investment policy.

The appendix to the article contains diagrams reflecting the dynamics of foreign direct investment (FDI) in the Georgian economy.

References

1. A Dictionary of Economics (1997) John Black. Oxford New York. Oxford University Press. P.251;
2. Папава Владимир (1993) Государство рынок и экономика. Препринт. Академия Наук Грузии. Институт экономики им. П. Гугушвили. – 36 С.;
3. J. M.Keynes „The GENERAL THEORY of Employment Interest and Money“.New York Harcout, Brace and Company, 1936; в русском переводе с.116-120;
4. Акерлофф Дж., Шиллер Р. (2010) Spiritus Animals. М., С.177;
5. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия (1975) М., том 2. С.118-119; та же энциклопедия (1980) М., том 4. С. 314-316;
6. A Dictionary of Economics (1977) John Black. Oxford New York. Oxford University Press. P.93;
7. 8. How Corruption Affects Emerging Economies. In: Investopedia. 19.05.2019 [cit.2020-03-21]; Ibid.;
9. The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, evidence, and policy. ISBN 978-0-521-87275-1;
10. The Quarterly Journal of Economics (1995) Volume 110, Issue 3, August, pp. 681-712, <https://doi.org/10.2307/2946696>;
11. Wei, Shang-jin (2000) “How taxing is corruption on international investors?”. Review of economics and statistics 82.1: pp.1-11;
12. Shevardnadze K., Chechelashvili R., Chocheli V., Khaduri N. (2000) PAPA VA INDEX EX OF TAX CORRUPTION. Publisher “Company Imperial” Ltd. Tbilisi. – pp.31-47;

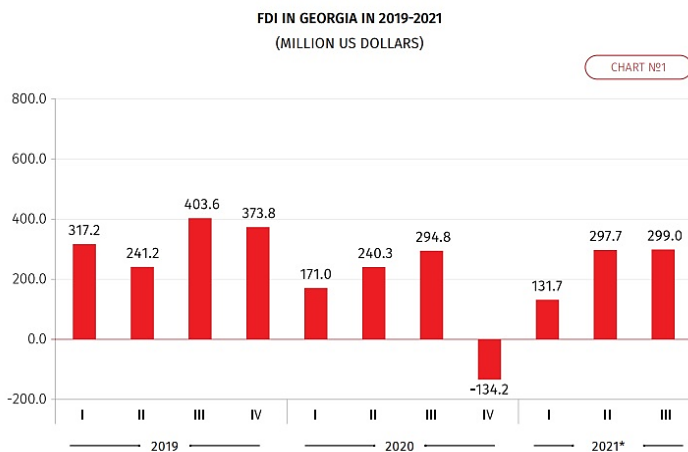
13. Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александер, Джеффри В. Бейли (2016) Инвестиции. М.: Изд-во Инфра -М., С.780-789;

* In the article “state” and “government” we use as synonyms.

**Calculations were carried out by Iosif Archvadze, Professor of Kutaisi University.

Appendix

1.

*Preliminary data.

Source: National Statistics Office of Georgia

<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

TABLE №2

DYNAMICS OF FDI IN GEORGIA
(MILLION US DOLLARS)

YEAR	I	II	III	IV	TOTAL
2006	145.2	318.0	332.4	375.5	1 171.2
2007	330.8	375.3	470.6	588.0	1 764.7
2008	540.1	607.7	136.1	291.3	1 575.2
2009	114.5	178.3	179.1	194.9	666.8
2010	176.1	211.5	236.8	241.2	865.6
2011	222.6	273.1	309.1	329.2	1 134.0
2012	312.4	248.0	220.5	267.3	1 048.2
2013	291.8	224.1	271.6	251.6	1 039.2
2014	331.9	217.6	749.5	538.0	1 837.0
2015	343.4	493.2	531.1	361.0	1 728.8
2016	392.9	452.6	507.8	300.6	1 654.0
2017	413.3	396.6	635.4	535.4	1 980.8
2018	329.3	408.1	367.2	212.4	1 317.1
2019	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8
2020	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0
2021*	131.7	297.7	299.0		728.4

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

3.

TABLE №3

FDI IN GEORGIA BY COMPONENTS IN 2019-2021
(MILLION US DOLLARS)

	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
Equity	109.6	154.0	268.7	171.6	704.0	42.1	130.3	93.1	-236.8	28.7	28.4	38.4	16.8
Reinvestment of earnings [^]	123.3	88.5	239.0	184.2	635.1	114.6	133.7	123.2	129.0	500.5	72.0	247.9	293.3
Debt instruments ^{^^}	84.2	-1.3	-104.1	17.9	-3.2	14.3	-23.7	78.5	-26.4	42.8	31.3	11.4	-11.0

*Preliminary data.

[^] Reinvestment of earnings - difference between profit/loss and dividends.

^{^^} Debt instruments- includes trade credits and loans.

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

4.

TABLE №4

MAJOR INVESTOR COUNTRIES BY Q3 2021
(MILLION US DOLLARS)

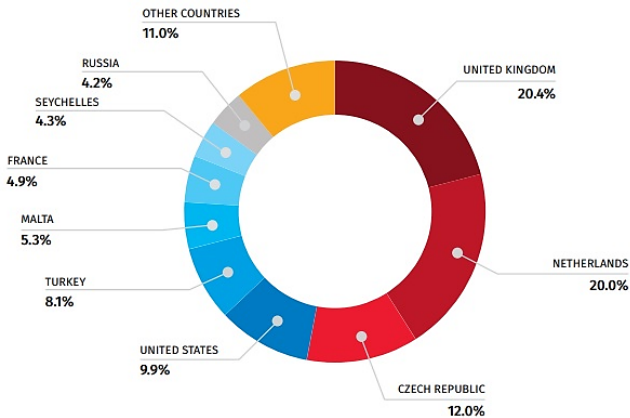
	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
United Kingdom	56.8	-22.3	81.1	121.3	236.9	72.0	59.2	115.2	56.6	303.0	88.4	121.8	60.9
Netherlands	-81.8	65.9	49.6	54.4	88.1	21.7	68.8	90.5	19.6	200.7	5.6	41.0	59.8
Czech Republic	-11.7	13.6	13.0	2.6	17.6	-3.0	0.1	5.7	-9.8	-7.0	14.1	30.9	36.0
United States	21.4	27.3	40.7	26.2	115.6	30.7	22.6	26.2	18.9	98.4	-59.8	0.4	29.6
Turkey	69.0	51.1	-20.6	74.7	174.2	13.9	26.2	-3.6	42.6	79.0	28.9	22.4	24.2
Malta	-35.4	8.0	15.9	12.7	1.2	10.2	19.3	4.5	11.9	45.9	-11.9	8.8	15.8
France	2.0	3.7	5.6	8.8	20.1	0.2	1.8	1.4	8.4	11.8	1.0	3.0	14.5
Seychelles	0.3	0.5	1.6	0.7	3.1	0.7	-1.5	0.1	-0.2	-0.9	1.6	2.4	13.0
Russia	7.0	7.5	24.7	16.0	55.2	14.1	7.0	8.3	9.8	39.2	32.0	8.8	12.5
Other countries	289.6	86.0	192.0	56.3	623.9	10.4	36.9	46.6	-292.0	-198.2	31.8	58.1	32.8

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

5.

CHART №2

**FDI BY MAJOR INVESTOR COUNTRIES
IN Q3 2021***

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

6.

TABLE №5

FDI BY ECONOMIC SECTORS IN 2019-2021
(MILLION US DOLLARS)

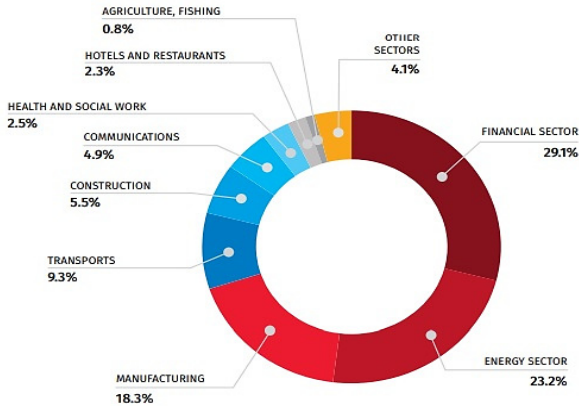
	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
Financial sector	48.1	-24.3	106.5	141.8	272.1	96.6	79.5	129.8	98.4	404.4	98.0	139.3	87.1
Energy sector	71.2	87.9	49.4	52.9	261.4	-23.4	31.4	34.4	-50.1	-7.8	40.8	65.5	69.3
Manufacturing	25.3	41.3	50.8	0.0	117.3	5.3	15.9	29.0	-14.6	35.5	26.3	50.2	54.8
Transports	27.9	17.6	14.7	-5.2	55.0	7.9	3.7	-4.8	6.1	12.8	-5.1	-18.2	27.9
Construction	4.9	7.8	-11.5	44.8	46.0	-0.5	22.9	-12.7	23.6	33.3	2.1	-3.0	16.5
Communications	16.2	4.8	17.3	33.7	72.1	13.2	11.2	15.4	10.1	49.9	-68.7	-5.0	14.5
Health and social work	2.0	7.7	1.8	7.2	18.8	6.3	-1.1	1.6	3.7	10.6	12.0	5.4	7.5
Hotels and restaurants	57.8	21.8	36.7	7.0	123.4	7.4	-6.1	1.5	-252.4	-249.5	-0.9	-1.5	6.9
Agriculture, fishing	1.5	1.2	1.2	2.3	6.3	-3.7	5.0	-1.3	-1.8	-1.8	0.8	2.2	2.3
Other sectors	62.3	75.3	136.6	89.3	363.4	62.0	77.9	101.9	42.9	284.6	26.3	62.8	12.1

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

7.

CHART №3

FDI BY MAJOR ECONOMIC SECTORS
IN Q3 2021*

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

**ქვეყნის ეკონომიკის
საინვესტიციო შესაძლებლობები
(საქართველოს მაგალითზე)**

სტატიაში განხილულია ეკონომიკის ფუნქციონირების ფაქტორები – მიწა, კაპიტალი, შრომა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ამ ფაქტორებში ინვესტიციის საკითხებს და მათ შესაძლებლობებს. შემოთავაზებულია ქვეყნის ეკონომიკის ინვესტიციების ინტენსივობის გაზომვის იდეა – ხარისხობრივად და რაოდენობრივად.

პირველ შემთხვევაში საუბარია ინვესტიციების შინაარსზე მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში, მშენებლობაში, საფინანსო მომსახურებაში, არასაწარმოო სფეროში და ა.შ.

მეორე შემთხვევაში კი ამ ინვესტიციების მოცულობაზე. წამოყენებულია ჰიპოთეზა, რომ ქვეყნის ეკონომიკაში გადაჭარბებულმა ინვესტიციებმა შეიძლება გამოიწვიოს ეკონომიკის გადახურება, ასევე შეიძლება ხელი შეუწყოს საზოგადოებასა და ეკონომიკაში კორუფციის გაჩენას, რაც შეანელებს მის ეკონომიკურ ზრდას. ეგრეთ-წოდებულმა „წარმოების შესაძლებლობების მრუდმა“ შეიძლება პირობითად იმოქმედოს ეკონომიკაში გადაჭარბებული ინვესტიციების შემზღუდველად. ზედა წერტილი, რომელიც მდებარეობს საწარმოო შესაძლებლობების მრუდის გარეთ (მიუწვდომლობა) პირობითად შეიძლება ჩაითვალოს გადაჭარბებული ინვესტიციის მიზანშეწონილობის მანიშნებელ წერტილად.

ინვესტიციების თვისებრივი განმსაზღვრელები

ინვესტიცია (გერმანული Investition, ლათ. investio – „ვიცვამ“) არის კაპიტალის გრძელვადიანი დაბანდება მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში, ტრანსპორტში, მომსახურებასა და ეკონომიკის სხვა სექტორებში როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ, მოგების მიღების მიზნით.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში განასხვავებენ ფინანსურ და რეალურ ინვესტიციებს. ფინანსური ინვესტიციები ეს არის ინვესტიციები აქციებში, ობლიგაციებსა და კორპორაციების ან სახელმწიფოს მიერ გამოშვებულ სხვა ფასიან ქაღალდებში.** რეალური ინვესტიცია ეს არის კაპიტალის დაბანდება ახალ კაპიტალურ საქონლის შექმნაში; შეიცავს ახალი კაპიტალის ფორმირებას (კაპიტალის დაგროვებას) ან არსებულ კაპიტალურ საქონელზე კაპიტალის წმინდა დამატებას. ინვესტიციები მოიცავს ინვესტიციებს ფიქსირებულ საწარმოო კაპიტალში (შენობა-ნაგებობები, აღჭურვილობა), საცხოვრებელ სახლებში, მშენებლობაში, ინვენტარში (ნედლეული, მასალები, მზა პროდუქცია და დაუმთავრებელი წარმოება. მთლიანი ინვესტიციები, ძირითადი კაპიტალის ამორტიზაციის თანხების გამოკლებით, წარმოადგენს წმინდა ინვესტიციებს. ეკონომიკაში ინვესტიციების დარგობრივი მიდგომის თვალსაზრისით აუცილებელია სახელმწიფოს ფინანსური მონაწილეობა (მაგალითად, საპარტნიორო ფონდი საქართველოში), ამაში გამოიხატება სახელმწიფოს ფინანსური პოლიტიკა.

აქედან გამომდინარე, ინვესტიცია მარაგებში რეალური პროდუქტიული აქტივების დამატების პროცესია. ეს შეიძლება ნიშნავდეს ძირითადი აქტივების შეძენას, როგორცაა შენობა, ქარხანა ან აღჭურვილობა, ან მარა-

გებისა და მიმდინარე სამუშაოების დამატებას. ეს არის ინვესტიციის კეინზისეული განმარტება: ეს არის ნაკადის კონცეფცია. საინვესტიციო საქონელი არის ისეთი საქონელი, რომელიც განკუთვნილია საინვესტიციო გამოყენებისთვის და არა მოხმარებისთვის (A Dictionary of Economics. John Black. 1977).

კიდევ ერთხელ ეკონომიკის ფუნქციონირების ფაქტორული ანალიზის შესახებ

ცნობილია, რომ ფაქტორული ანალიზი ცვლადების მნიშვნელობებს შორის ურთიერთობის შესწავლის მრავალგანზომილებიანი მეთოდია. ამავე დროს, ეს ურთიერთობები შეიძლება გამოვლინდეს ეკონომიკის სხვადასხვა დონეზე, ვერტიკალურ (საწარმო, ქვესექტორები, დარგები) და სივრცით ასპექტებში (მაგ. რეგიონული ეკონომიკა). წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ მაკრო მიდგომაზე („განვითარების დიდი ხაზი“), ანუ ფაქტორებზე, რომლებიც განაპირობებენ ქვეყანაში ეკონომიკის როგორც მთელის ფუნქციონირებას. ამ კონტექსტში საინვესტიციო პროცესი განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ეკონომიკის ფუნქციონირებისა და ზრდის ფაქტორებში.

საწყის ეტაპზე, კლასიკური მიდგომის მიხედვით, წარმოების ფაქტორებში იგულისხმებოდა მიწა, კაპიტალი, სამუშაო ძალა, მაგრამ ეკონომიკური თეორიისა და პრაქტიკის განვითარებასთან ერთად, მათში ჩართულია მენარმეობის ფაქტორი (ჯობეფ შუმპეტერი მენარმეობას სამი კარგად ცნობილი ფაქტორის, მიწის, კაპიტალის და შრომის დამატებით, განსაკუთრებულ ეკონომიკურ ფაქტორს უწოდებდა) და სახელმწიფოც იყო ჩართული.

ამ უკანასკნელ ფაქტორთან დაკავშირებით საკმაოდ საინტერესოა მეცნიერ-ეკონომისტის, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსის, ვლადიმერ პაპავას მოსაზრება, რომ სახელმწიფოს ფუნქციონირება შესაძლებელია კერძო სესხების ხარჯზე და არა გადასახადების მიღების საფუძველზე (Папавა Владимир, 1993).

ეკონომიკურ ლიტერატურაში, წარმოების ფაქტორებზე მსჯელობისას, აქცენტი კეთდება მათ ეფექტიანობაზე (უკუგებაზე), ნაკლებად კი მათი ფუნქციონირების შესაძლებლობებზე, პოტენციალზე. მაგალითად, როდესაც საქმე ეხება მიწას, იყენებენ მიწის რესურსების ფართობის მაჩვენებლებს, რამდენად ეფექტიანად გამოიყენება ეს რესურსი, როგორია მოსავლიანობა ერთ ჰექტარზე და ა.შ. ხოლო, კაპიტალის შემთხვევაში, საუბარია კაპიტალუკუგებაზე. შრომის შემთხვევაში გამოიყენება პროდუქტიულობა – დანახარჯი პროდუქციის ერთეულზე. შედარებით რთულია მენარმეობის შესაძლებლობების გაზომვა (თუმცა შეიძლება განისაზღვროს ირიბად, მაგალითად, მოგების მაჩვენებლით). ხოლო რაც შეეხება სახელმწიფოს, აქ შეიძლება გამოვიყენოთ ქვეყნის მოსახლეობის წინაშე ვალდებულებების შესრულების მაჩვენებლები: ეკონომიკური, ფინანსური, სოციალური და ა.შ., ხოლო რაც შეეხება ამ ფაქტორების შესაძლებლობებს, აქ რაოდენობრივი განსაზღვრა ბევრად უფრო რთულია და დამოკიდებულია ეკონომიკისა და საზოგადოების განვითარების საჭიროებებზე, რომლებიც დროთა განმავლობაში იცვლება.

აქტუალურია ინვესტიციის წყაროების საკითხიც: ინვესტიციის ძირითადი წყაროებია მოგება და დანაზოგი (როგორც განკარგვადი შემოსავლის ნაწილი). ეს უკან-

ასკნელი ფაქტორი საფუძვლიანადაა ახსნილი ჯ.კეინსის (J.M.Keynes,1936) მთავარ ნაშრომში, სადაც კეინზი განიხილავს დანაზოგს, როგორც მოთხოვნას ეკონომიკის კრიზისიდან გამოსვლისა და შემდგომი ზრდის საფუძველს.

ინვესტიციები და ინვესტიციატევალობა ეკონომიკაში

ცნობილია, რომ ინვესტიცია ეხება იმ ეკონომიკურ (ფინანსურ) რესურსებს, რომლებიც მიმართულია კომპანიის რეალური კაპიტალის ზრდაზე, ანუ წარმოების აპარატის გაფართოებასა ან მოდერნიზაციაზე. ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს ახალი მანქანების, შენობების, ტრანსპორტის შეძენით, ასევე გზების, ხიდებისა და სხვა საინჟინრო ნაგებობების მშენებლობით. აქ საჭიროა განათლებისა და სამეცნიერო კვლევის ხარჯების ჩართვა. ეს ხარჯები წარმოადგენს ადამიანურ კაპიტალში კუმულატიურ ინვესტიციას და ასევე ზრდის ეკონომიკის პროდუქტიულ პოტენციალს.

ინვესტიცია არსებითად არის აქტივი, რომელიც იქმნება ფულის (მოგების) გაზრდის მიზნით. ერთია, თუ ინვესტიციას განახორციელებთ გასაყიდ აქტივში, შეგიძლიათ მიიღოთ შემოსავალი მოგების სახით. ხოლო მეორეა, თუ ინვესტიციები განხორციელდება ანაზღაურების გენერირების გეგმაში, მაშინ მიიღებთ შემოსავალს მოგების დაგროვების გზით. არსებობს რამდენიმე სახის ინვესტიცია: ზრდა, აქციები, ქონება, თავდაცვითი ინვესტიციები, ნაღდი ფული, ფიქსირებული პროცენტი.

გადაჭარბებული ინვესტიციები გარკვეულწილად ხელს უწყობს ეკონომიკაში კორუფციის ზრდას, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს ისეთი ფენომენი, როგორიცაა

ჩრდილოვანი ეკონომიკა, წარმოების შესაძლებლობების არასაკმარისი გამოყენება, ეკონომიკის გადახურება(overheating), საზოგადოების მხრიდან ნდობის დაკარგვა, სოციალური კატაკლიზმები და ა.შ.

ჩვეულებრივ ეკონომისტები, სტატისტიკოსები საინვესტიციო შესაძლებლობების რაოდენობრივი გაზომვის დროს იყენებენ ინვესტიციების მოცულობის თანაფარდობას მთლიან შიდა (სამამულო) პროდუქტთან I/GDP (t), და აქ ყველაფერი ლოგიკურია, რადგან GDP (მთლიანი შიდა პროდუქტი, ეკონომიკური ფუნქციონირების ყოვლისმომცველი მაჩვენებელია (მიუხედავად მისი ზოგიერთი სისუსტისა. მაგალითად, ცხოვრების ხარისხის, ჩრდილოვანი და არაფორმალური ეკონომიკის გაუთვალისწინებლობა). მიმაჩნია, რომ აქ აუცილებელია ზემოაღნიშნული მაჩვენებლის შევსება სტრუქტურული მიდგომიდან. ზოგადად, სტრუქტურული დონეების მეთოდის (როგორც შემეცნების ეპისტემოლოგიური ინსტრუმენტის) გამოყენება ეკონომიკის ანალიზისას ამდიდრებს ეკონომიკური მეცნიერების ინსტრუმენტებს.

გთავაზობთ ქვეყნის ინვესტიციის ინტენსივობის გამოთვლის ფორმულას ქვეყნის ეკონომიკის ინვესტიციების ინტენსივობის ვექტორული გაანგარიშებით (როგორც განვითარებული, ისე საშუალოდ განვითარებული, განვითარებადი და გარდამავალი):

$$I \text{ (ინვესტიციატევადობა)}(t) = X (I/Land(t) + I/Capital(t) + I/Labor)(t),$$

სადაც I არის შიდა და გარე ინვესტიციების მოცულობა, X არის გარკვეული ქვეყანა; L არის მიწის რესურსების

ტერიტორია; C- არის კაპიტალი; L- არის შრომა; (t)- დრო-ის პერიოდი.

გასათვალისწინებელია, რომ მიმდინარე საუკუნეში (2001-2020 წწ.) პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები საქართველოს ეროვნულ ეკონომიკაში განხორციელებული ინვესტიციების მთლიანი ღირებულების მხოლოდ 1/3 (33.1%) შეადგენდა, ხოლო „ადგილობრივი“ ინვესტიციების წილი 2/3-ზე მეტი იყო (66,9%). საქართველოს ეროვნული სიმდიდრის გამსხვილებული კომპონენტების (მიწა, ჰიდრომინერალური რესურსების და ტყეების, ეროვნული ქონების და ადამიანური კაპიტალის გათვალისწინებით – ფინანსური კაპიტალის გამოკლებით) ჯამური ღირებულება ოცდამეერთე საუკუნის II ათწლეულის შუა ხანებში შეადგენდა დაახლოებით 410 მილიარდ აშშ დოლარს, აქედან მიწა – 90 მილიარდ აშშ დოლარს; ეროვნული საკუთრების ელემენტები – 200 მილიარდ დოლარს, ხოლო ადამიანური კაპიტალი – 120 მილიარდ დოლარს. ამის გათვალისწინებით, მიწის საინვესტიციო მოცულობამ შეადგინა 4.0%, ეროვნულმა საკუთრებამ – 10.0%, ხოლო სამუშაო ძალამ (ადამიანურმა კაპიტალმა) – 18.8%. ზოგადად, ქვეყნის საინვესტიციო შესაძლებლობები იყო:

I (ინვესტიციის მოცულობა) (2001-2020) = $0.22 \cdot 4.0\% + 0.488 \cdot 10.0\% + 0.292 \cdot 18.8\% = 11.3\%$.

ეკონომისტ-სტატისტიკოსები ჩვეულებრივ ითვლიან ისეთ მნიშვნელოვან მაჩვენებელს, როგორცაა შეფარდება I/GDP, მაგრამ ის აჩვენებს ინვესტიციების მასშტაბებს ეკონომიკაში როგორც მთელში (რაც ძალიან მნიშვნელოვანია მაკროეკონომიკის თვალსაზრისით) და არა ფაქტორულად. მეოცე საუკუნის პირველ ორ ათწლეულში (2001-2020 წწ.) საქართველოს მთლიანი სამა-

მულო პროდუქტის საინვესტიციო მოცულობა საშუალოდ 8,9%-ს შეადგენდა. ამასთან, მას მაქსიმალური მნიშვნელობა ჰქონდა 2007 წელს (17,3%); 2001 წელს მისი დონე არ აღემატებოდა 3,4%-ს, ხოლო 2020 წელს, პანდემიისა და მსოფლიო მასშტაბით ბიზნეს აქტივობის შემცირების გამო, ის მხოლოდ 3,9% შეადგენდა – წინა წელთან შედარებით).

ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: როგორი უნდა იყოს ქვეყნების ოპტიმალური საინვესტიციო შესაძლებლობები? ამ კითხვაზე პასუხი საკმაოდ რთულია, ვინაიდან პირველ რიგში, ეკონომიკური პროცესების ერთგვაროვნების და მრავალფეროვნების გამო; მეორეც, სახელმწიფოს საფინანსო-ეკონომიკური პოლიტიკის შინაარსის და მიმართულების; მესამე, მსოფლიო ეკონომიკის საბაზრო კონიუნქტურის გამო.

აქ პირობითად შეიძლება საწარმოო შესაძლებლობათა ფენომენი (მრუდი) და აი რატომ: ეკონომიკის ზედა წერტილი მიუწვდომელია. მისი მიღწევა შესაძლებელია ინვესტიციების როგორც შიდა, ასევე გარე ზრდის პირობებში, მაგრამ ამან შეიძლება გამოიწვიოს როგორც ეკონომიკის გადახურების, ასევე კორუფციის ფაქტები. აქ ჩნდება კითხვა: რამდენად ადეკვატურია ამ პროცესისათვის ეკონომიკის შესაძლებლობები (მისი ფუნქციონირების ფაქტორები)?

ინვესტიციატევადობის მაჩვენებელი შეიძლება გამოვიყენოთ ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ანალიზისას, მაგრამ რადგან ეკონომიკურ ზრდაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სხვა ფაქტორები – ქვეყანაში პოლიტიკური სტაბილურობიდან დაწყებული, საბაზრო პირობებით (როგორც შიდა, ასევე გარე) დამთავრებული. ამ კუთხით მაჩვენებელია კორელაციის ცვალებადობა

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მთლიან სამამულო პროდუქტთან (მსპ) მიმართებაში გამოთვლილ ინვესტიციატევადობასა და თავად მსპ-ს ზრდის ტემპს შორის. ასე, 2001 წლიდან 2020 წლამდე პერიოდისთვის სხვაობა ამ მაჩვენებლებს შორის მერყეობდა -3.0%-დან 2003 წელს 10.1%-მდე 2020 წელს.

რის საფუძველზე მიიღება საინვესტიციო გადაწყვეტილებები? ინტუიციის? ეკონომიკაში ფსიქოლოგიურ ფაქტორზე? ან ირაციონალურ ქცევაზე დაყრდნობით? (Акерлофф Дж., Шиллер Р. 2010). ვფიქრობ, რომ ნაწილობრივ, ინვესტიცია, რომელიც ეკონომიკაში სუბიექტური ფაქტორის მოქმედებაცაა (მთავრობა, კომპანიები, შინამეურნეობები).

აღსანიშნავია, რომ როგორც საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში, ასევე პრაქტიკაში გამოიყენებოდა მაჩვენებლები – კაპიტალის ინტენსივობა და კაპიტალის უკუგება (Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. 1975). მაგრამ უნდა აღინიშნოს ორი გარემოება: ა) ეკონომიკის საბჭოთა მოდელი გულისხმობდა ერთიან ქვეყანას, ე.წ. ერთიან სახალხომეურნეობრივ კომპლექსს, როდესაც ძირითადი საშუალებები (კაპიტალი) იქმნებოდა ცენტრალიზებული დაგეგმვის საფუძველზე; ბ) ფონდები კი იყო სახელმწიფოს საკუთრებაში. აქ არ შევხები ამ ქონების გამოვლენის ფორმებს, რადგან ეს ცალკე თემაა და სცილდება სტატიის ფარგლებს, მით უმეტეს, რომ ძალიან ხშირად როგორც ეკონომისტები, ისე იურისტები ერთმანეთში ურევენ ქონების ეკონომიკურ და სამართლებრივ ასპექტებს. ამასობაში სიმართლე როგორც ყოველთვის, შუაშია: იურიდიული ასპექტი – ვის რა ეკუთვნის, ეკონომიკური – როგორია მატერიალური შედეგი და როგორ ნაწილდება იგი.

ეკონომიკის გადახურების შესახებ

როდესაც ადგილი აქვს ეკონომიკის გადახურებას, ზოგიერთ მწარმოებელს (ფირმას) არ შეუძლია ყველა იმ საქონლის მიწოდება, რომელსაც მომხმარებელი ითხოვს. ამან შეიძლება გამოიწვიოს ფასების ზრდა უფრო სწრაფად ვიდრე სხვაგვარად იქნებოდა. ეკონომიკის გადახურებამ ასევე შეიძლება აიძულოს შინამეურნეობები და ფირმები ზედმეტად ოპტიმისტურად შეხედონ მათი მომავალი შემოსავლის პერსპექტივებს, რის გამოც ისინი აიღებენ დიდ ვალებს. ეკონომიკის გადახურება რეალური საფრთხეა არასტაბილური ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისთვის, განვითარებადი (გარდამავალი) ეკონომიკების, ასევე მაღალი სპეციალიზაციის მქონე რეგიონებისთვის, როდესაც მშპ-ის ზრდა ზედიზედ 2-3 წლის განმავლობაში 8-12 პროცენტია. საშიშროება ის არის, რომ თუ ზრდის ტემპები ძალიან მაღალია ამა თუ იმ მიზეზით, რომელიც არ არის დაკავშირებული წარმოებასთან, შეიძლება შეიქმნას სიტუაცია, როდესაც გაუარესდება მაკროეკონომიკური მაჩვენებლები (მაგალითად, ინფლაცია). საქართველოში შეიძლება შეიქმნას მძიმე ვითარება, როდესაც წინა წლების ჩამორჩენის დასაძლევად, საჭირო გახდება მაღალი ეკონომიკური ზრდა, მაგრამ, მეორე მხრივ, ამ ზრდამ შეიძლება ხელი შეუწყოს ასევე ეკონომიკის გადახურებას (overheating).

ეკონომიკის გადახურების სიტუაციაში ეკონომიკური ზრდის ტემპი ხდება ფეთქებადი, უკონტროლო, კერძო და საჯარო სექტორის ყველა რესურსის შთანთქმის შემდეგ ის უახლოვდება იმ ხაზს, რომლის მიღმაც შემდგომი მდგრადი ზრდა ამონურავს თავის თავს და დაიწყება რეცესია. ეკონომიკის გადახურებას წინ უძღვის ზრდის გადაჭარბებული დაფინანსება, ზედმეტად დაკრედიტე-

ბა, ეკონომიკაში სახელმწიფო სახსრების გადაჭარბებული ინვესტიცია, სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი სარისკო პროპორციებს იძენს, ინფლაცია, საგარეო სავაჭრო ბალანსის ღირებულება სულ უფრო და უფრო ნეგატიურ კონტექსტში გადადის ან მკვეთრად მცირდება. ეკონომიკური აგენტები, რომლებიც განჭვრეტენ რეცესიის მოახლოებას, ამჯობინებენ ინვესტირებას ეკონომიკის ისეთ სექტორებში (მაგალითად, უძრავ ქონებაში), ვიდრე ფინანსურ ინსტრუმენტებში (ობლიგაციები, აქციები და ა.შ.). ეკონომიკის გადახურების სიმპტომებს შორის ბევრი ეკონომისტი, ფინანსისტი ხაზს უსვამს გადაჭარბებულ ინვესტიციას ეკონომიკურ ფონდებში (საქონელი და აღჭურვილობა, მომსახურება, კაპიტალი, რომელიც გამონჭვეულია ნასესხები ფულის დაბალი ფასით (ცენტრალური ბანკის საპროცენტო განაკვეთები), ან მაღალი სამომხმარებლო მოთხოვნით, ან საერთაშორისო ბაზრის პირობებით (ფასის პირობები), ან სპეკულაციური ბუმით, რომელიც გამონჭვეულია ახალი საინვესტიციო შესაძლებლობებით მთლიანად ეკონომიკაში ან ცალკეულ დარგებში. ეკონომიკის გადახურებას შეიძლება თან ახლდეს ინფლაციაც და დეფლაციაც (მატერიალური საქონლისა და მომსახურების მიწოდების ზრდის გამო). როგორც წესი, მას (გადახურებას) თან ახლავს ეკონომიკური ზრდის მაღალი (საშუალოზე საკმაოდ მაღალი) ტემპები, სასაქონლო და საფონდო ბაზრების ზრდა, საკრედიტო ფულის ზომიერი ან დაბალი ფასი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეკონომიკის გადახურება გამონჭვეულია საკრედიტო ბაზარზე სახელმწიფოს გადაჭარბებული გავლენით ცენტრალური ბანკის მეშვეობით. ამ პირობებში სახელმწიფოს მიერ მონეტარული პოლიტიკის დაგეგმვა საბაზრო პირობებში ვერ ასახავს

ეკონომიკური განვითარების საქიროებას და ტენდენციებს, რაც იწვევს ბანკის საპროცენტო განაკვეთზე ფოკუსირებული მენარმეების მიერ კაპიტალის ზედმეტ ინვესტიციას და ფიზიკური პირების მიერ ქარბ მოხმარებას, რომლებიც ასევე ყურადღებას ამახვილებენ საპროცენტო განაკვეთებზე და ბოლოს, ეკონომიკის გადახურებას შეიძლება მოჰყვეს ეკონომიკური რეცესია, უმუშევრობა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემა. ხოლო ეს უკანასკნელი ამცირებს შინამეურნეობის შემოსავლის დაზოგილ ნაწილს, რაც თავისთავად წარმოადგენს ეკონომიკაში ინვესტიციის წყაროს.

ეკონომიკის გადახურებამ ასევე შეიძლება ხელი შეუწყო ინვესტიციის გადაჭარბებულ მოცულობას ყველა უარყოფითი შედეგით. ამიტომ სახელმწიფოს საინვესტიციო პოლიტიკა უნდა იყოს მიმართული ეკონომიკის ზრდისა და ინვესტიციების მოცულობის დაბალანსებაზე.

ეკონომიკაში კორუფციის შესახებ

კორუფცია არის „ქრთამის გამოყენება პოლიტიკოსებზე, საჯარო მოხელეებსა და სხვა ოფიციალურ პირებზე ზემოქმედების მიზნით“ (A Dictionary of Economics. John Black, 1977). კორუფცია ეკონომიკაში ეხება სახელმწიფოს ბოროტად გამოყენებას კერძო სარგებლობისთვის და მის ეკონომიკურ გავლენას საზოგადოებაზე. კორუფციის მაღალი დონის მქონე ეკონომიკებს არ შეუძლიათ ისე აყვავება, როგორც კორუფციის დაბალი დონის მქონე ეკონომიკას. კორუმპირებული ეკონომიკა ასევე ვერ ფუნქციონირებს გამართულად, რადგან ეკონომიკის ბუნებრივ კანონებს არ შეუძლია თავისუფლად ფუნქციონირება. ამის შედეგად, კორუფცია იწვევს რე-

სურსების არაეფექტიან განაწილებას, ცუდ განათლებას და ჯანდაცვას, ან ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსებობას, რომელიც მოიცავს არალეგალურ ქმედებებს, ისევე როგორც დაურეგისტრირებელ შემოსავალს ლეგალური საქონლისა და სერვისის წარმოებიდან, რომლებისთვისაც გადასახადები უნდა გადაიხადონ, მაგრამ არ იხდიან (How Corruption Affects Emerging Economies, 2019).

ინვესტორები, როგორც წესი, ეძებენ სამართლიან კონკურენტულ ბიზნეს-გარემოს, ამიტომ ისინი უმეტესწილად თავს არიდებენ ინვესტირებას ისეთ ქვეყნებში, სადაც კორუფციის მაღალი დონეა. კვლევები აჩვენებს, ქვეყანაში კორუფციის დონესა და მისი გარემოს კონკურენტუნარიანობის მაჩვენებლებს შორის დადებით კავშირს.

კორუფცია წარმოშობს ეკონომიკის არაეფექტიანობას, რამაც შეიძლება ნეგატიური გავლენა იქონიოს წარმოების დონეზე. როგორც; პაულო მაუროს 1995 წლის კვლევა (How Corruption Affects Emerging Economies, 2019) აჩვენებს, კაპიტალის დაგროვება, ინვესტიციის სახით, უარყოფითად კორელირებს კორუფციასთან, განსაკუთრებით პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებთან (Wei, Shang-Jin, 2000).

კორუფცია გლობალური ფენომენია, რომელიც ინვესს სიღარიბეს, ხელს უშლის განვითარებას, განდევნის ინვესტიციებს. ის ასევე ასუსტებს სასამართლო და პოლიტიკურ სისტემებს, რომლებიც უნდა მუშაობდნენ საზოგადოებრივი სიკეთისთვის. გასაკვირი არ არის, რომ კანონის უზენაესობა სუსტდება და ხალხის ხმა არ ისმის, მოქალაქეების ნდობა სახელმწიფო მოხელეებისა და ეროვნული ინსტიტუტების მიმართ კლებულობს.

საზოგადოებაში კორუფციის პრობლემა მრავალ-

შრიანი, მრავალდონიანია (სექტორული და ტერიტორიული დონეები). ჩვენს სტატიაში ვაძლევთ ეკონომიკაში წარმოქმნილი კორუფციის ანალიზს (გადასახადების გადაუხდელობის ჩათვლით) (Shevardnadze K., Chechelashvili R., Chocheli V., Khaduri N. 2000), კერძოდ, კორუფციას, რომელიც გამოწვეულია ინვესტიციების დიდი მოცულობის შემოდინებით. თუმცა არის კორუფციის სხვა დონეებიც – სხვადასხვა ორგანიზაციებში (მაგალითად, საბანკო სექტორში) და ა.შ.

კორუფციის დონის (მისი აღქმის) მიხედვით საქართველო 145 ქვეყანას შორის 45-ე ადგილზეა. სიტყვა აღქმა ეხება გამოკითხულ პირთა სუბიექტურ აზრს (და ძალიან პირობითია). ამავე დროს, რა თქმა უნდა, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის მუხლებში მკაფიოდაა განსაზღვრული ამ ფენომენის კონკრეტულ ფაქტებზე სასჯელის დონე და, რა თქმა უნდა, ყველაფერს სასამართლო წყვეტს.

სახელმწიფოს საინვესტიციო პოლიტიკის შესახებ

ცნობილია, რომ მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა გულისხმობს ხელისუფლების ქმედებებს ობიექტური ეკონომიკური კანონების მოთხოვნების განსახორციელებლად. ამავე დროს, შეიძლება იყოს გარკვეული განსხვავება ამ კანონების არსსა და გამოვლინების ფორმას შორის. ეკონომიკური პოლიტიკა ასევე არის პრიორიტეტებისა და არჩევანის საკითხი იმის გათვალისწინებით, რომ ეკონომიკური პრობლემები მოითხოვს ურთიერთსაწინააღმდეგო გადაწყვეტილებებს, (მაგალითად, ინვესტიციები ინვესტორის თვალსაზრისით ეს ერთია და მთავრობის თვალსაზრისით კი სხვა. ამ კონტექსტში

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საინვესტიციო პოლიტიკა, როგორც მისი ორგანული ნაწილი.

საინვესტიციო პოლიტიკა, ამერიკელი პროფესორის უილიამ შარპის (1990 წლის ნობელის პრემიის ლაურეატი) მიხედვით, საინვესტიციო პროცესის განუყოფელი ნაწილია, ინვესტორის მიზნების განსაზღვრის და მისი პრეფერენციების ჩათვლით მოსალოდნელ ანაზღაურებასა და რისკს შორის (Уильям Ф. Шарп, Гордон Дж. Александер, Джеффри В. Бейли, 2016). საინვესტიციო პოლიტიკის ელემენტებია: აქტივების სახეები, რომლებშიც ინვესტორი ახორციელებს ინვესტიციას; საინვესტიციო პორტფელის მართვის აქტივობის ხარისხი; არჩევანი როგორც ინვესტიციის მიზანი – შემოსავლის გამომუშავება ან აქტივების ღირებულების ზრდა (Ibid – იქვე).

სახელმწიფოს საინვესტიციო პოლიტიკა არის ურთიერთდაკავშირებული მიზნებისა და ღონისძიებების ერთობლიობა ქვეყნის ეკონომიკაში და მის ცალკეულ სფეროებსა და დარგებში ინვესტიციების საჭირო დონისა და სტრუქტურის უზრუნველსაყოფად, ეკონომიკის ყველა ძირითადი აგენტების: მოსახლეობის, მეწარმეების და ა.შ., საინვესტიციო აქტივობის გაზრდის მიზნით. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ინვესტიციები ქვეყნის როგორც მთელის, თვალსაზრისით მიმართულია გაცვეთილი სამრეწველო, ადამიანური ან ბუნებრივი კაპიტალის შესაცვლელად ან ახლის შესაქმნელად. სახელმწიფოს საინვესტიციო პოლიტიკა უნდა იყოს მიმართული ინვესტიციების მოზიდვაზე ეკონომიკის ინოვაციურ დარგებში და მის ფარგლებს გარეთ (მეცნიერება, ბიოტექნოლოგია, არქიტექტურა, კომპიუტერები, ავტომობილები, გარე სამყაროსთან ურთიერთქმედება, ეკოლოგია, მედიცინა, რობოტექნიკა).

საწარმოს საინვესტიციო პოლიტიკა (მიკრო დონე) საწარმოს ეკონომიკური და ფინანსური სტრატეგიის ნაწილია. იგი მოიცავს მისი რეალური და ფინანსური ინვესტიციების ყველაზე ეფექტური ფორმების არჩევას და განხორციელებას, რათა უზრუნველყოს მისი განვითარების მაღალი ტემპები და მისი საბაზრო ღირებულების მუდმივი ზრდა. ინვესტიციებმა ხელი უნდა შეუწყოს კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოებას, რათა მოიპოვოს საკუთარი ნიშა როგორც საგარეო, ისე შიდა ბაზარზე და ამისთვის აუცილებელია მინიმუმ სამი პირობის დაკმაყოფილება: ა) პროდუქციის მოცულობა; ბ) პროდუქციის ხარისხი; გ) პროდუქციის ერთეულის ფასი. პროდუქციის მოცულობის ზრდა შეიძლება მიღწეული იყოს დამატებითი ინვესტიციების ჩართვით (ძირითადი კაპიტალი, ინვესტიციები, ადამიანური კაპიტალი); პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება საბაზრო კონკურენციაზე დამოკიდებული (პროტექციონისტული პოლიტიკის უარყოფა); ფასი, თავის მხრივ, დამოკიდებულია პირველ ორ ფაქტორზე – რაც უფრო დიდია პროდუქციის მოცულობა, მით უფრო დაბალია ყოველი შემდგომი პროდუქტის ღირებულება (მასშტაბის ეფექტი) და შესაბამისად, ფასი, რომელიც განსაზღვრავს მოგებას (მიკრო დონეზე). რაც შეეხება მაკრო ასპექტს, ის საბოლოოდ გავლენას ახდენს მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის ეფექტურობაზე.

ცნობილია, რომ ბაზრის ფუნდამენტური გაურკვევლობა განაპირობებს ხელისუფლების მარეგულირებელი ფუნქციის გაძლიერების აუცილებლობას სხვადასხვა ინსტრუმენტების (პირველ რიგში, საგადასახადო პოლიტიკის) გამოყენებით. რაც შეეხება ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც უნდა განხორციელდეს ოპტიმალური საინვესტიციო პოლიტიკის მიზნით. ასევე, შეიძ-

ლება ვისაუბროთ გარკვეულ დივესტიციაზე, რაც ინვესტიციის საპირისპიროა. დივესტიცია (ინგლ. divestment, divestiture) კაპიტალის ინვესტიციების გატანაა, აქტივების ნაწილის ან მთელი კომპანიის გაყიდვაა. დივესტიციის შემთხვევაში, აქტივების გაყიდვიდან მიღებული შემოსავლები, როგორც წესი, აღემატება მომავალ ფულად ნაკადებს მათი შემდგომი ფუნქციონირებიდან (ცნობილი მაგალითია ფინური ჯგუფი Nokia, რომელმაც 90-იანი წლების დასაწყისში გაყიდა ქვედანაყოფები, რომლებიც არ ეხებოდა ტელეკომუნიკაციას). ეს ჩვეულებრივ გამოიყენება ფირმების, კომპანიების დონეზე ანუ მიკროეკონომიკის დონეზე, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ეს ინსტრუმენტი შეიძლება გამოყენებულ იქნას მაკროეკონომიკის, ანუ მთელი ქვეყნის დონეზეც. როგორ? სახელმწიფოს მიერ გატარებული იგივე საგადასახადო პოლიტიკით: უზრუნველყოს ქვეყნის მიერ ყველაზე ხელსაყრელი დამოკიდებულება იმ ინვესტორების მიმართ, რომლებიც ინვესტიციებს განახორციელებენ ისეთ დარგებში, რომლის განვითარებითაც სახელმწიფოა დაინტერესებული. შეიძლება შემედავოთ: ზემოთ მოცემულ პარაგრაფში მე ვაცხადებდი, რომ უარი უნდა ეთქვას პროტექციონისტულ ზომებს პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების მიზნით; მაგრამ ამ შემთხვევაში გვაქვს განსაკუთრებული გარემოება – როდესაც სახელმწიფო დაინტერესებულია ოპტიმალური და არა მაქსიმალური ინვესტიციების მოზიდვით. ამიტომ აქ შეიძლება გამონაკლისის გაკეთება (გავიხსენოთ ცნობილი აფორიზმი "არ არსებობს წესები გამონაკლისის გარეშე" – ყველა წესს აქვს თავისი გამონაკლისი – რომელი სტოიკოსი ფილოსოფოსის სენეკას გამონათქვამი.

დასკვნის მაგიერ

ამ სტატიის დაწერის იდეა შედარებით ცოტა ხნის წინ გამიჩნდა, როგორც სახელმწიფოს, ისე ეკონომიკის მეცნიერთა მხრიდან ინვესტიციების მაქსიმალური ოდენობის გაზრდის მნიშვნელობის გამო (მასმედიის წარმომადგენლებიც განზე არ იდგნენ). ამავე დროს, მთავარ პრობლემას ვხედავთ საქართველოსთვის ეკონომიკის შესაბამის სექტორებში – არა მაქსიმალური, არამედ ოპტიმალური ინვესტიციების მოზიდვაში, ინოვაციური მიდგომის გათვალისწინებით. ამიტომაც სტატიაში შემოთავაზებულია ინვესტიციატევადობის მაჩვენებელი, რომელიც, ჩემი აზრით, სახელმწიფომ უნდა გაითვალისწინოს ქვეყნის საინვესტიციო პოლიტიკის შემუშავებისა და გატარების დროს.

სტატიის დანართში მოცემულია საქართველოს ეკონომიკაში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების (FDI – პუი) დინამიკის ამსახველი დიაგრამები.

* წარმოდგენილი სტატიის ინგლისური ვერსია გამოქვეყნდა ჟურნალ „ეკონომიკა და ბიზნესში“, 2021, #4;

** ამ სტატიაში „სახელმწიფო და „მთავრობა“ გამოყენებულია, როგორც სინონიმები;

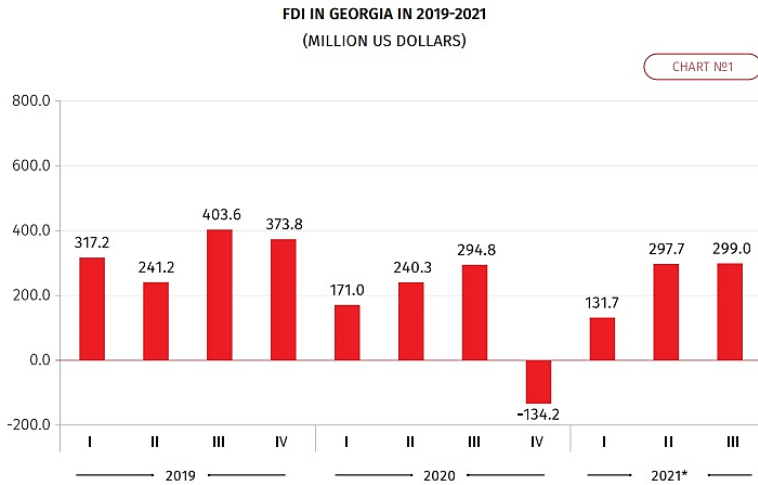
*** სამეცნიერო ეკონომიკურ ლიტერატურაში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსების ვლადიმერ პაპავასა და ავთანდილ სილაგაძის მიერ ქართულ ენაში შემოღებული იქნა ტერმინი „მთლიანი სამამულო პროდუქტი“ (იხ. სიახლე ქართულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში. ერთი საკვანძო ეკონომიკური ტერმინის – “Gross Domestic Product”- ის ქართული სახელწოდება).

დების შესახებ/ ჟ. “ეკონომიკა და ბიზნესი“, 2019, #1, გვ. 180-182).

**** გამოთვლები შესრულდა ქუთაისის უნივერსიტეტის პროფესორის იოსებ არჩვაძის მიერ.

Appendix

1.

*Preliminary data.

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

TABLE №2

DYNAMICS OF FDI IN GEORGIA
(MILLION US DOLLARS)

YEAR	I	II	III	IV	TOTAL
2006	145.2	318.0	332.4	375.5	1 171.2
2007	330.8	375.3	470.6	588.0	1 764.7
2008	540.1	607.7	136.1	291.3	1 575.2
2009	114.5	178.3	179.1	194.9	666.8
2010	176.1	211.5	236.8	241.2	865.6
2011	222.6	273.1	309.1	329.2	1 134.0
2012	312.4	248.0	220.5	267.3	1 048.2
2013	291.8	224.1	271.6	251.6	1 039.2
2014	331.9	217.6	749.5	538.0	1 837.0
2015	343.4	493.2	531.1	361.0	1 728.8
2016	392.9	452.6	507.8	300.6	1 654.0
2017	413.3	396.6	635.4	535.4	1 980.8
2018	329.3	408.1	367.2	212.4	1 317.1
2019	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8
2020	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0
2021*	131.7	297.7	299.0		728.4

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

3.

TABLE №3

FDI IN GEORGIA BY COMPONENTS IN 2019-2021
(MILLION US DOLLARS)

	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
Equity	109.6	154.0	268.7	171.6	704.0	42.1	130.3	93.1	-236.8	28.7	28.4	38.4	16.8
Reinvestment of earnings [^]	123.3	88.5	239.0	184.2	635.1	114.6	133.7	123.2	129.0	500.5	72.0	247.9	293.3
Debt instruments ^{^^}	84.2	-1.3	-104.1	17.9	-3.2	14.3	-23.7	78.5	-26.4	42.8	31.3	11.4	-11.0

*Preliminary data.

[^] Reinvestment of earnings - difference between profit/loss and dividends.

^{^^} Debt instruments - includes trade credits and loans.

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

4.

TABLE №4

MAJOR INVESTOR COUNTRIES BY Q3 2021
(MILLION US DOLLARS)

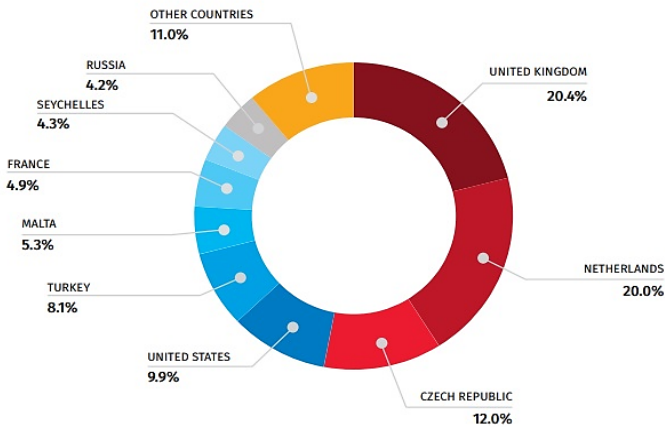
	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
United Kingdom	56.8	-22.3	81.1	121.3	236.9	72.0	59.2	115.2	56.6	303.0	88.4	121.8	60.9
Netherlands	-81.8	65.9	49.6	54.4	88.1	21.7	68.8	90.5	19.6	200.7	5.6	41.0	59.8
Czech Republic	-11.7	13.6	13.0	2.6	17.6	-3.0	0.1	5.7	-9.8	-7.0	14.1	30.9	36.0
United States	21.4	27.3	40.7	26.2	115.6	30.7	22.6	26.2	18.9	98.4	-59.8	0.4	29.6
Turkey	69.0	51.1	-20.6	74.7	174.2	13.9	26.2	-3.6	42.6	79.0	28.9	22.4	24.2
Malta	-35.4	8.0	15.9	12.7	1.2	10.2	19.3	4.5	11.9	45.9	-11.9	8.8	15.8
France	2.0	3.7	5.6	8.8	20.1	0.2	1.8	1.4	8.4	11.8	1.0	3.0	14.5
Seychelles	0.3	0.5	1.6	0.7	3.1	0.7	-1.5	0.1	-0.2	-0.9	1.6	2.4	13.0
Russia	7.0	7.5	24.7	16.0	55.2	14.1	7.0	8.3	9.8	39.2	32.0	8.8	12.5
Other countries	289.6	86.0	192.0	56.3	623.9	10.4	36.9	46.6	-292.0	-198.2	31.8	58.1	32.8

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

5.

CHART №2

FDI BY MAJOR INVESTOR COUNTRIES
IN Q3 2021*

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

6.

TABLE №5

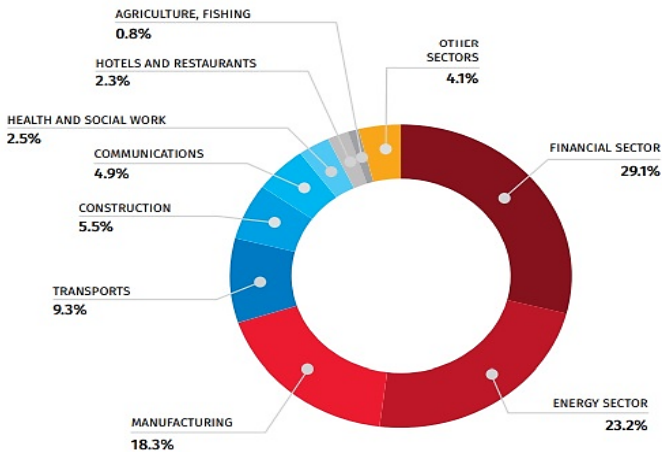
FDI BY ECONOMIC SECTORS IN 2019-2021
(MILLION US DOLLARS)

	2019				TOTAL	2020				TOTAL	2021*		
	I	II	III	IV		I	II	III	IV		I	II	III
TOTAL	317.2	241.2	403.6	373.8	1 335.8	171.0	240.3	294.8	-134.2	572.0	131.7	297.7	299.0
of which:													
Financial sector	48.1	-24.3	106.5	141.8	272.1	96.6	79.5	129.8	98.4	404.4	98.0	139.3	87.1
Energy sector	71.2	87.9	49.4	52.9	261.4	-23.4	31.4	34.4	-50.1	-7.8	40.8	65.5	69.3
Manufacturing	25.3	41.3	50.8	0.0	117.3	5.3	15.9	29.0	-14.6	35.5	26.3	50.2	54.8
Transports	27.9	17.6	14.7	-5.2	55.0	7.9	3.7	-4.8	6.1	12.8	-5.1	-18.2	27.9
Construction	4.9	7.8	-11.5	44.8	46.0	-0.5	22.9	-12.7	23.6	33.3	2.1	-3.0	16.5
Communications	16.2	4.8	17.3	33.7	72.1	13.2	11.2	15.4	10.1	49.9	-68.7	-5.0	14.5
Health and social work	2.0	7.7	1.8	7.2	18.8	6.3	-1.1	1.6	3.7	10.6	12.0	5.4	7.5
Hotels and restaurants	57.8	21.8	36.7	7.0	123.4	7.4	-6.1	1.5	-252.4	-249.5	-0.9	-1.5	6.9
Agriculture, fishing	1.5	1.2	1.2	2.3	6.3	-3.7	5.0	-1.3	-1.8	-1.8	0.8	2.2	2.3
Other sectors	62.3	75.3	136.6	89.3	363.4	62.0	77.9	101.9	42.9	284.6	26.3	62.8	12.1

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

7.

FDI BY MAJOR ECONOMIC SECTORS
IN Q3 2021*

Source: National Statistics Office of Georgia
<https://www.geostat.ge/en> (last seen 9.12.2021)

საკუთრებისა და მართვის ურთიერთობები* (კვლევის ამოსავალი ნერტილები)

სტატიაში განხილულია საკუთრების არსი და მისი გამოვლინების ფორმები. ნაჩვენებია საკუთრებითი ურთიერთობების იურიდიული და ეკონომიკური ასპექტების გამოყოფის მნიშვნელობა. პირველი გულისხმობს ამა თუ იმ ობიექტის იურიდიული დოკუმენტით (აქტით) რეგისტრირებას, ხოლო, მეორე გულისხმობს უპირველეს ყოვლისა ურთიერთობებს, რომელთა შედეგად იქმნება მატერიალური დოვლათი, მომსახურება და მოაქვს შემოსავალი (მოგება). საკუთრებითი ურთიერთობების მნიშვნელოვანი ასპექტია – მათი მრავალფეროვნება (ინდივიდუალური, ჯგუფური, კოლექტიური, კორპორატიული), მაგრამ ამ სისტემაში არის დომინირებადი ფორმა (კერძო – კაპიტალიზმის დროს, საერთო (რომელიც ვლინდება სახელმწიფო საკუთრების სახით) – სოციალიზმის დროს). განხილულია საკუთრებითი ურთიერთობების და მართვის ურთიერთკავშირი. ხაზგასმულია, რომ თანამედროვე ეკონომიკებში მესაკუთრის და მმართველის (მენეჯერის ფუნქცია განცალკევებულია), რაც ეკონომიკის ეფექტიანობის ზრდას ხელს უწყობს.

განსაკუთრებით აღნიშნულია სახელმწიფოს როლის გაძლიერებაზე ეკონომიკაში, კრიზისულ პერიოდებში (მაგალითად, კორონავირუსის (COVID -19) პერიოდში).

Abstract

* გამოქვეყნებულია: ჟურნალში „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტ. XV, N 3, გვ. 61-73

The property (property relations) had always occupied the minds of people and determined their actions for centuries. This phenomena is interdisciplinary and represents the subject of economic and legal disciplines. From the point of view of law (jurisprudence), property in the first place means the ownership of an object by a particular subject, which is fixed through a legal document (act). The construction of “appropriation-possession-disposal-use”, which has more legal weight is also in use. From the standpoint of economic science, ownership is primarily relationships, a result in which the material welfare is created which should provide income (profit). A particular aspect of property is its “diversity”. The logic of the development of property relations dictates that the dominant can be only one form of property, around which there are built other forms of property (under capitalism – private property, which is implemented by means of various forms (stock, group, individual), under socialism – nationwide, which is implemented through the form of state property. An important aspect of the analysis of property is the correlation of its form with the efficiency of its functioning. The none of the forms of property don't automatically lead to the increase in production efficiency and effectiveness of economy in general.

The Interaction between Economics & Politics is stressed as well. The special role of government in the economy is emphasized (particularly in the process combating with COVID-19).

წინამდებარე სტატიაში ავტორი ცდილობს გააანალიზოს საკუთრებითი ურთიერთობები ეკონომიკის

მართვასთან ურთიერთკავშირში (მაკრო-მიკრო ეკონომიკური ასპექტი). რა თქმა უნდა, ერთ პუბლიკაციაში, მითუმეტეს სტატიაში, შეუძლებელია ამ პრობლემატიკასთან დაკავშირებული ყველა საკითხის გაშუქება. ამიტომ, შემოვიფარგლები ზოგიერთი მეთოდოლოგიური საკითხით და ვუწოდებ მას კვლევის ამოსავალ წერტილებს.

პირველი. საკუთრება (property) და საკუთრებითი ურთიერთობები (property relations) ყოველთვის იპყრობდა ადამიანის გონებას და საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრავდა ადამიანების ქმედებებს. მაგალითად, არისტოტელეს მიერ მოცემული საკუთრების განსაზღვრება. იგი აიგივებდა საკუთრებას ქონებასთან და წერდა: „...ქონებას ვუწოდებთ ყველაფერს, რომლის ღირებულებაც ფულით იზომება“ [1] (Аристотель. Соч., т.4. М., 1984. стр.121). იგი ხსნიდა საკუთრებითი ურთიერთობის არსს გამოყენებისა და ფლობის ცნებებით. არისტოტელეს აზრით: „გამოყენება აშკარად არის ქონების ხარჯვა და გაცემა, ხოლო შექმნა და დაზოგვა არის ფლობა...“ (ibid.). აღსანიშნავია, რომ ეს სოციალური კატეგორია და საკუთრების კატეგორიული ანალიზის დასაწყისი მე-17 საუკუნით თარიღდება. გამოჩენილმა განმანათლებელმა ვოლტერმა, რომელიც აბსოლუტური მონარქიის მომხრე იყო, შეისწავლა ეს ფენომენი სახელმწიფო მართვის კონტექსტში. ამრიგად, ეს პრობლემა ახალი არ არის, თანამედროვე დასავლურ ეკონომიკურ ლიტერატურაში კი გამოიყენება ტერმინი **management**, რომელიც რამდენადმე ვიწროა, ვინაიდან ის არ მოიცავს ისეთ ფენებს, როგორიცაა საკუთრება და მისი გამომხატვის სამართლებრივი ფორმები. არ შეიძლება არ დაეთანხმო ეკონომისტს, აკადემიკოს ვლადიმერ პაპავას, რომელიც

მართებულად თვლის, რომ „მენეჯერი არის სპეციალიზებული დისციპლინის – მენეჯმენტის – კატეგორია (ანუ მიკრო დონე), ხოლო „მართვა“ არის სახელმწიფოს მართვასთან, მთლიანად ეკონომიკის მართვასთან დაკავშირებული კატეგორია (ანუ მაკრო დონე)“. არ შეიძლება არ დაეთანხმო გერმანელ მკვლევარს ერის რაინერტს, რომ „ტერმინი „მართვა“ ნიშნავს „სახელმწიფოს“ და „მთავრობას“ [2].

მეორე. მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრის მეცნიერების ერთ-ერთი წამყვანი მიმართულებაა სწრაფვა ცალკეულ სამეცნიერო დისციპლინებში მიღებული ცოდნის სინთეზისკენ. საკუთრება თავისი არსით და შინაარსით არის ინტერდისციპლინარული (interdisciplinary) და წარმოადგენს ეკონომიკურ და იურიდიულ მეცნიერებათა შესწავლის საგანს (ზოგადად მეცნიერების განვითარების ამჟამინდელ ეტაპზე, კერძოდ კი სოციალური მეცნიერების, რამდენიმე მონათესავე მეცნიერების კვება იძლევა ნაყოფიერ სამეცნიერო შედეგებს). რა განსხვავებაა ამ ორი სოციალური მეცნიერების მიერ ამ კატეგორიის ანალიზის მიდგომებში? რა არის ზოგადად საკუთრების ანალიზის სპეციფიკა? იურიდიული მეცნიერების თვალსაზრისით, საკუთრება, უპირველეს ყოვლისა, ნიშნავს ამა თუ იმ საგნის, ამა თუ იმ სუბიექტისადმი კუთვნილებას, რაც იურიდიულად არის დაფიქსირებული დოკუმენტით (აქტით). ასევე გამოიყენება კონსტრუქცია „მითვისება – დასაკუთრება – განკარგვა – გამოყენება“, რომელსაც უფრო მეტად იურიდიული დატვირთვა აქვს. ეკონომიკური მეცნიერების თვალსაზრისით საკუთრება, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენს ურთიერთობებს, რომელთა შედეგად იქმნება მატერიალური სიკეთე, რომელმაც უნდა მოიტანოს შემოსავალი (მოგება). სხვა

სიტყვებით რომ ვთქვათ, ქონებამ თავისი ფუნქციონირების პროცესში უნდა გამოიღოს მატერიალური სარგებელი და გამოიმუშაოს შემოსავალი (მოგება). ეს თვალსაზრისი გამოთქვა ცნობილმა ეკონომისტმა და სოციოლოგმა ლუდვიგ ფონ მიზესმა [3]. შევნიშნავთ, რომ საკუთრების ეკონომიკური ასპექტი ყველაზე ახლოს არის დაფინანსების ისლამურ პრინციპებთან – ბაზრებზე არ არის ობლიგაციები, ისინი ჩანაცვლებულია აქციებით, მონაწილეობის სერტიფიკატებით, ურთიერთდახმარების ფონდების წილებით – შემოსავლის გადახდა მოგების წილის სახით აღიარებულია როგორც დაფინანსების ისლამური ფორმა, რადგან ის აღიარებს მის უპირატესობას იურიდიულ ასპექტზე, თუმცა უნდა ვაღიაროთ, რომ ისლამური ბანკინგი ფართოდ არის გავრცელებული რამდენიმე ქვეყანაში.

ინტერდისციპლინური კვლევის კარგი მაგალითია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომისტებისა და იურისტების პუბლიკაცია „რბილი სამართლის“ გავლენა კორპორაციული მართვის ეფექტიანობაზე (ინტერდისციპლინური კვლევა), სადაც კორპორაციული მართვის თეორიული კონცეფციების ანალიზის საფუძველზე წარმოდგენილია ევროკავშირის ქვეყნების გამოცდილება და წინადადებები ამ ტიპის მმართველობის გასაუმჯობესებლად საქართველოში (კერძოდ, საბანკო სექტორში) [4]. რბილი სამართლის გამოყენების შემთხვევაში მთავარი შედეგი მოლაპარაკების გზით კომპრომისის მიღწევაა, როცა საქმე არ მიდის საარბიტრაჟო სასამართლომდე.

მესამე. საკუთრების განსაკუთრებული ასპექტია მისი „მრავალფეროვნება“ (diversity). ეგრეთწოდებული „პერესტროიკის“ გარიჟრაჟზე ეს ფორმულა საკმაოდ პო-

პულარული და ამავე დროს გარკვეულწილად ბუნდოვანი იყო: საკუთრების ყველა ფორმა თანაბარმნიშვნელოვნად იყო აღიარებული და ეს იყო წარმოდგენილი როგორც თეორიული ეკონომიკური აზროვნების თითქმის მიღწევა. აქ, როგორც მეჩვენება, ღირს კოოპერატიული საკუთრების გახსენება, რომელიც წარმოდგენილი იყო საკუთრების სხვა ფორმების ლოკომოტივად. და ამის შედეგი გახდა იმდროინდელი სახელმწიფო ქონების გაფლანგვა, წარმოების ეფექტიანობის კიდევ უფრო დაქვეითება. საკუთრებითი ურთიერთობების განვითარების ლოგიკა გვკარნახობს, რომ დომინანტი შეიძლება იყოს საკუთრების მხოლოდ ერთი ფორმა, რომლის გარშემოც შენდება საკუთრების სხვა ფორმები: კაპიტალიზმში – კერძო საკუთრება, რომელიც რეალიზდება სხვადასხვა ფორმით (ინდივიდუალური, ჯგუფური, სააქციო), სოციალიზმი – საერთო სახალხო საკუთრება, რომელიც რეალიზდება სახელმწიფო საკუთრების ფორმით. საკუთრების დომინანტური ფორმის ეროზია იწვევს ეკონომიკური პოლიტიკის მერყეობას. აღსანიშნავია მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორის ეკონომიკისა და სამართლის დარგში **ვლადიმირ შკრედოვის** სამეცნიერო კვლევა (მარქსისტული თვალსაზრისის ფარგლებში), რომელმაც აღნიშნა, რომ მრავალი ეკონომისტი და იურისტი ვერ განასხვავებს ეკონომიკური ურთიერთობების ეკონომიკურ შინაარსს და სამართლებრივ ფორმას [5].

მეოთხე. საკუთრების მნიშვნელოვანი ასპექტია მისი ფორმის ურთიერთობა მისი ფუნქციონირების ეფექტიანობასთან. საკუთრების არც ერთი ფორმა ავტომატურად არ იწვევს წარმოების ეფექტიანობის ზრდას და მთლიანად ეკონომიკის ეფექტიანობას. ამის ნათელი

მაგალითია პრივატიზაციის შემდგომი პერიოდი პოსტსაბჭოთა სივრცეში, მათ შორის საქართველოში. პრივატიზაცია როგორც რეფორმის ერთ-ერთი ელემენტი განხორციელდა, მაგრამ ეკონომიკის ეფექტურობა არასაკმარისია. აუცილებელია შესაბამისი – ფორმალური და არაფორმალური – ინსტიტუტების არსებობა, რომლებიც საკუთრების ამა თუ იმ ფორმის პოტენციალს რეალიზების საშუალებას მისცემენ. (და აქ მივდივართ საკუთრების ეკონომიკურ-სამართლებრივ ასპექტამდე, რომელსაც ზემოთ შევხებით), ანუ სახელმწიფო საკუთრება თითქოს „არავისია“, მაგრამ იურიდიული თვალსაზრისით ის სახელმწიფოს ეკუთვნის, მაგრამ ეკონომიკური თვალსაზრისით საკუთრების გამოყენების შედეგები ნაწილდება და მოიხმარება მწარმოებლებს შორის. აქ აღვნიშნავ, რომ ეკონომიკური პოლიტიკის თეორია ჯერ კიდევ საწყის ეტაპზეა [6]. ხაზი უნდა გაესვას არაეკონომიკური ფაქტორების გავლენის მნიშვნელობას ეკონომიკის განვითარებაზე. ეკონომიკას განავითარებს როგორც ომი (მაგალითად, რუსეთსა და საქართველოს შორის 2008 წლის აგვისტოს კონფლიქტის შედეგად – როგორ მკრეხელურადაც არ უნდა ჟღერდეს – ქვეყანამ მიიღო ნაწილობრივ ფინანსური დახმარება, ნაწილობრივი სესხი დაბალი საპროცენტო განაკვეთით), ასევე კორონავირუსი (კორონა ვირუსული დაავადება – COVID-19) მომავალში შესაძლებელს გახდის მედიცინისა და ეკონომიკის განვითარებას) [7].

მეხუთე. აუცილებელია აღინიშნოს სახელმწიფოს (მთავრობის) როლი ჩვენ ვიყენებთ სახელმწიფოსა და მთავრობის ცნებებს, როგორც სინონიმებს, თუმცა იურისტები მათ გამიჯნავენ, პირველ შემთხვევაში იგულისხმება სახელმწიფოში შემავალი ყველა ინსტიტუტი –

თავად მთავრობა, საკონსტიტუციო სასამართლო, ყველა დონის სასამართლოები და ა.შ.] ეკონომიკაში, რომელსაც აქვს მდოვრე განვითარება, ამ როლის ხან გაძლიერება, ხან დასუსტება არსებული სიტუაციის მიხედვით. არ შეიძლება არ დაეთანხმო პროფესორ ელგუჯა მექვაბიშვილს, რომ „თანამედროვე პირობებში სახელმწიფოს როლი მნიშვნელოვანია როგორც ეკონომიკის კრიზისიდან გამოყვანის, ისე წარმატებული პოსტკრიზისული განვითარების უზრუნველსაყოფის თვალსაზრისით“[8]. სახელმწიფოს როლი თანამედროვე ეტაპზე გამოიხატებოდა კორონავირუსთან დაპირისპირებაში. კორონომიკის ეკონომიკური მიზეზი, ჩემი აზრით არის გარკვეული ჯაჭვის (chains) რღვევა წარმოებას (მიწოდებას) და მოხმარებას (მოთხოვნას) შორის, ანუ მიწოდების ეკონომიკის (supply-side economics) გარკვეული კორელაციის რღვევა მოთხოვნის ეკონომიკასთან (demand-side economics). მიწოდება დამოკიდებულია მთავრობის მხრიდან ეკონომიკის რეალური სექტორის, ბიზნესის მხარდაჭერაზე. ეს არის საგადასახადო პოლიტიკა, საგადასახადო ბაზის დაზუსტება (საწარმოების და გადამხდელთა რაოდენობა), საგადასახადო ტვირთის (tax burden) ოპტიმიზაცია, შიდა და გარე ინვესტიციები. მოთხოვნა (გადახდისუნარიანი) დამოკიდებულია შემოსავლის (განკარგვადი შემოსავლის) დონეზე, აქ კვლავ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ფიზიკური პირების დაბეგვრა, რაც არ უნდა წარმოადგენდეს მძიმე ტვირთს მოსახლეობისთვის და შესაბამისად, „კორონომიკით“-ით გამოწვეულ ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტა უნდა ვეძიოთ როგორც მოთხოვნის, ასევე მიწოდების სტიმულირების გზებზე. ანუ სახელმწიფოთა ეკონომიკუ-

რი პოლიტიკის მთავარი შინაარსი უნდა იყოს ზემოაღნიშნული მხარეების სტიმულირება.

როგორ იმოქმედებს კრიზისი და პანდემია ეკონომიკის პერსპექტიულ სექტორებზე (ინფორმაციული ტექნოლოგიები, ცოდნის ეკონომიკა და ა.შ.)? ჯერ ერთი, უნდა გავმიჯნოთ ტერმინები ეკონომიკური კრიზისი და პანდემიით გამოწვეული კრიზისი (თუმცა დღეს ისინი ურთიერთკავშირშია). კლასიკურ ეკონომიკურ კრიზისებს სხვა მიზეზები აქვს – ქარბი წარმოება, არასაკმარისი წარმოება; ფინანსური კრიზისი – გადასახადების აკრეფის და შესაბამისად სავალო ვალდებულებების შეუსრულებლობის პრობლემა; საბანკო კრიზისი – დეპოზიტორების მიმართ სავალო ვალდებულებების შეუსრულებლობა. მეორეც, დარღვეულია ჯაჭვი წარმოებასა და მოხმარებას შორის, ამ კავშირის აღდგენას დასჭირდება გარკვეული დრო – ბაზრების შესწავლა, მყიდველების (მოხმარებლების) რაოდენობის ჩათვლით, ანუ გადახდისუნარიანი მოსახლეობის, ანუ ბაზრებზე მოთხოვნის არსებობა (კეინზის მიხედვით). ხოლო მოსახლეობის გადახდისუნარიანობა დამოკიდებულია მოსახლეობის შემოსავლების ზრდაზე (და, პირველ რიგში, განკარგვად შემოსავალზე(disposable income)), რაც დამოკიდებულია ეკონომიკის ზრდა-განვითარებაზე, სიღარიბის დონის და ჩრდილოვანი ეკონომიკის დაძლევა, რომელიც საქართველოში მთლიანი სამამულო პროდუქტის (მსპ)-ს 22-23 პროცენტია, შედარებისთვის, უკანასკნელი განვითარებულ ქვეყნებში მერყეობს დაახლოებით 4 პროცენტიდან აშშ-ში, 18 პროცენტამდე იტალიაში).

შედეგად. საკუთრება და კონკურენცია (კონკურენტული წესრიგი ეკონომიკაში, ვალტერ ოიკენის ტერმინოლოგიით). ძნელია არ დაეთანხმო ვალტერ ოიკენს, რომ

როცა დაისმის კითხვა: „აუცილებელია თუ არა კერძო საკუთრება წარმოების საშუალებებზე კონკურენტული წესრიგის განსახორციელებლად, აუცილებელია დადებითი პასუხის გაცემა“ [9]. აქ ჩნდება კითხვა: რა პრევალირებს – საკუთრების ფორმა თუ კონკურენცია (კონკურენტული წესრიგი) ეკონომიკის ეფექტიანი ფუნქციონირებისთვის? სიმართლე გითხრათ, ცოტა ხნის წინ მეგონა, რომ კონკურენტული წესრიგი დომინანტურია, რამდენადაც ბევრი მაგალითია, როცა პრივატიზებული საწარმოები არ ფუნქციონირებენ ეფექტიანად. მაგრამ გარკვეული პერიოდის შემდეგ დავრწმუნდი ამოსავალი საკითხი საკუთრებაა. და აქ მნიშვნელოვანია თავად მეთოდოლოგიური მიდგომა – **პირველადია საკუთრებითი ურთიერთობები**, შემდეგ კი მათი განხორციელების ორგანიზაციული ფორმები, ამ შემთხვევაში, კონკურენტული წესრიგი.

გამოყენებული ლიტერატურა

References

1. Аристотель. Соч., т.4. М., 1984. с.121;
2. რაინერტი ერიკ ს. როგორ გამდიდრდნენ მდიდარი ქვეყნები ... და რატომ რჩებიან ღარიბი ქვეყნები ღარიბებად. მთარგმნელები: ტატო ხუნდაძე, ივანე აბრამაშვილი. საზოგადოებრივი კვლევის ცენტრი. თბილისი. 2019. გვ. 385;
3. Мизес, Людвиг фон. Социализм. Экономический и социологический анализ. – М.: „ Galaxy“. 1994 с.29-32;
4. „რბილი სამართლის“ გავლენა კორპორაციული მართვის ეფექტიანობაზე (ინტერდისციპლინური კვლევა). თეიმურაზ ბერიძე, ირაკლი ბურდული, გიორგი მახარობლიშვილი, ანა ხარაიშვილი, დავით სიხარულიძე, ვასილ კიკუტაძე, ნინო ლობჯანიძე. თბილისი. გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“. 2018;

5. Шкредов В. П. Метод исследования собственности в „Капитале“ К.Маркса. – М.: Изд-во Моск. ун-та.1973. – 262 с.;
6. Беридзе Т.А. Экономические основы суверенитета: новые аспекты взаимодействия экономики и политики. Тбилиси. Изд-во „Сиахле“. 1995. с.160-187;
7. Vladimer Papava, Vakhtang Charaia. The Coronomic Crisis and Challenges for the Georgian Economy. 2020, GFSIS, Expert Opinion, No.136. p.15. <https://www.academia.edu/42679791/The-Coronomic-Crisis-and-Some-Challenges-for-the-Georgian-Economy?email-work-card=view-paper>
8. მექვაბიშვილი ე. გლობალიზაციის ეპოქის ფინანსური კრიზისები და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი. 2018. გვ. 259;
9. Ойкен Вальтер .Основные принципы экономической политики Москва. Издательская группа „Прогресс“ „Универс“. 1995. – с.355;

ОТНОШЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ И УПРАВЛЕНИЯ (отправные точки исследования)

В статье рассматриваются вопросы собственности, её юридический и экономический аспект; взаимосвязь отношений собственности и управления. Юридический аспект – формальная принадлежность кому-то (субъекту) объекта собственности, экономический аспект – получение дохода (прибыли) в результате использования объекта собственности. В отношениях собственности акцент делается на её доминирующую форму, в отличие от так называемой „формулы“ её многообразия (где все формы равнозначны). Частная собственность (в разных формах проявления) при капитализме; общественная (государственная как форма проявления) собственность при социализме.

Особое внимание уделяется взаимосвязи отношений собственности и управления, разделения функций собственника и управляющего (менеджера) экономическим объектом, что особенно характерно для современных экономик.

В данной статье дана попытка анализа отношений собственности в их взаимосвязи с управлением экономикой (макро-микроэкономический аспект). Конечно, в одной публикации, тем более в статье, невозможно объять все вопросы касающиеся данной проблематики. Поэтому мы ограничимся некоторыми методологическими вопросами и назовём их отправными точками исследования.

Первая. Собственность (property), отношения собственности (property relations) всегда занимали умы людей и определяли действия людей на протяжении веков. Известно, например, определение собственности, данное

Аристотелем. Отождествляя собственность с имуществом, он писал „...имуществом мы называем всё, стоимость чего измеряется деньгами“ [1](Аристотель. Соч., т.4. М., 1984. с.121). Содержание отношений собственности раскрывалось им через понятия использования и владения. „Пользование, – считал Аристотель, – это по-видимому, трата и даяние имущества, а приобретение и сбережение – это скорее, владение ...“ (там же). Следует отметить, что при этом эта социальная категория, а начало категориального анализа собственности относится ещё к XVII веку. Выдающийся просветитель эпохи возрождения Вольтер, который был сторонником абсолютизма при монархизме, изучал этот феномен в контексте государственного управления. Следовательно проблема не нова, в современной же западной экономической литературе используется термин management, несколько уже, так как не включает такие пласты, как собственность и её юридические формы выражения. Нельзя не согласиться с экономистом-академиком Владимиром Папава, который справедливо считает, что „менеджер – это категория специализированной дисциплины – менеджмент (то есть микроуровень, а „управление“ – это категория относящаяся к управлению государством, в целом экономики (то есть макроуровень). Нельзя не согласиться и с немецким исследователем Эрихом Рейнертом, “термин „управленчество“ подразумевает под собой „государство“ и правительство“ [2].

Вторая. Одной из ведущих тенденций в науке второй половины XX века является стремление у синтезу знания полученного в рамках отдельных научных дисциплин. Собственность, будучи по своему существу и содержанию

является междисциплинарной (interdisciplinary) и представляет предмет исследования экономической и юридических наук (на современном этапе развития науки вообще, и общественной, в частности, пересечение нескольких смежных наук даёт плодотворные научные результаты). В чём состоит различие в подходах к анализу этой категории со стороны этих двух социальных наук? В чём состоит специфика анализа собственности вообще? С точки зрения юридической науки собственность, в первую очередь, означает принадлежность того или иного объекта, тому или иному субъекту, которая закрепляется юридически документом (актом). Используется и конструкция „присвоение-владение-распоряжение-пользование“, которая имеет больше юридическую нагрузку. С точки зрения экономической науки, собственность это прежде всего отношения в результате которых создаётся материальное благо, которое должно приносить доход (прибыль). Другими словами, собственность в процессе своего функционирования должна производить материальное благо и приносить доход (прибыль). Эту точку зрения высказывал ещё известный экономист и социолог **Людвиг фон Мизес** [3]. [Заметим, что, экономический аспект собственности наиболее близок к исламским принципам финансирования – на рынках нет облигаций, они заменены акциями, сертификатами участия, долями взаимных фондов – выплата дохода как доли прибыли признана исламской формой финансирования, так как признаёт его примат над юридическим аспектом, хотя следует признать исламский банкинг распространён в нескольких странах.

Хорошим примером междисциплинарного исследования является публикация экономистов и юристов Тбилисского государственного университета имени Ивана Джавахишвили – „Влияние „мягкого права“ на эффективность корпорационного управления. Междисциплинарное исследование“, где на базе анализа теоретических концепций корпорационного управления представлен опыт стран Евросоюза и даны предложения по совершенствованию данного типа управления в Грузии (в частности в банковской сфере) [4]. В случае использования „мягкого права“ основным результатом является достижение компромисса путём переговоров, когда дело не доходит до арбитражного суда.

Третья. Особый аспект собственности – это её „многообразие“(diversity). На заре так „называемой перестройки“, эта формула была достаточно популярна и в то же время несколько расплывчата: все формы собственности признавались равнозначными и это преподносилось как чуть ли не достижение теоретической экономической мысли. Здесь, как мне кажется стоит вспомнить и о кооперативной собственности, которая преподносилась чуть ли не как локомотив остальных форм собственности. И как результат: разбазаривание в то время ещё государственной собственности, дальнейшее снижение эффективности производства. Логика же развития отношений собственности диктует, что доминирующей может быть только одна форма собственности вокруг которой выстраиваются другие формы собственности (при капитализме – частная собственность, которая реализуется через различные формы (индивидуальная, групповая, акционерная), при социализме – общенарод-

ная, которая реализуется через форму государственной собственности. Размывание доминирующей формы собственности приводит к шатаниям и в экономической политике (следует заметить научные исследования (в рамках марксистской точки зрения) – в области экономики и права профессора Московского государственного университета Владимира Шкредова, который указывал на неразличение многими экономистами и правоведами экономического содержания и юридической формы экономических отношений) [5].

Четвёртая. Важным аспектом собственности является связь её формы с эффективностью её функционирования. Ни одна форма собственности автоматически не приводит к росту эффективности производства и эффективности экономики в целом. Послеприватизационный период в постсоветском пространстве (в том числе и в Грузии) яркий пример этого. Приватизация (как один из элементов реформы) проведена, а экономика недостаточно эффективна. Необходимо наличие соответствующих институтов – формальных и неформальных- позволяющих реализовать потенциал той или иной формы собственности. (И вот тут, мы подходим к вопросу, об экономическом и юридическом аспекте собственности (который был затронут выше), то есть госсобственность вроде бы „ничейная“, но с точки зрения юридической принадлежит государству, а вот с точки зрения экономической результаты использования собственности распределяются и потребляются между производителями. Здесь же заметим, что теория экономической политики находится на стадии становления [6]. Здесь стоит подчеркнуть значимость влияния неэкономического

фактора на развитие экономики. Как война даёт возможность развиваться экономике (например августовский конфликт 2008 года между Россией и Грузией- как это ни кощунственно не звучит – страна получила частично финансовую помощь и частично кредит под низкий процент), **так** и коронавирус (Corona Virus Disease – COVID-19) даст возможность развиваться медицине и экономике в перспективе)[7].

Пятая. Здесь необходимо указать на роль государства (правительства) [здесь мы понятия государство и правительство используем как синонимы, хотя юристы проводят грань между ними, в первом случае понимается все институты входящие в государственно – собственно правительство, конституционный суд, суды всех уровней и т.д.] в экономике, которая имеет плавный характер развития – то усиление, то ослабление этой роли, в зависимости от сложившейся ситуации. Нельзя не согласиться с профессором Э.Меквабишвили в том, что „в современных условиях роль государства значительна как в процессе вывода экономики из кризиса, так и с точки зрения обеспечения успешного посткризисного развития“[8]. Роль государства на современном этапе развития проявилась в противостоянии коронавирусу. Экономической причиной кризиса является, на наш взгляд, разрыв между производством (предложение) и потреблением (спрос), то есть определённое соединение экономики предложения (supply-side economics) с экономикой спроса (demand-side economics). Предложение зависит от содействия со стороны правительства реальному сектору экономики, бизнесу. Это налоговая политика, уточнение налоговой базы, оптимизация налогового бремени,

внутренние и внешние инвестиции. Спрос (платежеспособный) зависит от уровня доходов (располагаемого дохода), здесь опять важную роль играет налогообложение на физических лиц, которое не должно ложиться тяжёлым бременем на население. И поэтому разрешение проблем „корономики“ надо искать на путях стимулирования как спроса, так и предложения. Иными словами основным содержанием экономической политики государств должно быть стимулирование вышеназванных сторон.

Как кризис и пандемия повлияют на перспективные сферы экономики (информационные технологии, экономика знаний и др.)? **Во-первых**, я бы разделил термин экономический кризис и пандемию (хотя сегодня они очень взаимосвязаны). Классические же экономические кризисы имеют другие причины – перепроизводство, недопроизводство; финансовый кризис – проблема сбора налогов и соответственно невыполнение долговых обязательств; банковский кризис – невыполнение долговых обязательств перед депозитариями. **Во-вторых**, разорвана цепь между производством и потреблением, восстановление этой связи потребует определённого времени – изучение рынков, в том числе количество покупателей (потребителей), то есть платежеспособного населения, то есть наличия спроса на рынках (по Кейнсу). А платежеспособность населения зависит от роста доходов населения (и в первую очередь располагаемого дохода), который зависит от роста и развития экономики (преодоления уровня бедности, который в Грузии составляет 22-23 процента от ВВП, к примеру в развитых странах он

ვარьირებს მეშუა 4 პროცენტში ვაშა და 18-ტუ პროცენტში ვა იტალია.

შესტა. სოხვენნოშტა და კონკურენცია (კონკურენტნუა რუარდოკ ვა ეკონომიკა, სოგლასო ტერმინოლოგია ვალტერა აიკენა). ნელაზა ნე სოგლასიშა ს ვალტერო აიკენო და ვა ტო, ჭო ჯადავა ვოპროს „ნეოხონიდა ლი ჭაშტანა სოხვენნოშტა ნა სრედსტვა რუოიშტვანა რა რეალიზაცია კონკურენტნუა რუარდოკ, ნეოხონიდა რა დოლოჟიტელნუა ანვოტ" [9]. ჯდეს ვოზნიკაეტ ვოპროს: ჭო რევალირუეტ – რა რეალიზაცია სოხვენნოშტა ანვო კონკურენცია (კონკურენტნუა რუარდოკ) რა ეფრეკტივონო რუნქიონიროვანია ეკონომიკი? ჭესტო გოვორა, ნეკოტორე ვრემა ნაზად ა სჩიტალ, ჭო კონკურენტნუა რუარდოკ ავლენაეტ დომინანტო, როსოლკუ რეა პოსოლკუ ეშტ მნოგო რეიმეროვ, კოგდა რეივატიზიროვანნი რედრეატირა ნე რუნქიონირუეტ ეფრეკტივო. ნო, ჯდეს ვაჟენ სან მეთოდოლოგიკური რუარდოკ – რევიჩნი ანვოშენია სოხვენნოშტა, ა რეოტო აჟ რგანიზაციონნი რეორმე რეალიზაცია (ვა რანონ სლუკა კონკურენტნუა რუარდოკ).

ლიტერატურა

References

1. არისტოტელ. სოკ., ტ.4. მ., 1984. ს.121;
2. რაინერტი ერიკ ს. როგორ გარდიდრდენენ მდიდარი ქვეყნები ... და რატომ რჩებიან ღარიბი ქვეყნები ღარიბებად. მთარგმნელები: ტატო ხუნდაძე, ივანე აბრამაშვილი. საზოგადოებრივი კვლევის ცენტრი. თბილისი. 2019. გვ. 385;
3. მიზეს, ლუდვიგ ფონ. სოციალიზმ. ეკონომიკური და სოციოლოგიკური ანალიზი. – მ.: „გალაქი“. 1994 ს.29-32;

4. „რბილი სამართლის“ გავლენა კორპორაციული მართვის ეფექტიანობაზე (ინტერდისციპლინური კვლევა). თეიმურაზ ბერიძე, ირაკლი ბურდული, გიორგი მახარობლიშვილი, ანა ხარაიშვილი, დავით სიხარულიძე, ვასილ კიკუტაძე, ნინო ლობჯანიძე. თბილისი. გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“. 2018;
5. Шкредов В. П. Метод исследования собственности в „Капитале“ К.Маркса. – М.: Изд-во Моск. ун-та.1973. – 262 с.;
6. Беридзе Т.А. Экономические основы суверенитета: новые аспекты взаимодействия экономики и политики. Тбилиси. Изд-во „Сиахле“. 1995. с.160-187;
7. Vladimer Papava, Vakhtang Charaia. The Coronomic Crisis and Challenges for the Georgian Economy. 2020, GFSIS, Expert Opinion, No.136. p.15. <https://www.academia.edu/42679791/The-Coronomic-Crisis-and-Some-Challenges-for-the-Georgian-Economy?email-work-card=view-paper>
8. მექვაბიშვილი ე. გლობალიზაციის ეპოქის ფინანსური კრიზისები და საქართველოს ეკონომიკა. თბილისი. 2018. გვ. 259;
9. Ойкен Вальтер.Основные принципы экономической политики Москва. Издательская группа „Прогресс“ „Универс“. 1995. – с.355;

**კვალიფიციური სამუშაო ძალაზე მოთხოვნისა და
მიწოდების პროფესიული ანალიზი – TVET*
(ტექნიკური და პროფესიული განათლება და ტრენინგი)
დაგეგმვისთვის სამუშაო ძალის ბაზრის შესახებ
ყოველწლიური ინფორმაციის ანგარიშები**

TVET უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების სისტემები მუდმივად განიცდიან ზენოლას, რათა შრომის ბაზრის მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად კურსდამთავრებულები მიაწოდონ. ამ სისტემების რეალიზებისათვის ჩვეულებრივ საჭიროა:

ა) დამსაქმებელთა მიერ მოხსენებული კვალიფიციური სამუშაო ძალის დეფიციტის მასშტაბი;

ბ) კურსდამთავრებულთა სიჭარბე, რომელთაგან ზოგიერთი შეიძლება იყოს უმუშევარი ან დასაქმებული, დაბალი კვალიფიკაციის მქონე ან განსხვავებული პროფესიის, რაც იწვევს პროფესიულ და კვალიფიკაციურ სამუშაო ძალაში შეუსაბამობას.

კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნისა და მიწოდების დისბალანსი შეიძლება წარმოიქმნას სხვადასხვა მიზეზის გამო. მაგალითად, თუ მოსახლეობის მზარდი განათლების დონე ეკონომიკაში კვალიფიციურ სამუშაო ძალის ზრდას აჭარბებს, ან ეკონომიკის დარგები არ ასაქმებენ TVET კურსდამთავრებულებს. ასევე შესაძლოა,

* ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის პროფესორი. ავტორი მადლობას უხდის შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის ყოფილ მთავარ ექსპერტს ტექნიკური და პროფესიული განათლების და ტრენინგის (TVET) დაგეგმვის უზრუნველყოფის საქმეში დოქტორ ვლადიმირ გასკოვს, ღირებული მასალების მოწოდებისათვის.

გამოქვეყნებულია ჟურნალში „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტ. XV, №3, 2023

დატრენინგებული ადამიანების ნაწილი საზღვარგარეთ წავიდეს და ა.შ. ანალოგიურად, დისბალანსი შრომის ბაზრის პროფესიულ სტრუქტურაში შეიძლება ჩამოყალიბდეს იმის გამო, რომ პროფესიული სწავლებისა და უმაღლესი განათლების სისტემამ შეიძლება გააგრძელოს კურსდამთავრებულების მიწოდება ისეთ პროფესიებში, რომლებიც მათ სამუშაოს მოძიების მცირე ან არანაირ შანსს არ აძლევს, რადგან ადგილობრივი შრომის ბაზარი შესაძლოა უკვე გაჯერებული იყოს მსგავსი პროფესიული პროფილების მქონე სამუშაო ძალით.

კვალიფიციური სამუშაო ძალის დეფიციტსა და სიჭარბეზე ყოვლისმომცველი შრომის ბაზრის ინფორმაციის (LMI) ნაკლებობის ან მისი გამოყენების გამოცდილების არარსებობის გამო, TVET ტრენინგები ძირითადად:

(i) ორიენტირებულია სტუდენტთა მოთხოვნაზე ან

(ii) განსაზღვრულია რესურსების, ინსტრუქტორებისა და აღჭურვილობის ხელმისაწვდომობით.

კერძოდ, LMI-ის (სამუშაო ძალის ბაზრის შესახებ ინფორმაცია) ხელმისაწვდომობა და მისი გამოყენება პროფესიულ საგანმანათლებლო პროგრამებში ხელს უწყობს რეგიონულ ბაზრებზე კვალიფიციური სამუშაო ძალის დეფიციტისა და სიჭარბის რისკების შემცირებას.

ქვეყნების უმეტესობა კვარტალურად ატარებს სამუშაო ძალის გამოკვლევას (LFS) (დასაქმების კლასიფიკაციის საერთაშორისო სტანდარტი) და აგროვებს ინფორმაციას დასაქმებაზე, უმუშევრობასა და მოსახლეობის სხვა მახასიათებლებზე. თუკი LFS აგროვებს მონაცემებს სამუშაო ძალის პროფესიული სტრუქტურის შესახებ, ISCO-08 (International Standard Classification of Occupations) დონე 3 და 4 (მცირერიცხოვანი და ერთეული ჯგუფები) არის დეტალების დონეები, რომელიც საჭიროა ცალკეუ-

ლი პროფესიების მიხედვით სამუშაო ძალის ყოვლის-
მომცველი ანალიზისთვის. მნიშვნელოვანია, რომ ეს
დონეები უნდა იყოს გამოყენებული როგორც LMI-ზე და-
ფუძნებული სახელმძღვანელო, პროფესიული განათლე-
ბის მიწოდების დაგეგმვისთვის.

**შრომის ბაზრის ინფორმაცია და შრომის ბაზრის სა-
ინფორმაციო სისტემები (LMIS)** შრომის ბაზრის ინფორ-
მაცია არის ნებისმიერი ინფორმაცია, რომელიც ეხმარე-
ბა სხვადასხვა სფეროს წარმომადგენლებს შრომის ბაზ-
რის შესახებ ინფორმირებული გადანაცვეტილებების მი-
ღებაში. LMI პროფესიებსა და დარგებზე, მაგალითად,
დაგეხმარებათ მიიღოთ მნიშვნელოვანი გადანაცვეტი-
ლებები სწავლისა და ტრენინგის, თქვენი პირველი სა-
მუშაოს ან შემდეგი კარიერული ნაბიჯის შესახებ.

ხარისხიანი და დროული LMI ასევე საშუალებას აძ-
ლევს მომხმარებლებს მოემზადონ ხვალინდელი ეკონ-
ომიკისთვის, რადგან ის უზრუნველყოფს ადამიანების
სწორ ხელმისაწვდომობას მომავალი სამუშაოსთვის და
ახალისებს ახალი უნარების განვითარებას, რამაც შეიძ-
ლება ჩვენი ეკონომიკა ახალი, პროდუქტიული მიმარ-
თულებით წაიყვანოს.

საუკეთესო LMI მომხმარებლებს აწვდის ინფორმა-
ციას შრომის ბაზარზე დადებითი ცვლილებების განსა-
ხორციელებლად, რომელიც ყველას სარგებელს მოუტ-
ანს. შრომის ბაზრის საინფორმაციო სისტემა (LMIS) მო-
იცავს ინსტიტუციურ მოწყობებს, ტექნოლოგიურ სისტე-
მებსა და პროცედურებს შრომის ბაზრის ინფორმაციის
შეგროვების, დამუშავების, შენახვის, მოძიებისა და
გავრცელებისათვის. LMIS წარმოადგენს არსებით სა-
ფუძველს დასაქმებისა და შრომის პოლიტიკისთვის და

ანვდის ინფორმაციას უკეთესად ორიენტირებული და მიზანმიმართული პოლიტიკის შემუშავებაზე, განხორციელებაზე, მონიტორინგსა და შეფასებაზე.

ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების უმეტესობამ გააფართოვა ტრადიციული მანდატი სამუშაო ძალაზე არსებული და მოსალოდნელი მოთხოვნის გასაანალიზებლად და დასაქმებისათვის 10-15 წლის განმავლობაში ISCO-08 (ან მისი ეროვნული ეკვივალენტი) ძირითადი და ქვე-ჯგუფებისა და დარგების მიერ ეროვნულ და რეგიონულ დონეზე.

ამრიგად, კვალიფიციური სამუშაო ძალის მოთხოვნისა და მიწოდების ანალიზისთვის LMIS-ის მთავარი მოთხოვნაა წარმოება და წვდომა: სამუშაო ძალის პროფესიული ანალიზი ISCO-08 მე-4 დონეზე (ან მისი ეროვნული ეკვივალენტი); და უმუშევართა ანალიზი წინა სამსახურში დაკავებულ სამუშაოსა და სწავლის სფეროს მიხედვით.

კვალიფიციური პროფესიული სამუშაო ძალის მოთხოვნისა და მიწოდების ანალიზი. სამუშაო ძალის პროფესიული სტრუქტურა რეგიონულ დარგებში ასახავს მოთხოვნას კვალიფიციურ ძალაზე ცალკეული პროფესიების რაოდენობისა და სტრუქტურის მიხედვით. მხოლოდ პროფესიული განათლებისა და ტრენინგის სისტემებს შეუძლიათ შექმნან პროფესიონალთა, ტექნიკოსთა და მაღალკვალიფიციურ მუშაკთა გარკვეული რაოდენობა და შეავსონ კვალიფიციური მუშახელი, საჭიროების შემთხვევასა და დროს. კომპანიებს შეუძლიათ მხოლოდ შეზღუდული რაოდენობის კვალიფიციური მუშაკების მიწოდება სამუშაო ადგილზე.

იმის გამო, რომ კომპანიები არ ატარებენ თეორიულ ტრენინგებს, ტექნიკოსები და პროფესიონალები ვერ

გაივლიან სამსახურში მომზადებას. დარგებს სჭირდება კვალიფიციური მუშახელის თანმიმდევრული მიწოდება მათი პროფესიული და საკვალიფიკაციო სტრუქტურებისა და სამუშაო ძალის დენადობის საჭიროებების შესაბამისად. ეკონომიკური სტაბილურობის პერიოდში, დარგების მუშახელის პროფესიული სტრუქტურები სწრაფად არ იცვლება. ყოველწლიურად წარმოებული სამუშაო ძალის მონაცემები ხდება TVET მიწოდების დაგეგმვის კონსულტაციის საფუძველი.

კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის ანალიზი ფოკუსირებული უნდა იყოს სამუშაო ძალის რეგიონულ, პროფესიულ და საკვალიფიკაციო სტრუქტურაზე, მისი ზრდის/ კლების ტენდენციებზე და სამუშაო ძალის დენადობაზე (სამუშაოს დატოვება და პროფესიის შეცვლა). ეს ფაქტორები განსაზღვრავს TVET კურსდამთავრებულების წარმოების საერთო საჭიროებას.

დარგების მიერ შექმნილი სამუშაო ვაკანსიები შეიძლება რეგულარულად შეივსოს სამუშაოს მაძიებლების მიერ, რომლებიც ხელმისაწვდომია რეგიონის შრომის ბაზარზე, რაც გამოიწვევს მწვავე დეფიციტს გარკვეულ პროფესიებში, რომლებიც ხელმისაწვდომია TVET-ის ახალი კურსდამთავრებულებისთვის. თუ რეგიონული TVET სისტემა გეგმავს მიწოდებას მხოლოდ მოთხოვნის მხარის შეფასების გათვალისწინებით, გაიზრდება გარკვეული პროფესიების ჭარბი მიწოდების რისკი.

ზოგიერთი ქვეყანა, როგორცაა აშშ, აწარმოებს მოთხოვნის რეგიონულ/ლოკალურ პროგნოზებს და პროფესიების სამომავლო ხელფასების შეფასებას, რომელიც გამოქვეყნებულია Occupational Outlook Handbook-ში. თუმცა, ამ პროგნოზების მიზანია ინდივიდუალური პირებისთვის შრომის ბაზარზე მართვა.

მოთხოვნა კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე

არსებობს ამ მოთხოვნის ორი კონცეფცია:

i. "კვალიფიციურ შრომაზე მთლიანი მოთხოვნა" – ჩვეულებრივ გამოიყენება დაგეგმვისა და პროგნოზებისთვის – სამუშაო ძალის მთლიანი ზომა (პროფესიული ჯგუფის მიხედვით), რომელიც საჭიროა ან მოსალოდნელია ქვეყანაში მოცემულ წელს.

ii. "დამატებითი მოთხოვნა კვალიფიციურ შრომაზე" – გამოიყენება TVET მიწოდების დაგეგმვისთვის – კვალიფიციური მუშახელის რაოდენობა პროფესიის მიხედვით, რომელიც საჭიროებს ყოველწლიურად რეპროდუცირებას პროფესიული განათლების სისტემის მიერ (ქვეყანაში და რეგიონში).

TVET სისტემამ უნდა გაითვალისწინოს დარგებში სამუშაო ძალის მოსალოდნელი ზრდა ან შემცირება, რათა შეავსოს ის სამუშაო ძალა, რომელიც პენსიაზე გავა, შეიცვლის პროფესიას ან დატოვებს სამუშაო ძალას სხვა მიზეზით.

დამატებითი მოთხოვნა კვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე უნდა გაიზომოს შემდეგი ინსტრუმენტების გამოყენებით:

ა) პროფესიების ეროვნული კლასიფიკაცია, სტანდარტული პროფესიული სახელებითა და კოდებით, შეესაბამება TVET-ს კურსდამთავრებულთა პროფესიებს.

ბ) ეროვნული კვალიფიკაციის ჩარჩო (NQF), რომელიც ეხება კვალიფიკაციის ეროვნულ ტიპებს/დონეებს.

ვინაიდან TVET აწარმოებს კვალიფიციურ მუშახელს, „დამატებითი მოთხოვნა“ ფოკუსირებული იქნება მხოლოდ ტექნიკურად განვრთნილ/განათლებულ სამუშაო ძალის დასაქმებაში, ხოლო ნაწილობრივ კვალიფიციუ-

რი და არაკვალიფიციური მუშახელი, როგორც წესი, გამორიცხულია გამოთვლებიდან.

კვალიფიციურ მუშახელზე მოთხოვნის ანალიზი მოიცავს შემდეგ ძირითად ცვლადებს:

- დასაქმება თითოეულ კვალიფიციურ პროფესიაში რეგიონის ყველა დარგში საბაზო წლის განმავლობაში;
- დასაქმების მოსალოდნელი სამომავლო დინამიკა დარგებისა და მათი პროფესიების მიხედვით;
- შეუვსებელი ვაკანსიების რაოდენობა დასაქმების მიხედვით ყოველი საანგარიშო პერიოდის ბოლოს (კვარტალი ან წელი) და მომავალი ტენდენციების მოლოდინი.

თითოეულ პროფესიაში კვალიფიციური დასაქმება არის ამ პროფესიაზე მოთხოვნის გაანგარიშების საფუძველი. სამუშაოების მიხედვით შეუვსებელი ვაკანსიების რაოდენობა ასახავს მუშახელის ნაკლებობას ან სამუშაო ადგილის ზოგიერთი ფაქტორის (ხელფასი/სამუშაო პირობები) გავლენას;

მოსალოდნელი მცირევადიანი მოთხოვნა მუშახელზე მოიცავს შემდეგ მონაცემებს:

ა) თითოეულ დარგში დასაქმების მოსალოდნელ ზრდას ან შემცირებას; და

ბ) თითოეულ დარგში დასაქმების მოსალოდნელ უკმარისობას ან ნამატს, რაც ასახავს ზრდის ან შემცირების ტენდენციას, სადაც ეს უკანასკნელი გამოწვეულია წარმოებებში დასაქმების ზრდით ან შემცირებით.

«დამატებითი» მოთხოვნა შეიცავს მუშახელს, რომელიც აუცილებელია შემდეგი პუნქტების დაკმაყოფილებისათვის:

«გაფართოების მოთხოვნა» – სანარმოო დასაქმების ზრდა/გაფართოება, სხვადასხვა მიზეზის მიუხედავად;

«მოთხოვნა ჩანაცვლების შესახებ» – მუშაკების ჩანაცვლება, რომლებიც მოშორებულია სამუშაო ადგილებს (მიზეზი: პენსიაზე გასვლა, სამუშაოს შეცვლა, სამუშაო ადგილიდან წასვლა და ა. შ.)

მოთხოვნის ორივე პროცესს ადგილი აქვს ნებისმიერ ეკონომიკაში. აღსანიშნავია, რომ მაშინაც კი, თუ დასაქმება არ ფართოვდება, მოთხოვნა ჩანაცვლების შესახებ მაინც არსებობს თითქმის ყოველთვის, ამის მიზეზი კი – კადრების რეგულარული დენადობაა.

დასაქმების დაცემა შეიძლება განვითარდეს მაშინაც, როდესაც დამატებითი სამუშაო ადგილების გამოჩენა არ არის პერსპექტივაში, ან როდესაც წარმადობის ზრდა ამცირებს დამატებითი კადრების მოთხოვნას (რაც ნიშნავს „არ არსებობს გაფართოების მოთხოვნა“).

მოთხოვნით განპირობებული TVET განათლება ეფუძნება დამატებით მოთხოვნებს კვალიფიციურ მუშახელზე.

ამგვარად, შეიძლება შემცირდეს იმის რისკი, რომ დიპლომირებული სპეციალისტი უმუშევარი დარჩეს, ან ვერ ნახოს შესაფერისი სამუშაო. დამატებით მოთხოვნათა ტენდენციები განსხვავდება მრეწველობის სხვადასხვა პროფილების მიხედვით.

„გაფართოების მოთხოვნა“ შესახებ

„გაფართოების მოთხოვნა“ კვალიფიციურ მუშახელზე გამოწვეულია ახალი სამუშაო ადგილების გახსნით, რაც სხვადასხვა ფაქტორების მოქმედების შედეგია. თვით დემოგრაფიული ზრდაც კი ცალსახად იწვევს სა-

მუშაო ძალების ზრდას – როგორც დაქირავებულის, ასევე თვით-დასაქმებულის.

ერთსა და იმავე დარგში მომუშავე კომპანიებს გააჩნია მსგავსება პროდუქტებსა და ტექნოლოგიებში. ამ კომპანიებს შეიძლება ჰქონდეთ მსგავსება მათი სამუშაო ძალის პროფესიული სტრუქტურების მხრივაც.

პროფესიული კადრების ანალიზი, გაფართოების მოთხოვნის კუთხით, იწყება თითოეულ რეგიონულ წარმობაში არსებული პროფესიული სტრუქტურის ანალიზით. ზოგ საწარმოებზე შეიძლება თანდათან გაიზარდოს კადრების ოდენობა, მაშინ როცა სხვა საწარმოებმა შეიძლება განიცადონ კადრების დეფიციტი.

კვალიფიციური მუშახელის "ჩანაცვლების მოთხოვნა"

„ჩანაცვლების მოთხოვნა“ წარმოიქმნება, როგორც საჭიროება, შეცვალოს თანამშრომლები, რომლებიც გამოეთიშებიან სამუშაო ადგილებიდან სიკვდილის, ავადმყოფობის, დეკრეტული შვებულების, მიგრაციის ან სამუშაო ძალიდან ან პროფესიიდან გასვლის გამო. თანამშრომლების შეცვლის საჭიროება მნიშვნელოვნად განსხვავდება დარგების, პროფესიებისა და სეზონების მიხედვით.

გრძელვადიანი დასაქმების პროგნოზების წარმობისას, თანამშრომლების მიერ პენსიაზე გასვლის, სიკვდილისა და უბედური შემთხვევების გამო სამსახურიდან წასვლის ალბათობა შეიძლება მოდელირდეს ასაკობრივი ჯგუფების ცვლის მეთოდის გამოყენებით და საპენსიო ასაკის მიღწევის შრომითი წილების გაანგარიშებით. ასევე გამოითვლება ავარიების მაჩვენებლები,

რომელიც განსხვავდება ქვეყნების, მრეწველობის და ა.შ. მიხედვით.

კადრების ბრუნვა შეცვლის მოთხოვნის კიდევ ერთი მიზეზია: როდესაც კვალიფიციური მუშაკები კომპანიებს შორის გადაადგილდებიან თავიანთი საქმიანობის შეცვლის გარეშე, დასაქმების საერთო რეგიონული მოთხოვნა გავლენას არ ახდენს.

როდესაც გამოცდილი მუშები ცვლიან თავიანთ პროფესიებს, ვაკანსიები უნდა შეივსოს კვალიფიციური უმუშევარი მაძიებლებით და ახალბედა TVET მქონე სპეციალისტებით. კვალიფიციური მუშების ნაკადების შესახებ, რომლებიც ტოვებენ სამსახურს და მიზნად ისახავენ შეცვალონ თავიანთი საქმიანობა, ზუსტი მონაცემების მიღება რთულია.

პრაქტიკაში, ასეთი მონაცემები არ არის შეგროვებული და კადრების ბრუნვა არ არის მოდელირებული. თვალნათლივად ჩანს ალბათობა იმისა, რომ მუშაკი უნდა შეიცვალოს განათლებაზე/კვალიფიკაციის დონეზე, მუშახელის ასაკსა და დაკავებულ თანამდებობაზე.

პროფესიული ბრუნვის მოცულობა და ამის შედეგად ჩანაცვლების მოთხოვნა შეიძლება ძალიან მნიშვნელოვანი იყოს. მაგალითად, აშშ-ში ჩატარებული სამუშაო ადგილების გახსნისა და კადრების ბრუნვის კვლევის (JOLTS) მიერ წარმოებული მონაცემები აჩვენებს მნიშვნელოვან განსხვავებებს ჩანაცვლების მოთხოვნაში, ინდუსტრიებში, პროფესიულ ჯგუფებსა და წლის სეზონებში.

TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები,

როგორც კვალიფიციური მუშახელის მიწოდების ნაწილი.

უნარების მქონე კადრებით მომარაგება შემდეგ ორ უმთავრეს პროცესს შეიცავს:

i. TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები, რომლებმაც სწავლა დაასრულეს მითითებულ / ბაზისურ წელს და სავარაუდოდ შეუერთდნენ მუშახელის დამთავრების წელს;

ii. კვალიფიციური LFS-უმუშევრები.

ყოვლისმომცველი LMI უმთავრეს მიზანს შეადგენს პროფტექნიკური და უმაღლესი განათლების რეგიონალური სისტემების კონსულტაცია იმის თაობაზე, თუ რა რისკები არსებობს რეგიონულ ბაზარზე კადრებით გაჯერებულობასა და უკმარისობასთან დაკავშირებით.

TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები და მათი მწარმოებელი პროფესიულ – საგანმანათლებლო პროგრამები ითვლება კადრებით მომარაგების ერთადერთ კომპონენტად, რომლის მონიტორინგი /მართვა შესაძლებელია ჩარიცხვისა და დაფინანსების პოლიტიკის გადახედვით.

TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები, როგორც კვალიფიციური მუშახელის მიწოდების ნაწილი

მონაცემები TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირებზე, როგორც წესი, გროვდება შესაბამისი ეროვნული ტექნიკური და უმაღლესი განათლების ორგანოების მონაცემთა ბაზებიდან. ისინი შედარებული ან შევსებულია ინფორმაციის სხვა წყაროებიდან, მათ შორის, საჯარო და კერძო პროვაიდერებიდან.

შემდეგი ძირითადი ცვლადები აუცილებლად უნდა იყოს ჩართული:

ა) ტექნიკური განათლების პროგრამის დასახელებასა და ხანგრძლივობაში;

ბ) სწავლის დარგი / სპეციალობა (უმაღლესი განათლების მქონე პირებისათვის);

გ) კვალიფიკაციის NQF დონე. გარდა ამისა, უნდა შედგეს TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე იმ პირთა შეფასება-შეფარდება, ვინც დამთავრების წელს შეუერთდა კადრებს.

TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები სრულ განაკვეთზე სწავლების დროს სტატისტიკურად უნდა ჩაითვალოს "არა მუშახელად".

შესაბამისად, TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირთა დასაქმება მოცემულ წელს ითვლება როგორც ჯამი ყველა იმ კურსდამთავრებულებისა, რომლებმაც დაასრულეს სწავლა, და დასაქმდნენ სამსახურში იმავე წელს.

LFS-უმუშევრები როგორც კვალიფიციური მუშახელის ნაწილი

ვინაიდან კადრების მოთხოვნისა და კადრებით მომარაგების ანალიზი ფოკუსირებულია კვალიფიციურ პირებზე, არაკვალიფიციური უმუშევარი უნდა გამოირიცხოს გაანგარიშებიდან. ზოგადად, LFS იძლევა შემდეგ ინფორმაციას უმუშევართა პროფესიული სტრუქტურის შესახებ: დასაქმების გამოცდილების მქონე უმუშევარი პირების დასაქმება – ან ბოლო სამუშაო ადგილზე (არ აქვს მნიშვნელობა, თუ როგორ შეიძინა ეს დასაქმება,

მათ შორის სამუშაო ადგილზე მომზადება) ან უმაღლესი საგანმანათლებლო დონე და მიღწეული პროფესიული განათლების სფერო.

დასაქმების გამოცდილების არამქონე უმუშევარი პირების დასაქმება ხდება განათლების უმაღლესი დონისა და მიღწეული პროფესიული განათლების დარგის საფუძველზე.

აღსანიშნავია, რომ უმუშევარი პირები, რომლებსაც არ ჰქონდათ გამოცდილი პროფესია ბოლო სამსახურში და არ მიიღეს რაიმე პროფესიული განათლება, უნდა გამოირიცხონ გაანგარიშებიდან, რადგან ისინი არაკვალიფიციურად ითვლებიან.

LFS-უმუშევრები – კვალიფიციური მუშახელით მომარაგების ნაწილი

უმუშევართა პროფესიული სტრუქტურა იცვლება კადრების ბაზრის

ძალების ზეგავლენით. მონაცემთა მწკრივები რეგიონულ კადრების ბაზარზე კვალიფიციური კადრების ნაკადების მიხედვით უნდა წარმოიქმნას.

პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ უმუშევართა მხოლოდ კონკრეტული ნაწილის ორ ნაკადად კადრებით მომარაგება, როგორც წესი, მოიცავს TVET და უმაღლეს და საშუალო სპეციალურ სასწავლებელთა კურსდამთავრებულებს. ამის საპირისპიროდ, მუშახელის მიწოდების მნიშვნელოვანი ნაწილი ზოგადად არაკვალიფიციურ ან დაბალკვალიფიციურ მუშაკებს წარმოადგენენ.

მუშახელის მიწოდების ანალიზი მოითხოვს წინარე დასაქმებულ პირებს შორის პროფესიით კვალიფიციური

უმუშევრის იდენტიფიცირებას, საჭიროა შემდეგი ორი ცვლადი:

ა). დასაქმება ბოლო სამუშაოზე (აჩვენა წინა გამოცდილება ან უნარები შეძენილ სამუშაოზე);

ბ). პროფესიული განათლების მიღწევის უმაღლესი დონე, (ასეთის არსებობის შემთხვევაში), რამაც შეიძლება გამოიწვიოს კონკრეტული პროფესია ან სამუშაო.

როგორც ჩანს, შრომის ბაზრის პირობების გამო, ბოლო სამუშაოზე (პროფესიისა და კვალიფიკაციის დონის სფერო) დასაქმება შეიძლება განსხვავდებოდეს უმაღლესი დონისა და მიღწეული პროფესიული განათლების სფეროსგან.

ამის საპირისპიროდ უმუშევრები, რომლებსაც არ ჰქონდათ წინა დასაქმების გამოცდილება, შეიძლება ხასიათდებოდნენ მხოლოდ მათი უმაღლესი პროფესიული საგანმანათლებლო მიღწევებით (სწავლის დონე და სფერო), რამაც შეიძლება პოტენციურად გამოიწვიოს დასაქმება.

ასეთი უმუშევრები შეიძლება იყვნენ TVET და უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მქონე პირები, რომლებმაც სწავლა იმავე წელს დაასრულეს, როდესაც LFS ჩატარდა.

დასკვნა

სტატიაში განვიხილულია ძირითადი პარამეტრები, რომელიც გამოიყენება კვალიფიციური მუშახელის მოთხოვნა-მიწოდებას პროფესიული ანალიზისათვის, რაც წარმოადგენს მუშახელის ბაზრის ამომწურავი ინფორმაციის საფუძველს TVET დაგეგმვისთვის.

მოკლედ მიმოხილულია ის ცვლადები, რომელიც დაკავშირებულია კვალიფიციურ მუშახელთან (მაგ., TVET, უმაღლეს და საშუალო სპეციალურ სასწავლებელთა კურსდამთავრებულები და LFS უმუშევრები).

განსაკუთრებულ ყურადღება გამახვილებულია კვალიფიციური მუშახელის „ჩანაცვლების მოთხოვნაზე“.

დასკვნის საფუძველზე კვალიფიციურ მუშახელზე მომავალი მოთხოვნის დადგენა შესაძლებელია, როდესაც განისაზღვრება ზოგადი საჭიროება TVET კურსდამთავრებულთა მომზადებისათვის.

ლიტერატურა:

References

1. Betcherman G., Olivas K., Dar A.: Impacts of active labor market programs: New evidence from evaluations with particular attention to developing and transition countries (Social Protection Discussion Paper Series No.0402). Washington: World Bank; 2004.
2. Betcherman G., Godfrey M., Puerto S., Rother F., Staverska A.,: A review of interventions to support young workers: Findings of the youth employment inventory (Social Protection Discussion Paper No.0715). Washington: World Bank: 2007;
3. Chong A., Galdo J.: Does the quality of training programs matter? Evidence from bidding processes data (IZA Discussion Paper No.2202). Bonn: Institute for the Study of Labor; 2002;
4. Fares J., Puerto OS.: Towards comprehensive training (Social Protection Discussion Paper No. 09240. Washington: World Bank; 2009;
5. TVET in Georgia;
6. National Qualifications Framework – Georgia. European Training Foundation (ETF). Working together for life.

Abbreviations (შემოკლებები)

1. TVET (Technical Vocational Education Training), ტექნიკური და პროფესიული განათლება და ტრენინგი;
2. LMI (Labor Market Information) – შრომის ბაზრის შესახებ ინფორმაცია;
3. LFS (Labor Force Survey) სამუშაო ძალის გამოკვლევა;
4. LMIS (Labor Market Information System) – შრომის ბაზრის საინფორმაციო სისტემა;
5. JOLTS (Jobs Opening Labor Turnover Study) – სამუშაო ადგილების გახსნისა და კადრების ბრუნვის კვლევა;
6. ISCO (International Standard Classification) – სტანდარტის საერთაშორისო კლასიფიკაცია;
7. NQF (National Qualification Framework) – ეროვნული კლასიფიკაციის ჩარჩო.

**OCCUPATIONAL ANALYSIS OF DEMAND AND SUPPLY OF
SKILLED LABOUR – A CORNERSTONE OF COMPREHENSIVE
LABOUR MARKET INFORMATION FOR TVET
(Technical-Vocational Education and Training)
PLANNING***

1. Introduction

TVET and tertiary education systems are constantly under pressure to deliver graduates meeting the labour market demand. The performance of these systems is commonly judged by the: a) scale of shortages of skilled labour reported by employers, and b) surpluses of graduates, some of whom may be unemployed or employed in low-skilled or different occupations leading to occupational and qualification mismatches.

For various reasons, imbalances between the supply and demand for skilled labour may arise. For example, because the increasing education level of the population is outperforming the growth of skilled jobs in the economy, or industries do not absorb the TVET graduates. Also, trained persons may move abroad, etc.

Likewise, an imbalance in the occupational structure of the labour market could arise because TVET and the tertiary systems may continue delivering graduates in occupations that give them little or no chance of finding a job, as the

* Dr. Teimuraz Beridze is a professor at the Economics & Business Faculty of the Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia). The author like to thank Dr. Vladimir Gasskov, a former ILO Senior Expert on Skills Development and TVET Delivery Planning, for the background materials generously shared with him.

local labour market may already be saturated with jobseekers with similar occupational profiles¹.

Because of the lack of comprehensive labour market information (LMI) on shortages and surpluses of skilled labour or experience in its use, the TVET deliver training programmes are usually (i) "student demand-driven" or (ii) determined by the availability of resources, instructors, and equipment.

In particular, the availability of LMI and its use in professional education programming help reduce risks of shortages and surpluses of skilled labour in the regional markets.

Most countries conduct a Labour Force Survey (LFS) collecting quarterly data on employment, unemployment and other population characteristics. Notably, an LFS collects data on the labour force occupational structure. The ISCO-08 Levels 3 and 4 (Minor and Unit groups) are the levels of detail required for a comprehensive analysis of labour force by individual occupations. Importantly, these levels should be used as LMI-based guidance for planning TVET delivery.

From the point of view of the analysis of the regional demand for skilled labour, the key task of professional education is to reproduce the employed skilled labour force (workforce) in line with the occupational job structure of the regional economy and its anticipated dynamics. The occupational and qualification structures of the workforce in a region are a proper foundation of the regional demand for TVET and tertiary graduates, which sets out the main direction of labour market analysis for advising TVET delivery planning.

¹ Published: Journal "Economics and Business", Vol. XV, N 3, pp. 61-73

2. Labour Market Information and Labour Market Information System

Labour Market Information is any information that assists people from various walks of life in making informed decisions about the labour market. LMI on occupations or industry, for example, can help you make essential decisions about study and training, your first job, or the next step in your career.

Having quality and timely LMI also allows its users to prepare for the economy of tomorrow, by ensuring the right people are available for future work and also by encouraging the development of new skills which can take our economy in new, productive directions.

The best LMI provides users with information to make positive labour market changes that benefit everybody.¹

Labour market information system (LMIS) involves institutional arrangements, technology systems and procedures for collecting, processing, storing, retrieving, and disseminating labour market information. An LMIS provides an essential basis for employment and labour policies and informs the design, implementation, monitoring and evaluation of better-focused and targeted policies.

Most economically advanced countries have expanded the traditional mandate to analyse the current and anticipated demand for workforce and produce the employment scenarios for 10-15 years by ISCO-08 (or its national equivalent) Major and Sub-major groups and industries at the national and regional levels. Hence, for the

¹ Adapted from: <https://www.gov.nl.ca/labourmarketinformation/#:~:text=Labour%20market%20information%2C%20or%20LMI,decisions%20about%20the%20labour%20market.>

analysis of the demand and supply of skilled labour the key requirement to the LMIS is the production and access to the:

- Occupational analysis of the labour force at the ISCO-08 Level 4 (or its national equivalent); and
- Analysis of the unemployed by occupation in the previous job and by the field of study

In certain countries, LMIS is expected to steer the results of interaction between the demand and supply by capturing occupational and qualification mismatches in the labour markets. Since the operational focus is on regional labour markets, LMIS should have a precise regional dimension to guide the regional skills development systems.

LMIS should provide structured signals to the labour market authorities, agencies in charge of labour market guidance, professional education systems, and job seekers. These signals should be different to reflect the mandates and needs of multiple users.

3. Occupational analysis of demand and supply of skilled labour

The occupational structure of the workforce across regional industries reflects requirements for skilled labour by the number and structure of individual occupations. Only the professional education and training systems can produce specific number of professionals, technicians, and high-skilled workers and replenish the skilled workforce, if and when required.

Companies can provide only a limited number of skilled workers with on-the-job training, mainly in narrow operational competencies. Because companies do not deliver theoretical training, technicians and professionals

cannot be trained on the job. Industries need a consistent supply of qualified labour in line with their occupational and qualification structures and labour turnover needs.

In periods of economic stability, occupational structures of industry workforces are not changing rapidly. The workforce occupational data produced from year to year become a basis for advising TVET delivery planning.

Analysis of demand for skilled labour should focus on the labour force's regional occupational and qualification structure, its growth/decline trends, and labour force turnover (separation from labour and change of occupation). These factors determine the overall need for producing TVET graduates.

Occupational vacancies generated by industries may be routinely filled by job seekers available in a region's labour market, leading to «zero jobs» in certain occupations available for fresh TVET graduates.

If a regional TVET system plans its delivery based on the demand side estimates only, the risks of oversupply of certain occupations will increase. Some countries, such as the USA, produce regional/local forecasts of demand and estimates of future wages for occupations published in the Occupational Outlook Handbook. However, these forecasts are intended to serve as a labour market guidance for individuals and cannot serve as a solid basis for providing accurate advice for professional education systems.

If many individuals in the same location choose a career in the same occupation with high wages, then graduates in this occupation risk being oversupplied. A shortage in this occupation may occur if most individuals do not choose a particular occupational career.

For example, directors of TAFE colleges in Australia, managers of community colleges in the USA, directors of vocational colleges in France, etc., are required to produce evidence that they know the annual supply of graduates by training providers in their outreach areas. Each college in Australia is required to regularly produce a document called an «Environmental scan» containing estimates of the demand and supply by occupation.

3.1. Demand for skilled labour

There are the following two concepts of demand:

- i. «Aggregate demand for skilled labour» – usually used for planning and projections – the total size of the labour force (by occupational group) required or anticipated in a country in a given year.
- ii. «Additional demand for skilled labour" – used for TVET delivery planning – a number of the skilled labour force by occupation that requires to be reproduced annually by the system of professional education (nationally and in a region).

TVET system will have to take account of the anticipated increase or decrease of the labour force in industries to replenish the labour force who will retire, change their occupation or exit the labour force for other reasons.

The additional demand for skilled labour should be measured using:

- a) A National Classification of Occupation referring to job titles having standard occupational names and codes corresponding to the TVET graduates' occupations.

- b) A National Qualification Framework referring to job titles corresponding to national qualification types/levels (NQF).

Since TVET produces skilled workforce, the "additional demand" will focus only on technically trained/educated workforce in employment, while the semi-skilled and unskilled labour are commonly excluded from calculations.

Analysis of demand for skilled workforce involves the following key variables:

- employment in each skilled occupation in the region across all industries in the base year;
- anticipated future dynamics of employment by industry and occupations in that industry;
- the number of unfilled vacancies by occupation by the end of each reference period (quarter or year) and anticipation of future trends.

Skilled employment in each occupation is the basis for the calculation of the demand for this occupation.

The number of unfilled vacancies by occupation demonstrates shortages of labour or the influence of some factors of the workplace (wages/working conditions);

The anticipated short-term demand for skilled labour should include data on:

- a) Expected growth or decline of employment in each skilled occupation; and
- b) Expected shortages or surpluses of skilled labour in each occupation to reflect the trend of increase or decrease caused by the industries' employment growth or decline.

3.1.1. Components of the additional demand for skilled labour

«Additional» demand includes the labour force necessary to satisfy:

- «Expansion demand» – growth/expansion of the industry employment, no matter the reason
- «Replacement demand») – replacing workers separating from jobs due to retirement, change of occupation, exiting the labour force, etc.

Both streams of demand exist in any economy. Notably, even if there is no employment expansion, the replacement demand exists almost always because of the regular labour turnover.

Reduction of employment may also happen when no additional jobs are forthcoming or when productivity growth reduces the need for more labour (meaning «no expansion demand»)

The demand-driven TVET delivery is based on understanding and responding to the additional demand for skilled labour. It is the way of reducing the risks for graduates to become unemployed or mismatched at their jobs.

Trends of the additional demand across industries are commonly different for each occupation. Knowledge of the current skilled employment by occupation and the qualification level is the only basis for estimating the additional demand. The additional demand needs to be formulated using occupational titles and codes of the National Occupational Classification.

3.1.2. «Expansion demand»

The "expansion demand" for skilled labour is caused by creating new jobs due to various factors. Even a plain demographic growth inevitably results in the expansion of labour force – the employed and self-employed.

Companies belonging to the same industry have similarities in terms of products and technologies. They may also have similarities in the occupational structures of their workforces. Analysis of the expansion demand for skilled labour begins with the analysis of occupational structure in each regional industry. Some industries may gradually increase their employment, while others may experience a decline. A usual trend in many economies has been that agriculture (and manufacturing) shed labour, while employment in services increases.

Growth or decline of employment in specific industries may appear as a trend that continues for some years and allows for anticipating future short-term employment changes.

The "expansion demand" may result from requirements for more workers or fewer workers or workers in different occupations who should be hired due to the ongoing change in technologies and products. Regular analysis of the occupational structure of the labour force and production of the data series is the only way to document and forecast the occupational changes taking place. It is not uncommon, however, that the matching employment growth does not accompany the output growth in some industries because of the offsetting effects of productivity growth.

3.1.3. «Replacement demand» for skilled labour

The "replacement demand" arises as a need to replace employees who are separated from jobs due to death, sickness, maternity leave, migration, or exiting the labour force or occupation. The need to replace employees varies considerably across industries, occupations and between seasons.

In producing long-term employment forecasts, the probability of employees quitting their jobs due to retirement, death and accidents may be modelled by using the method of age group shifts and calculation of labour shares reaching the retirement age. Accident rates are also calculated, varying by country, industry, etc.

An occupational labour turnover is another cause of replacement demand. When skilled workers move between companies without changing their occupations, the total regional demand for the occupation is unaffected. When skilled workers change their occupations, the vacancies need to be filled by qualified unemployed jobseekers and fresh TVET graduates.

Accurate data on the flow of skilled workers quitting their jobs and aiming to change their occupations are challenging to produce. In practice, such data are not collected, and the labour turnover is not modelled.

Evidence indicates that the probability that a worker should be replaced after quitting a given occupation would strongly depend on the type of that occupation, education/qualification level, age of the worker, and tenure. The size of the occupational turnover and the resulting replacement demand can be very significant.

For example, data produced by the Job Openings and Labour Turnover Survey (JOLTS) conducted in the United States show considerable differences in replacement demand across industries, occupational groups, and seasons of the year.

4. Supply of skilled labour and related variables

Skilled labour is generally characterised by professional education (college and higher), possession of knowledge and skills to perform complicated tasks, ability to adapt quickly to technology changes, and creative application of knowledge and skills acquired through training in their work.

In essence, skilled workers are those directly and closely involved in the generation, development, spreading and application of knowledge¹.

4.1. TVET and tertiary graduates as part of skilled labour supply

Supply of skilled labour involves the following two major streams:

- i. TVET and tertiary graduates who completed their studies in a reference/base year and presumably joined the labour force in the year of graduation; and
- ii. Skilled LFS unemployed.

¹ ILO Policy Brief. Vol.1 2024. Skilled Labour: A determining factor for sustainable growth of the nation (see available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/publication/wcms-428969.pdf>).

The overall objective of a comprehensive LMI is to advise the regional TVET and tertiary education systems on the risks of under- and oversupply of graduates against the existing demand in the regional labour markets. The TVET and tertiary graduates and the professional education programmes producing them are considered the only supply-side component, which could be monitored/managed by reviewing the enrolment and funding policies. Importantly, TVET and tertiary graduates are deemed to be skilled or technically educated by definition.

Data on the TVET and tertiary graduates are usually collected from databases of relevant national technical education authorities and higher education bodies and compared or complemented with information from other sources, including public and private providers. The key variables to be included are (a) the title and duration of the technical education programme; (b) the occupation/field of study (for tertiary graduates); and (b) the NQF qualification level. In addition, the estimates of shares of TVET and tertiary graduates who joined the labour force in the year of graduation should also be produced.

TVET and tertiary graduates in full-time training at the time of a relevant statistical observation must be considered "not in the labour force". Consequently, the fresh supply of the TVET and tertiary graduates by occupation in a given year is counted as a sum of all graduates who completed their studies and joined the labour force in that year.

4.2 The LFS unemployed as part of the supply of skilled labour

The LFS unemployed are defined as all persons of working age who were not in employment, carried out activities to seek employment during a specified recent period, and were currently available to take up employment given a job opportunity.¹ Since the analysis of demand and supply of labour focuses on skilled persons, the unskilled unemployed should be excluded from the calculation. Generally, an LFS provides the following information on the occupational structure of the unemployed:

- Occupation of unemployed persons with employment experience characterised either by the occupation in the last job (no matter how that occupation was acquired, including on-the-job training) or the highest educational level and the field of professional education attained.
- Occupation of unemployed persons without previous employment experience attributed based on the highest educational level, and the field of professional education attained.

Notably, unemployed persons who did not have a skilled occupation in their last job and did not receive any professional education should be excluded from the calculation because they are considered unskilled.

The annual supply of skilled unemployed persons by occupation is counted based on the LFS yearly averages. The

¹ 19th ICLS. Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization (see available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms-230304.pdf>).

occupational structure of the unemployed is changing under the influence of labour market forces. Data series need to be produced following this stream of skilled labor supply in a regional labour market.

Practice shows that only a particular part of the unemployed in both streams of supply usually involve TVET and tertiary graduates. In contrast, a considerable share of labour supply is generally unskilled or low-skilled labourers.

For analysis of the supply side, which requires the identification of skilled unemployed by occupation among persons with previous employment experience, the following two variables are required:

- i. occupation in the last job (demonstrated previous experience or skills acquired in the last job); and
- ii. the highest level of professional educational attainment, if any, which may lead to a particular occupation or a job.

Apparently, due to the labour market conditions, the occupation in the last job (field of occupation and qualification level) may differ from the highest level and the field of professional education attained.

By contrast, the unemployed who did not have any previous employment experience can only be characterised by their highest professional educational attainment (level and field of study), which can potentially lead to employment. Such unemployed persons may include the TVET and tertiary graduates who completed studies in the same year the LFS was conducted.

Conclusion

This paper has provided a brief review of the key dimensions used for the occupational analysis of demand and supply of skilled labour, which is a cornerstone of comprehensive labour market information for TVET planning.

It has also described variables related to the supply of skilled labour such as TVET and tertiary graduates, and the LFS unemployed.

Particular attention has been placed on «replacement demand» for skilled labour.

As follows from the paper, it is prudent to know the nature of future demand for skilled labour when determining the overall need for producing TVET graduates.

* * *

ON ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF PROPERTY*

TEIMURAZ BERIDZE

Doctor of Economic Sciences, Professor

*Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Academician of the Georgian Academy of Economic
Sciences, Georgia
Teimuraz.beridze@tsu.ge*

NUNU OVSYANNIKOVA

Associated Professor,

*Georgian Technical State University, Georgia
nunu.ovsyannikova@tsu.ge*

Abstract. The article deals with the issues of property as a fundamental economic category of the system of economic relations of societies. From the point of view of the methodology of analysis of property relations, economic and legal aspects are differentiated. In particular, in the first case, relations between subjects are implied in the process of production, distribution, exchange, and consumption of material goods (de facto), and in the second case, ownership (who owns what) (de jure). The economy (its functioning) is based on the actions of **objective** economic laws, while the law is based on **subjective** judgments and decisions. The privatization of property should not be an end in itself, but a way to effectively use the factors of production, which ultimately ensures economic growth. No form of ownership leads to an automatic increase in efficiency (the experience

* Beridze, T., & Ovsyannikova, N. (2022). On Economical and Legal Aspects of the Property. *Globalization and Business*, 13, pp. 25-29. <https://doi.org/10.35945/gb.2022.13.003>

of post-Soviet reality has confirmed this). An analysis of the economics of crime and punishment is given.

JEL Classification: A12, K10, K11, K19.

<https://doi.org/10.35945/gb.2022.13.003>

KEYWORDS: PROPERTY, ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF PROPERTY, CRIME AND PUNISHMENT.

INTRODUCTION

Property, as a social phenomenon and property relationship, always occupied the minds of people and defined their actions for centuries (its analysis at the level of category, i.e. relation, began as early as the seventeenth century: Francois Quesnay (Quesnay, 1766) – The theory of the sacred product, Victor Riqueti de Mirabeau (Mirabeau, 1901) – The role of nature factor in the economy, Ann Robert Jacques Turgot (Turgot, 1793) – How does the administrative system affect the economy? Property as an interdisciplinary phenomenon (the intersection of economics and law) received special attention in the 1930s (Coase, R.H. (1937), The Nature of the Firm. *Economica*. 4 (16) 386-405. DOI: 10.1111 /j.1468-0335.1937.tb00002.x).

What is the difference between these two social sciences in respect of property?

From the point of view of economic science – property means the relations that result in the creation of material wealth, its production, distribution, exchange, and consumption. From the point of view of legal science, the following construction takes place – appropriation, possession, disposal, use. In other words, who owns what (legally registered, documentary).

Another feature that helps to understand the difference between the legal and economic aspects of the property is **its realization**, that is, **coming income** from its use.

Law and Economics interact in many ways. Whereas private Law assists individuals and groups who are willing to enter into agreements in a free market, public law seeks to correct the outcomes of a free market system, using economic and social regulation. Law and Economics mesh together two of society's fundamental social constructs into one subject, allowing a multi-faceted study of significant problems which exist in each subject.

Law and Economics began its synthesis as a discipline through the theories of the Chicago School and received guidance and influence from such pioneers as Guido Calabresi (The Future of ..., 2016) and Nobel Prize winners Ronald Coase and Gary Becker. Richard Posner's book "Economic Analysis of Law" became one of the classic disciplines (Posner, 2011). Recently, other methods have moved to the fore, including the Property rights approach, the Austrian School, and the Neo-Institutionalist approach. Finally, the Public Choice School with Nobel Prize winner James Buchanan as an outstanding author focuses more specifically on the political context of the Law-making process.

The essential features of the economic analysis of law in modern perception include a system for evaluating law and its institutions through the categories of efficiency, rationality, and expediency (Cooter, Ulen, 2012). At the same time, in modern science, the economic analysis of law has two different meanings: on the one hand, it is defined as a method of research and evaluation of legal activity, and on the other

hand, as a means of normative transformation. In general, the economic analysis of law is aimed at modifying the legal worldview, departing from the letter of the law, and is most often positioned by its supporters as “the key to a better law” in all legal systems.

The importance of the analysis of the above problems is multiplied in the “transition period” in the economy. Today, after three decades since the beginning of the so-called “transition period” from a centrally controlled economy to a market economy, in the societies of countries that have made such a transition (and there are 27 such countries with a population of almost 300 million people), the questions about the correctness and effectiveness of the taken steps legitimately arise. Therefore, there is a need for an objective assessment of what we have received as a result of this socio-economic transformation in the post-socialist states. It should be recognized that there is **an objective need to develop a “theory of the transition economy”, moreover, today we can already talk about the “post-transition economy”**. Today, the development of such a theory in its significance can be compared with the development of the main theories in its time, both economic science and legal science (especially ownership rights). In the article, the terms “transitional economy” and “transformational economy” are used as synonyms, although there is a certain difference between them – the “transitional economy” refers to the movement from a centralized economy to a market economy, and “transformational” generally means significant shifts in any societies and economies, which took place in pre-capitalist formations as well.

One of the first capital studies on the transformational economy is the work by Karl Polanyi (Karl Polanyi, 1944)

in which he studies the issues of Societies and Economic Systems, Evolution of the Market, Government and Market Economy, Social Change. The collective monographs (Islam & Mandelbaum, 1993) and Edward Lazear (Lazear, 1995) should also be noted. The first of them examines the transition from a planned economy to a market economy in Central and Eastern Europe, as well as in the former USSR, and the second one studies more specific issues (macroeconomics, privatization, interstate and fiscal relations, foreign trade, institutional reforms, employment, and unemployment).

The economy of the “transition period” has several specific characteristics that distinguish it from economies that are in a stationary state and develop **on their basis**. In particular, in a transition economy, new economic relations and new institutions are emerging that replace the old ones. As a result, new macro- and microeconomic patterns and trends, social and political changes, and new content of economic policy emerge. The search for intersection points and the identification of the basics of constructive interaction between the institutions of economics and law is an urgent task of economic and legal research. In

general, it is correctly noted that the participants in social production act not only as carriers of property relations, and production relations but also as legal subjects.

The economy (its functioning) is based on the actions of objective economic laws, while the law is based on subjective judgments and decisions. In other words, in the first case, we have a positive approach to the analysis of socio-economic realities, and in the second, a normative one.

The economic and legal aspects of ownership:unity and difference

Property is, firstly, an economic category that reflects the relations between people regarding things, and secondly, a certain relationship that is subject to legal regulation. Accordingly, the following contents of ownership are distinguished: economic and legal.

Economic theory tends to take the functioning of the system of property and contract for granted and focuses on the operation of the price mechanism (microeconomics).

The economic essence of property is built on the relationship between the subject (owner) and the object (property). As a rule, the property is a property on which the production process depends – economic resources, factors of production. From the economic point of view, only such objects can be called property that is capable of either generating income for their owners or directly satisfying their needs. The main forms of realization of property are **possession, disposal, and use.**

The possession is understood as the actual possession of the property, which implies the right to sell, grant, or bequeath, as well as to destroy or dispose of this property.

The disposal implies the right to change a thing, rent it out, or use it as collateral.

The use means the extraction of useful properties of the object of property in the process of consumption or earning of income.

All these three forms of realization of the property clearly show how the economic and legal content of property are interconnected and turn into each other.

The legal essence of property presupposes the rules of property regulation generally accepted at the legislative level. Legal relations are the formally attached rights and obligations concerning the property, while economic relations are the actual relations to the object of property (for example, the costs of its maintenance, or the benefit from its use).

If the legal aspect corresponds to the categories of “appropriation – disposal” or “possession”, then the economic aspect of the relationship corresponds to the creation of material wealth and its use (effectiveness). In the first case, the main content is that the object of property belongs to the subject (**what to whom**), **de jure** – to the state, a group of persons, an individual (here we recall the postulate in the well-known Coase Theorem: it is not so important how the property is distributed, it is important that property rights were recorded), in the second case – the economic one – the main thing is the efficiency of using this object (**what and how**), **de facto**. In other words, **for a lawyer, the form of belonging is important; belonging is more important for the legal aspect than for the economic one, and for an economist – it’s content (getting benefits, income)**. Property in the economy is social relations within the framework of ownership, separation, and redistribution of property objects. The economic content of property is revealed through ownership, management, and control. The right of ownership is a set of legal norms that fix the appropriation of things to individuals and groups. Ownership is the actual possession of the property. Use is the extraction of useful properties from the property, such income. That is why privatization, which is the main means and form of ownership change, should not become an end in itself during the transition to the market,

but only be its tool in creating an effective owner.

Property rights are the constructs in economics for determining how a resource or economic good is used and owned (Alchian, 2008). Resources can be owned by (and hence be the property of) individuals, associations, collectives, or governments (Alchian, 2008).

An important feature of property relations is the diversity of its forms. Such an approach to the analysis of property relations was characteristic of the so-called “perestroika period” of the late USSR. At the same time, all forms of ownership were recognized as equivalent, and this seemed almost an achievement in the theory of economic thought?! Meanwhile, following the logic of the obligatory allocation of a core in property relations, it must be recognized that the **dominant** form of property relations in a transitional economy (as well as in a “post-transitional” one, by the way) are private-property relations (in various forms of their manifestation – joint-stock, group, individual) that lay the foundations for future economies.

An important aspect of ownership is its connection to the efficiency of production. None of the forms of ownership automatically leads to an increase in the efficiency of the economy (the results of post-Soviet privatization have convinced us of this. It is necessary to have appropriate institutions (a formal – the state institutions and an informal – the social background, mentality, thinking, culture, religion, etc.), which will promote the full realization of the potential of this or that form of ownership.

Here we want to make a retrospective journey into the history of the Georgian economy: along with economic growth in Georgia, the replacement of the form of ownership (public

to private) had several specific aspects to consider in assessing the place of private property, its scale of effectiveness and dynamics.

First, the economic theory did not develop a unified theoretical-conceptual model of such a transition in the early 1990s, when the process of systemic transformation into a market economy began, with the criteria of fairness applicable to the mass privatization of the means of production. Everything was based on the weight of the local political forces, the views, the opportunistic approaches to the current situation, and the use of the method of "trial and error".

Second, in contrast to Central and Eastern European countries, the situation in Georgia, as in most post-Soviet countries, was much worse and more dramatic. The countries of Central and Eastern Europe needed only a change of ownership, the denationalization in the conditions of maintaining a unified economic organism, and the internal transformation of property relations in it. In Georgia, the transformation of property relations took place in the qualitatively new conditions of a total breakdown of old, traditional economic ties and the formation of a new systemic unity. To take an honest look, during the Soviet era the Georgian economy did not exist as a united mechanism – it was a set of N enterprises located on the territory of Georgia, cooperating with enterprises from other regions of the USSR outside Georgia. According to the 1987 interbranch balance of production and distribution of Georgian products, the total value of imports and exports of products exceeded 130 percent of gross domestic product (GDP). The cost of products exported abroad by Georgian machine-building enterprises reached $\frac{3}{4}$ of the total output of these

enterprises; almost 3/5 of Georgia's imports and exports came to the Russian Federation.

The instantaneous breakdown of such connections caused enormous damage to the economy, which in the early 1990s alone had more than 100 enterprises and industries. Under the directive rule, Georgia was guaranteed to receive raw materials and key markets, so diversifying production under such conditions was even considered a priority. But it was the breakdown of such binding ties that showed the fragility of such an "advantage." Georgia faced the world economy head-to-head and it turned out that the country had no high-demand assets, in fact, liquid goods (for example, energy carriers such as Turkmenistan and Azerbaijan). Georgian tea and citrus, which accounted for 9/10 of the total consumption of the USSR in the conditions of the Soviet economic system, were swiftly substituted on the Russian market. By 1994, the country's gross domestic product had fallen 3.9 times compared to 1988 (the best year in terms of economic performance before the reform), industry output had fallen six times or more, and the number of hired workers had fallen by 1.7 million people in the same period, in the conditions of the reduction of the total population of the country "only" by 400 thousand people; the well-being of the population has been thrown back by several decades.

Indeed, the duration of the economic downturn in Georgia during the transition to a market economy was quite long (about 71 months, from the fourth quarter of 1988 to August 1994), while in the Baltic states, for example, it lasted only 25-27 months and the cumulative economic decline was

23 percent. But we repeat: if not for private property-based market relations, the Georgian economy would be in a

much more difficult, backward, unfavorable situation. It is the private property economy of Georgia, thanks to the smooth and efficient work of state institutions, that despite the global economic crisis and the war with Russia (August 2008), the country's gross domestic product (GDP) in 2009 decreased only by 3.9 percent compared to the previous year, while in 2010 it exceeded the level of 2008 (by 2.1 percent) (data based on data from the National Statistics Office of Georgia).

In general, the form

of ownership, the private property should be considered as a necessary but insufficient condition for economic growth. The following factors are also to be taken into account:

a) high motivation of the social forces of the society in the economic results;

b) balancing all factors of production according to their potential;

c) existence of relevant key markets, i.e. growth of demand (competitiveness of the economy). Therefore, the economic collapse in Georgia in the first half of the 1990s was largely caused by the fact that the production profile adjusted to the old paradigm was inconsistent with the free market relations and economic ties; however surmounting the crisis by the country in the shortest period has been stipulated by the liberty of business and the liberal policy, which started and is being implemented by the Georgian government following the recommendations of international economic and financial institutions (**The crime and punishment:an economic approach**)

In this part of the article, we want to pay attention to the economic aspect of crime and punishment, in other words, to conduct some economic analysis of law. Note, insofar as they are connected specifically with property, property relations (we do not touch on intellectual property – this is a separate subject of study).

In general, the disclosure of the economic approach to crime and punishment once again confirms the relationship between jurisprudence and economic disciplines, and only in the interaction points of these two disciplines can one achieve significant scientific and practical results, both in one and another branch of science. In the words of the Nobel laureate in economics Gary Becker, “the economic approach is all-encompassing; it applies to all behavior”. Here, in our opinion, one can also mean the behavioral logic of criminals, although almost not studied by economists.

What do we understand by the economic content of crime and punishment? This is, of course, first of all, the statistics of crimes recorded by the statistical divisions of government structures; behind the figures, there is a wide variety of crimes – from small ones to large criminal cases. So, it is early to cherish hopes for the law-abiding population

Let us start with the crimes. First, it is well-known, crimes are committed for several reasons: a pathological addiction to perpetrate a crime (psychopathy); the second; the second is kleptomania (a special disease for thieving); third – economic malfeasance in office (corruption); and finally, the fourth – economic caused by unemployment, lack of income, low standard of living (incomes should at least be equal to the subsistence minimum per person on average). For example, in Georgia: the subsistence minimum for a man able to work in November 2021

was 223.7 GEL, and the average IMF, World Bank). monthly nominal salary was – 1328 GEL)

As for the expenditure, significant public and private funds are spent on preventing and catching criminals. The optimal cost of law enforcement depends, among other things, on the cost of catching violators and establishing their guilt, on the type of punishment – for example, whether fines or imprisonment are applied – and on the reaction of criminals to changes in the law enforcement system. Thus, the conversation inevitably touches on issues related to penology (the science of punishment) and other theories of criminal behavior.

Five types of relationships can be distinguished that give an idea of the costs: 1) the number of offenses and the costs associated with them; 2) the number of crimes and the severity of punishment; 3) the number of crimes that ended in the capture of criminals and the establishment of their guilt, on the one hand, and budget expenditures for the maintenance of the police and the judicial system, on the other; 4) the number of crimes that ended in the capture of criminals and the establishment of their guilt, and the costs of keeping criminals in places of deprivation of liberty and for the implementation of punishment in other forms; 5) the number of offenses and the costs of the private sector to ensure their security and to detain criminals.

As for the punishment (economic aspect) – the costs of maintaining the policy of criminal courts and lawyers in criminal cases for the maintenance of correctional labor institutions at the expense of the budgets of all levels of prisons. The costs of a criminal associated with various types of punishments can be brought to a comparable form

by converting them into a monetary equivalent, where only fines are directly-measured from all punishments. For example, incarceration for a criminal is the discounted amount of lost earnings plus how much he estimates his damage from imprisonment and life on a meager action.

Punishments affect not only criminals but also other members of society: first of all, the family members of the offender – after all, they lose part of their income due to the absence of the guilty one of the family members.

The total cost of punishment for the whole society is the sum of the cost of punishment for criminals and the gain or loss associated with this punishment for the rest of society. Fines are levied on offenders from the income of the rest of society, which is equal to the loss of the offender minus the cost of imposing a fine, so the cost of society in connection with the fines is approximately zero, as it should be in the case of a social transfer (Becker, 2003).

Generally, improvements in economic conditions, such as lower unemployment and higher wages, play an important role in reducing crime. Finally, we emphasize that since societies develop dynamically, the economic and legal systems develop along with them, and it is too early to make a final study of this issue, so this issue will never be closed.

References

- Alchian, A. (2008). Property rights in David R. Henderson (ed.). Concise Encyclopedia of Economics (2nd ed.). Indianapolis: Library of Economics & Liberty. ISBN 978-0-86597-665-8. OCLC 237794267.
- Alchian, A. A. (2008). Property Rights. New Palgrave Dictionary of Economics, Second edition.
- Becker, G. S. (2003). Selected Works on Economic Theory. Human

- Behavior. Economical Approach. Moscow. High School of Economics (HSE).
- Calabresi, G. (2016). *The Future of Law and Economics: Essays in Reform and Recollection*. ISBN-13: 9780300195897 Yale University DOI: 10.12987/Yale/9780300195897.001.0001
- Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*. 4 (16). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
- Cooter, R., & Ulen, T. (2012). *Law and Economics*. Boston: Addison-Wesley. 10-34; 70-73.
- Economic Transition in Eastern Europe and Russia. Realities of Reform*. Edited by Edward P. Lazear (1995) Hoover Institution-Press. Stanford University. Stanford California.
- François Quesnay (Juin 1766). Analyse de la formule arithmétique du tableau économique de la distribution des dépenses annuelles d'une Nation Agricole. *Journal de l'Agriculture, du Commerce et des Finances*. 2(3), 11-41.
- Le Marquis de Mirabeau. (1901). *Ses Theories Politiques et Economiques*, (These pour le Doctoral) Paris.
- Making Markets. Economic Transformation in Eastern Europe and the Post-Soviet States*. Ed. by Shafiqul Islam and Michael Mandelbaum (1993) Council on Foreign Relations Press. New York.
- Posner, R. A. (2011). Wolters Kluwer. Austin Boston Chicago New York the Netherlands. 3-36.
- The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our time*. Karl Polanyi. Beacon Press Boston. 1944; second edition 1957.
- Turgot, A. R. J. (1793). *Reflections on the Formation and Distribution of Wealth*. London: Printed by E. Spragg, for J. Good, Bookseller, 159. New Bond Street; John Anderson, 62, Holborn Hill; and W. Richardson, Royal.

THE CRIME AND PUNISHMENT: AN ECONOMIC APPROACH*

In this sketch I want to touch upon the issue of crime and punishment from an economic point of view. In general, the disclosure of the economic approach to crime and punishment once again confirms the relationship between legal and economic disciplines, and only in the intersection points of these two disciplines can one achieve significant scientific results, both in one and in another branch of science. In the words of the Nobel laureate in economics Gary Becker, "the economic approach is all-encompassing; it applies to all behavior." Here, one can also mean the behavioral logic of criminals. Crime is a significant area of economic activity, a kind of branch of the economy, although almost not studied by economists.

What do we understand by the economic content of crime and punishment? This is, of course, first of all, the statistics of crimes recorded by the statistical divisions of power structures; behind dry figures, there is a wide variety of crimes – from small ones to large criminal cases. So, it is too early to hope for the law-abiding population.

Let us start with the crimes. First, as you know, crimes are committed for several reasons: first – a pathological addiction to perpetrate a crime (psychopathy); the second is kleptomania; third – economic malfeasance in office (corruption); and finally, the fourth – economic – caused by unemployment, lack of income, low standard of living (incomes should at least be equal to the subsistence minimum per

* Published in the Journal of the Georgian Academy of Criminology. Tbilisi. 2021.

person on average). (for example, in Georgia: the subsistence minimum for men able to work in November 2021 was 223.7 GEL, the average monthly nominal salary – 1328 GEL).

As for the item of expenditure, significant public and private funds are spent on preventing and catching criminals. The optimal cost of law enforcement depends, among other things, on the costs of catching violators and establishing their guilt, on the type of punishment – for example, on whether fines or imprisonment are applied – and on the reaction of criminals to changes in the law enforcement system. Thus, the conversation inevitably touches on issues related to penology (the science of punishment) and theories of criminal behavior.

Five types of relationships can be distinguished that give an idea of the costs: 1) between the number of offenses and the costs associated with them; 2) between the number of crimes and the severity of punishment; 3) between the number of crimes that ended in the capture of criminals and the establishment of their guilt, on the one hand, and budget expenditures for the maintenance of the police and the judicial system, on the other; 4) between the number of crimes that ended in the capture of criminals and the establishment of their guilt, and the costs of keeping criminals in places of deprivation of liberty and for the implementation of punishment in other forms; 5) between the number of offenses and the costs of the private sector to ensure their security and to detain criminals.

As for the punishment (economic aspect) – the costs of maintaining the policy of criminal courts and lawyers in criminal cases for the maintenance of correctional labor institutions at the expense of the budgets of all levels of prisons. The costs of a criminal, associated with various types of punishments, can be brought to a comparable form by

converting them into a monetary equivalent, where only fines are directly measured from all punishments. For example, the cost of incarceration for a criminal is the discounted amount of lost earnings plus how much he estimates his damage from imprisonment and life on a meager ration.

Punishments affect not only criminals but also other members of society: first of all, family members of the offender – after all, they lose part of their income due to the absence of the guilty one of the family members.

The total cost of punishment for the whole society is the sum of the cost of punishment for criminals and the gain or loss associated with this punishment for the rest of society. Fines levied on offenders form the income of the rest of society, which is equal to the loss of the offender minus the cost of imposing a fine, so the cost to society in connection with the fines is approximately zero, as it should be in the case of a social transfer.

**ინსტიტუტების მნიშვნელობა პოსტკომუნისტურ
ბარდამავალ ეკონომიკაში***

**(ზოგიერთი კომენტარი იანოშ კორნაის სტატიაზე
„პატიოსნება და ნდობა გარდამავალ ეკონომიკაში“)**

ეკონომიკაზე, ზოგადად, არაეკონომიკური ფაქტორების ზეგავლენა საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რამეთუ ეკონომიკა, როგორც სოციალური მეცნიერება, ინდივიდების ურთიერთქმედების შედეგია. ამ დროს წინა პლანზე იწევს ისეთი სოციო-ფსიქოლოგიური ფაქტორები, როგორიცაა სიმართლე, ქვეშარითება, ადამიანებს შორის ურთიერთობა, პატიოსნება და ნდობა, ანუ ეთიკის კატეგორიები, რომლებიც, ერთი შეხედვით, არ განეკუთვნება ეკონომიკის დისციპლინას.

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ისინი იძენენ გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკაში. ამდენად, შემთხვევითი არ არის, რომ ცნობილმა ბრიტანელმა სოციოლოგმა, ისტორიკოსმა **მაიკლ ბურავოიმ** (Michael Burawoy) შემოიღო ტერმინი ტრანზიტოლოგია – მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემიდან საბაზრო ეკონომიკაში გადასვლის პროცესს. უნგრელი ეკონომისტი **იანოშ კორნაი** არის ტრანზიტოლოგიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი. ჯერ კიდევ 1990 წელს მან გამოაქვეყნა ამ პრობლემებისადმი მიძღვნილი ნაშრომი „გზა თავისუფალი ეკონომიკისკენ“ (Korhán, 1990), რომელიც ეძღვნება პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების კანონზომიერებებს. ამ წიგნის შესავალში ავ-

* გამოქვეყნებულია ჟურნალში „ეკონომიკა და ბიზნესი“, ტ. XII, №3, 2020, გვ. 29-32

ტორი აღნიშნავს, რომ ნაშრომი დაიწერა ცნობილი ავსტრო-ამერიკელი ნობელიანტი ეკონომისტის **ფრიდრიხ ჰაიეკის** ზეგავლენით. თავად სათაური ინსპირირებულია ჰაიეკის ცნობილი ნაშრომით „გზა მონობისაკენ“, რომელიც შეეხებოდა საბჭოური ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბებას.

პროფ. ი. კორნაის წინამდებარე სტატიაში ამოსავალ წერტილს (წანამძღვარს) წარმოადგენს პრობლემის მიკროეკონომიკური ასპექტი, რაც შემთხვევითი არ არის, ვინაიდან სწორედ ფირმებს, კომპანიებს შორის ურთიერთობები უნდა ეყრდნობოდნენ ნდობას და საქმიან ეთიკას, რაც, სამწუხაროდ, გასული საუკუნის ბოლო დეკადაში საქართველოში დეფიციტი იყო და დღესაც დეფიციტია.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქცია განხილულია სტატიის ბოლოში, ავტორი სტატიის დასაწყისშივე აღნიშნავს, რომ „სახელმწიფოს მოუწოდებენ (იგულისხმება ბიზნესი – თ.ბ.) უზრუნველყოს კერძო კონტრაქტების შესრულება“, ადეკვატური საკანონმდებლო ბაზის შექმნა და, რაც მთავარია, მისი რეალიზება. უცხოელი ინვესტორებისათვის ეს პირობა აუცილებელ კრიტერიუმად მიიჩნევა საინვესტიციო სრულყოფილი გარემოს შექმნისათვის. ამავ დროს, ეკონომიკაში (ბიზნესში) სახელმწიფო არ უნდა იყოს ძალდატანების აპარატი, არამედ სამართლიანი არბიტრი და კონკურენტული გარემოს შემქმნელი. ავტორი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს „ნეიტრალური, მიუკერძოებელი ინსტიტუტების“ მნიშვნელობას (ცენტრალური ბანკი, კონტროლის პალატა — აუდიტი, ანტიმონოპოლიური სამსახური (კონკურენციის ხელშემწყობი სააგენტო) და სხვა). ნიშანდობლი-

ვია ავტორის თეზა – „ნდობა შეუძლებელია კონტროლის გარეშე“.

განიხილავს რა რეფერენდუმის მნიშვნელობას და როლს, ავტორი აღნიშნავს მის დადებით (მოსახლეობის თითქმის სრული მოცვა, მთლიანი „პაკეტის განხილვა“ – ეკონომიკა, პოლიტიკა, სამართალი) და უარყოფით მხარეებს (ხშირად ვიწრო პარტიული ინტერსების გათვალისწინება). აქ გვინდა მოვიყვანოთ მაგალითი ჩვენი ახლო წარსულიდან: საბჭოთა კავშირი უკვე დაშლის პირას იდგა, როდესაც გამოცხადდა რეფერენდუმი – კითხვა გახლდათ – ხართ თუ არა მომხრე, რომ შენარჩუნდეს ეს კავშირი? გამოკითხულთა 75 პროცენტმა მხარი დაუჭირა საბჭოთა კავშირის შენარჩუნებას. შედეგი ცნობილია, ადგილი ჰქონდა მოვლენების საწინააღმდეგო განვითარებას, ანუ რეფერენდუმი პანაცეა არ არის. ავტორი ასევე აქცენტს აკეთებს არასამთავრობო ორგანიზაციების მნიშვნელობასა და როლზე, სამთავრობო სტრუქტურების საქმიანობის გამჭვირვალობასა და ნდობის აღდგენაზე, რაც ხელს უწყობს „სამოქალაქო საზოგადოების“ ჩამოყალიბებას. აქ უპრიანი იქნება ხაზი გავუსვათ ერთ მნიშვნელოვან გარემოებას: ხშირად არასამთავრობო ორგანიზაციები ატარებენ იმათ ინტერესებს, ვინც აფინანსებს მათ საქმიანობას. წინასაარჩევნო პერიოდში ეს აქტიურობა ჯერადად იზრდება, ხოლო მათ მიმართ ნდობა – მცირდება. ქვეყნების მთავრობების კონტროლის თვალსაზრისით (საერთაშორისო ასპექტი), მნიშვნელოვანია საერთაშორისო ორგანიზაციების (ევროკავშირი – EU, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი – IMF, მსოფლიო ბანკი – WB, შრომის საერთაშორისო ორგანიზაცია – ILO, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია – WTO და სხვ.) მიდგომა „ენდუ და აკონ-

ტროლე“. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ნებისმიერ საერთაშორისო ორგანიზაციაში განვევრიანება გულისხმობს ქვეყნის სუვერენიტეტის გარკვეული ნაწილის დათმობას. „მათი ჩარევა ზოგჯერ მტკივნეულია“, დასძენს ავტორი.

სახელმწიფოსადმი ნდობა, უპირველეს ყოვლისა, გამოიხატება მისი ინსტიტუციებისადმი ნდობაში. ინსტიტუციების როლი და ხელმძღვანელის როლი (პირადი მაგალითი) ნდობის არსებობისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია. სოციალისტური სისტემის დროს ხელმძღვანელების (შესაბამისი კვალიფიკაციის არსებობის შემთხვევაში) დანიშვნა ხდებოდა, ხოლო დემოკრატიისა და გარდამავალ პერიოდში ტარდება არჩევნები. სად არის გარანტია, რომ საუკეთესო იქნება არჩეული? – კითხულობს ი. კორნაი და თავადვე პასუხობს – არ არის. მაგრამ რას იზამ, ეს არის დემოკრატია. კაცობრიობას მართვის ამაზე უკეთესი ფორმა ჯერჯერობით არ გამოუგონებია. ეს ეხება ეკონომიკის საბაზრო სისტემასაც.

რაც შეეხება ნდობის აღდგენის სტრატეგიას, ავტორი სამართლიანად ანიჭებს უპირატესობას სახელმწიფოს როლს. მისი აზრით, „სახელმწიფო ბიუროკრატია უნდა გახდეს მკაცრი, პროფესიონალური და არაკორუმპირებული“. ბიუროკრატიაში გადამჭარბებულ კრიტიკას მივყავართ დეზორგანიზაციასთან და საბოლოოდ ოქლოკრატიასთან (მართვის ჯოგური პრინციპი). ნდობასა და კორუფციასთან „ბრძოლის“ მინდა ერთი ფაქტი გავიხსენო – 2001 წელს საქართველოს მეორე პრეზიდენტი (ე. შევარდნაძე) ხვდებოდა ძალოვანი სტრუქტურების ხელმძღვანელებს (ამ შეხვედრას ესწრებოდა თქვენი მონა-მორჩილი, როგორც სტატისტიკის სამსახურის ხელმძღვანელი). პრეზიდენტმა დასვა რიტორი-

კული კითხვა – როგორ დავძლიოთ კორუფცია? და თვითონვე უპასუხა – უნდა დავაკავოთ დარბაზში მსხდომი „ძალოვნები“ (იუმორით), რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ იმ პერიოდში ძალოვანი სტრუქტურების მიმართ როგორც პრეზიდენტის, ისე მოსახლეობის მხრიდან ნდობა უაღრესად დაბალი იყო.

საინტერესოდ ჟღერს ავტორის დებულება, რომ „არ არსებობს „პრიორიტეტები“ და „საკვანძო რგოლები“ და ნურც შეეცდებით მათ გამოვლინებას“, ვინაიდან ჩვენ ვცხოვრობთ „პოსტსოციალისტურ“ ქვეყნებში და ვართ „წინა ტრაექტორიაზე დამოკიდებული“. ჩვენი აზრით, ნებისმიერი პრობლემის გადაწყვეტისას უნდა შევეჭიდოთ მთავარ რგოლს, მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება ამოვიყვანოთ „მთლიანი ჯაჭვი“(ცნობილი გამონათქვამი). და ეს რგოლი, ვფიქრობთ, საზოგადოების ნევრთა მენტალიტეტია. „რთულია ორიოდე ათწლეულის (სტატია დაიბეჭდა 2003 წელს – თ.ბ.) განმავლობაში ხალხის მენტალიტეტის შეცვლა“, გვაუწყებს ავტორი, მე კი დავამატებდი, რომ უფრო რთულია, ვიდრე ეკონომიკის მაღალი დონის მიღწევა.

როგორც აღვნიშნეთ, სტატია თითქმის ორი ათეული წლის წინ დაიწერა, თუმცა მასში განხილული საკითხები საქართველოსათვის დღესაც უაღრესად მწვავე და აქტუალურია. დემოკრატიისა და საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების გზაზე წინასული ქვეყნების (მათ შორის უნგრეთის) გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ფორმალური და არაფორმალური ინსტიტუტების განვითარების გარეშე ჩვენი საზოგადოების წინაშე მდგარი ფუნდამენტური ამოცანების წარმატებით შესრულება პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამგვარი ინსტიტუტების ჩამოყალიბება კი რთული, ხანგრძლივი პროცესია. იგი,

პირველ რიგში, ხელისუფლების პოლიტიკურ ნებასა და პროცესისადმი საზოგადოების ფართო მხარდაჭერაზე დამოკიდებული. ეს არის ყველაზე მნიშვნელოვანი გაკვეთილი, რომელსაც პროფესორი იანოშ კორნაი გვთავაზობს თავის სტატიაში „პათიოსნება და ნდობა გარდამავალ ეკონომიკაში“.

ლიტერატურა:

- კორნაი ი. (2020). „პათიოსნება და ნდობა გარდამავალ ეკონომიკაში“ (რუსულიდან თარგმნა პროფ. ე. მექვაბიშვილმა).
- Kornai J. (2009). From Socialism to Capitalism. Journ. „Society and Economy“, vol. 31, No. 1 pp. 155-160.
- Корнаи Я. (1990). Путь к свободной экономике: Страстное слово в защиту экономических преобразований. Изд.: М.: Экономика.
- Корнаи Я. (2012). Размышления о капитализме. Изд. Института Гайдара, 2012 г.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. ჯორჯიაძის ქ. №4. ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com